અર્પણ

આદરણીય સુપ્રજ્ઞ શ્રી કસ્તુરમલ બાઠિયાજી મહોદયને

પાકી ઉમર થવા છતા જેમની જ્ઞાનોપાસના સતત ચાલતી રહી છે, તેમ જ સમાજના વિવિધ પ્રશ્નો પર જેમની કલમ વણથોભી દોડયે જાય છે, એવા વયોવૃદ્ધ, વિદ્યારત, અનુભવી અને સૌજન્ય-મૂર્તિ શ્રી કસ્તુરમલ બાઠિયાજીની શાસનસેવાની ધગશ અને જ્ઞાનોપાસનાની ભાવનાને અંજલિરૂપે આ વિનમ્ર કૃતિ એમના કરકમળમાં સમર્પિત કરી કૃતકૃત્ય થાઉ છુ

શાહ રતિલાલ મફાભાઈ

અનુક્રમણિકા

બે બોલ

સને ૧૯૫૮માં પ્રગટ થયેલું મારું 'ભગવાન મહાવીર અને માંસાહાર' નામે પુસ્તક વાચ્યા પછી જૈન સમાજના અગ્રણી ધર્મ-વિચારક, વિદ્યાવ્યાસંગી અને સમાજહિતચિંતક શ્રી કસ્તુરમલ બાંઠિયાજીનો પત્ર મળ્યો કે "मैंने मुनि महाराज श्री न्यायविजयजी को सूचित कर दिया था कि प्रचार की दृष्टि से आपकी 'भगवान महावीर अने मांसाहार' पुस्तक का हिन्दी अनुवाद मैं शीघ्र ही प्रस्तुत करूंगा। बादमें मैंने अनुवाद का काम हाथ में लिया। अनुवाद करने पर मुझे अनुभव हुआ कि हिन्दी ग्रंथ जिन लोगों में प्रचारित होगा, उनमें यह अनुवाद मात्र पर्याप्त नहीं होगा। क्योंकि 'भगवान बुद्ध' पुस्तक में मांसाहार का जैनों में प्रचार आचारांग और दशवैकालिक सूत्र के पाठों से सिद्ध किया गया है, जिनकी टीकाओ में अुसी अर्थ का समर्थन होता है, तो महावीर निरामिषाहारी रहे हो, परंतु अुनके साधुओ में मांसाहार आपदविपद में प्रचलित था, यह कोई कहे और अुसके समर्थन में भगवतीसूत्र के आधार पर वैसा ही अर्थ करने का आग्रह करे तो उनको कैसे कहा जा सकता है ? । अतः टीकाकारो के अर्थविशेष का स्पष्टीकरण यदि आपने किया हो तो सूचित करें, अन्यथा वह प्रयास करें"।

આ પત્ર વાંચીને મારા જેવા આ વિષયના અજાણ માણસમાં મૂકેલા વિશ્વાસથી મને પાનો ચડ્યો, ઉત્સાહ પ્રગટ્યો અને એથી જ એમણે મૂકેલા પ્રશ્નોનું મારી અલ્પ બુદ્ધિ મુજબ સમાધાન શોધવાનો મેં કંઈક પ્રયત્ન કર્યો છે.

ત્યાં સુધી ખાસ મહાવરો નહોતો, છતાં એ પ્રશ્ન હૈયાને કોર્યા કરતો હતો. તેથી ૧૦ વર્ષ પહેલાં ધર્માનંદ કૌશામ્બીજીકૃત 'ભગવાન બુદ્ધ' પુસ્તક પ્રગટ થતાં એ પ્રશ્ન ફરી ચકડોળે ચડ્યો. આ બધા સમય દરમ્યાન આ અંગે મેં જે કંઈ અભ્યાસ અને ચિંતન કર્યાં હતાં તેને આધારે તટસ્થપણે વિચાર કરતાં મને જણાયું કે આમાં ક્યાંક મોટી ભૂલ થઈ રહી છે. જોકે કેટલીક જગ્યાએથી એનો પ્રતિકાર થયો હતો પણ મારા ચિત્તને એથી સંતોષ નહોતો. તેથી એક દિવસ મનોવ્યથા વ્યક્ત કરતા, ન્યાયવિશારદ, ન્યાયતીર્થ પૂ. મુનિશ્રી ન્યાયવિજયજી મહારાજે જ મને એનો પ્રતિકાર કરવા ઉત્સાહિત કર્યો. ન મને માગધી ભાષાનું જ્ઞાન, ન સંસ્કૃતનું ખાસ જ્ઞાન કે ન શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ. પણ એમણે મને મેં માંગ્યા તે પાઠો, અનુવાદો વગેરેની મદદ આપી. એને આધારે તે વખતે હું 'ભગવાન મહાવીર અને માંસાહાર' નામે પુસ્તક પૂ. વિનોબાજીની પ્રસ્તાવના સાથે પ્રસિદ્ધ કરી શક્યો હતો, જે ત્યારે સારો આવકાર પામ્યું હતું.

શુ, એની પાછળનો ભેદ શો, કોને માટે ને કયા સજોગોમા એ બધું લખાયુ હતું — એ બધાં કારણોનો ઇતિહાસ અંધારામાં હોઈ તેમ જ આજ સુધી એનું પર્યાપ્ત સંશોધન થયું ન હોઈ એક પ્રકારની મૂંઝવણ અને સાશંકતા પેદા થાય એવી કંઈક અપૂર્ણતા એમા રહી જતી હતી એમ મને લાગ્યા કરતુ હતુ.

આ કારણે મારી જાણમાં આવ્યા તે બધા તેમ જ એવા શંકાસ્પદ પાઠોના અર્થો પણ મે ખૂબ કાળજીપૂર્વક વિચાર્યા છે, અને તે પછી, કેવળ તટસ્થ દૃષ્ટિએ, પૂર્વગ્રહથી મુક્ત બની, આ અગે મને જે રહસ્ય સમજાયુ છે એ જ મે અરે રજૂ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે.

પૂ ગુરુદેવ ન્યા. ન્યા શ્રી ન્યાયવિજયજી મહારાજના મારા પર સ્નેહ, કૃપા અને માર્ગદર્શન સાથે જે આશીર્વાદ ઊતરતા રહે છે એને પ્રતાપે જ હુ કઈક છુ એમ કહુ તો ખોટુ નથી વૃદ્ધાવસ્થા અને નાદુરસ્ત તબિયત છતા તેઓશ્રી મને જે રીતે ઉત્સાહિત બનાવતા રહે છે તે માટે હુ કયા શબ્દોમા એમનો ઉપકાર માની શકુ ? નિત્યનો એમનો સત્સમાગમ એ જ મારુ પરમ ધન છે, મારું પરમ સદ્ભાગ્ય છે

આ નિબધ ૭ વર્ષ પૂર્વે લખાયેલો હોવા છતા આર્થિક ઉપરાત અન્ય કેટલાક કારણોને અગે સાનુકૂળ તકની હુ રાહ જોઈ રહ્યો હતો મારા આ પ્રયત્ન સબધી સહેજ માહિતી મળતા દૂર બેઠેલા મારાથી અજાણ મુનિશ્રી વલ્લભદત્તવિજયજીએ પત્રો પર પત્રો લખી મને આ માટે વિશેષ ઉત્સાહિત કર્યો, હિમત આપી તેમ જ આર્થિક મદદનો આરભ કરી કાર્યપ્રવૃત્ત થવા પ્રેર્યો

આ સ્થાને એક વાતનો નિર્દેશ કરવો ઉચિત લાગે છે આ પ્રશ્ન મારા મનમા રાત–દિવસ ઘોળાયા કરતો હતો અને એ માટે હું જરૂરી અધ્યયન અને ચિતન કરતો રહેતો હતો, ત્યારે કેટલીક વાર અમુક પ્રશ્નનો ખુલાસો અમુક પ્રકારનો હોવો જોઈએ, અથવા હોઈ શકે, એવો આભાસ મે મારા ચિત્તમા કેટલીક વાર અનુભવ્યો છે આમ છતા મે તે કાળની પરિસ્થિતિનો તેમ જ શાસ્ત્રીય આધારોના

પ્રકાશમાં જ આવા ઉકેલોને સાધાર બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે અને દરેક બાબતના વિચાર અને નિર્ણયમાં કાળજીપૂર્વક પગલું ભર્યું છે.

જેમણે મને નિબંધ લખવામાં પ્રોત્સાહિત કર્યો એ બાહિયાજી સાહેબનો તથા મુનિ શ્રી વલ્લભદત્તવિજયજીનો હું ખૂબ ઋણી છું. સાથે શ્રી રવજી દેવપાળ સંપાદિત આચારાંગનો આધાર લેવા માટે એના પ્રકાશકોનો હું આભાર માનું છું. આ નિબંધમાં આપેલા સૂત્રોના ક્રમાંક તથા એવા પાઠોના અનુવાદ એ આચારાગ પ્રમાણે જ લેવામાં આવ્યા છે. તથા 'નિશીથ એક અધ્યયન'નો આધાર મેળવવા માટે શ્રી દલસુખભાઈ માલવણિયાનો પણ હું આભારી છું.

આ સંશોધન અંગે ઊંડા ઊતરતાં મેં મારા સાનંદાશ્ચર્ય વચ્ચે જોયું કે આની પાછળ તો જૈનધર્મનો અત્યંત તેજસ્વી અને ગૌરવ-ભર્યો ઇતિહાસ છુપાયેલો છે, છતાં આવો ઇતિહાસ આજ સુધી કેમ અંધારામાં રહ્યો હશે એનું જ મને આશ્ચર્ય થાય છે. એથી આશા રાખું છું કે માંસાહારના પ્રશ્નને ગૌણ ગણી જૈનધર્મના આવા ગૌરવપ્રદ ઇતિહાસને બહાર લાવવાના આ કાર્યને સહુનો સહકાર મળી રહેશે.

પૂર્તિ

(પાના ૭૫ના અનુસંધાનમાં)

ર્જી. એફ. મુર લખે છે કે — ઈસ્વીસનના આરંભકાળ પહેલાં ઈરાક, શ્યામ તથા ફિલિસ્તાનમાં જૈન શ્રમણો સેંકડોની સંખ્યામાં પથરાયેલા હતા.

રેવરેન્ડ જે. સ્ટીવન્સન (અધ્યક્ષ ગેયલ એશિયાટિક સોસાયટી) લખે છે કે—ગ્રીક લોકોએ પશ્ચિમ ભારતના જે જિમ્નોસોફીસ્ટો વિષે કહ્યું છે તે જૈન લોકો જ હતા.

જર્મન ઇતિહાસલેખક વાનક્રેમર લખે છે કે — મિસરમાં જે 'સમાનિયા' સંપ્રદાય છે તે જૈન શ્રમણોનો જ અપભ્રંશ છે.

વિશ્વંભરનાથ પાંડે જણાવે છે કે — ઈસુના જન્મ પહેલાં જૈન ધર્મ મધ્યપૂર્વમાં ખૂબ ફેલાયેલો હતો, જેણે યહુદી તથા પાછળથી ઈસાઈ અને મુસ્લિમ ધર્મ પર પ્રભાવ પડ્યો હતો.

મોપારક નામનો એક રાજદૂત યુનાન ગયો હતો. તેની સાથે એક જૈનાચાર્ય પણ ગયા હતા. એમણે ત્યાં જૈનધર્મનો સારો પ્રચાર કરી છેવટે એથેન્સ (ગ્રીસ)મા સમાધિમરણ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. (Indian Historical Quarterly Part II page 293)

આમ તે કાળના મુનિઓ પ્રચારની (મિશનની) એક નવી ભાવનાથી હિંદ અને હિંદ બહાર દૂર દૂર સુધી વિહરવા લાગ્યા હતા.

(પાના ૯૨ના અનુસંધાનમાં)

સ્ત્રી–બાળકોના રક્ષણની આપણા પર જવાબદારી હોવા છતાં એમના પર ગુંડાઓનું–આક્રમણખોરોનું આક્રમણ થાય ત્યારે પણ અહિંસાની દૃષ્ટિએ પોતાનું બલિદાન આપવાની વાત કરી મહાત્મા ગાંધીજીએ જગતના ઇતિહાસમાં પ્રથમ વાર જ માનવહિંસાનો છેદ ઉડાડી દીધો છે. આવા એ ચુસ્ત માનવ-અહિંસાવાદી હતા. છતાં

એક ગામ પર ધાડપાડુઓનું આક્રમણ થતા ડરના માર્યા સ્ત્રી-બાળકોને મૂકીને ભાગી ગયેલા લોકોને એમણે જણાવેલું કે કાયરતા એ હિંસાથી પણ ભયંકર છે. માટે જો તમે વીરતાપૂર્વક સશસ્ત્ર સામનો કરી હિંસા કરી હોત તો હું એને અહિંસા માની ખુશ થાત.

આવા શબ્દો સેંકડો યુગો પછી જળવાઈ રહે અને આજુબાજુના સંદર્ભો, એ પુરુષનું જીવનકાર્ય, એમના આચારવિચારો તથા સિદ્ધાંતો છૂટી જાય તો એ પુરુષને નામે કેવો વિકૃત પ્રચાર થઈ શકે!

એટલે મૂળ પુરુષના મુખમાં કોઈ પણ વાક્યો મુકાયેલાં શાસ્ત્રો માંથી નીકળી આવે, પણ જ્યાં સુધી એના સંદર્ભો તથા એ મૂળ પુરુષની જીવનનિષ્ઠા ન સમજાય તેમ જ એવા શબ્દો ક્યારે, ક્યાં કોને અપેક્ષીને બોલાયેલા એનો ખ્યાલ ન રહે, તો એ મૂળ પુરુષના સિદ્ધાંતનું જ ખૂન કરવા બરોબર બને. માટે જ કહેવામાં આવ્યું કે यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् ।

(અનુસંધાન પાનું ૧૦૭, પેરેગ્રાફ પહેલો)

પંડિતોએ મૂળ માગધી પ્રમાણે दुवे कवोयसरीरा પાઠને આધારે બે કબૂતરોના શરીર રાંધ્યાં છે તેનું મારે પ્રયોજન નથી પણ તેના ઘરમાં मज्जारकडे બિલાડાએ મારેલું परियासिए વાસી એવું कुक्कुडमंसए કૂકડાનું માંસ છે તે તું લઈ આવ, એવો અર્થ કર્યો છે, જ્યારે પરંપરા પ્રમાણે 'कवोय એટલે કોળું, मज्जारकडे એટલે માર્જાર નામના વાયુની શાંતિ માટે સંસ્કારિત કરેલો-ભાવના દીધેલો परियासिए દિવસો સુધી ચાલે તેવો જે कुक्कुडमंसए બીજોરાપાક છે તે લઈ આવ' એવો અર્થ છે.

સમીક્ષા सरीर શબ્દ દેહના અર્થમાં નાન્યતર જાતિનો છે, પણ અહીં નરવાચક હોઈ પાકના અર્થમાં છે બે કબૂતરોના શરીર એટલે હાડકાં-ચામડી-પાંખ સાથે શરીર કહેવાય એ કેવી રીતે રાંધી શકાય? જ્યારે

છાલ કાઢીને બાકીનાં સર્વ અંગો સાથે કોળું રાંધી શકાય છે. વળી मज्जारकडे નું સંસ્કૃત मज्जारकृत। થતું, હોઈ મજ્જાર નામના વાયુની શાંતિ માટે સંસ્કારિત કરેલો – ભાવના આપેલો એવો અર્થ થઈ શકે, પણ કૃતનો અર્થ 'મારેલું' કેવી રીતે ઘટે ? તેમ જ પંડિતો-એ परियासिए નો વાસી અર્થ કર્યો હોઈ રેવતી શું એટલી બધી મૂર્ખ હશે કે એણે એ વાસી માંસ ખાવા માટે રાખી લીધું હશે? કારણ કે કૂકડાનું માસ તો ૬–૮ કલાકમાં જ ગંધાઈ ઊઠતું અને સડી જતું હોઈ ખાવા લાયક રહેતું નથી, જેથી कुक्कुटमसकं નો અર્થ બીજોરાપાક હોઈ એ કેટલાક દિવસ ટકી શકે છે. અને मास નો અર્થ 'ગર્ભ' છે, જે વાગ્ભટે પોતે જ ગર્ભના અર્થમાં વાપર્યો છે. (જુઓ પાનું ૫)

(પાના ૧૦૯ના અનુસંધાનમાં)

ખુદ કૌશાંબીજી હૃદયની સરળતાથી જણાવે છે કે "મેં જૈન શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો નથી. માંસાહાર વિષે ચર્ચા ચાલી ત્યારે પ્રસિદ્ધ જૈન પંડિતોએ જ તે (પાઠો) મને બતાવ્યા. તેમ જ એક જૈન મુનિએ પણ તેમ જ કહ્યું" (ભ બુદ્ધ. પા. ૨૫૧) વાચકો જોઈ શકશે કે બીજાઓએ આપેલા પાઠો તથા અર્થો પર આધાર રાખી સ્વતંત્રપણે ચિંતન–મનન–શાસ્ત્રાભ્યાસ કે પૂર્વાપર સંબંધ જોયા વિના પંડિતોને હાથે કેવો ભયંકર અનર્થ પેદા થઈ જાય છે !

અને ભારત સરકાર સંચાલિત સાહિત્ય અકાદમી વિષે કહીએ તો, જે પ્રશ્ન ઊકળતો રહ્યો છે, એ પ્રશ્નને ઊકળતો રાખી એક વિશાળ કોમની ધાર્મિક લાગણીને આઘાત પહોંચાડવા પક્ષીય ધોરણે એ ભાગ ભજવે એ ભારત સરકારની સેક્યુલર સ્ટેઈટ (બિનસાંપ્રદાયિક રાજ્ય)ની ભાવના માટે એક કલંકરૂપ વસ્તુ છે.

કરે જ નહી જોકે પંડિતો સાથે હુ ચર્ચામા ઊતરવા નથી માગતો, પણ તેમના જીવનને વિસંગત અર્થ એ કેમ બેસાડી શકતા હશે એ મારી બુદ્ધિમા જ ઊતરતું નથી હુ માનું છુ કે આ શબ્દની રમતનો પ્રશ્ન નથી પણ હૈયાની સૂઝનો પ્રશ્ન છે બાકી જો ભગવાનમા સહેજ પણ ક્ષતિ હોત તો દુનિયાભરમા અજોડ એવો નિરામિષાહારી જૈનસંઘ ઊભો કરવા જેટલું એ બળ જ ન મેળવી શક્યા હોત ”

જીવન અને આચારનો પછી મેળ જ સાંધી શકાતો નથી. મૂળ વાત એ છે કે જેમ જેમ યુગ આગળ વધે છે તેમ તેમ ઘણા શબ્દો એવા નીકળી આવે છે કે જે નિત્ય નવા નવા અર્થો ધારણ કરતાં કરતાં વિકાસ પામ્યા કરે છે ને એથી લાંબા ગાળે એ પોતાનો મૂળ અર્થ જ ખોઈ બેસે છે. એથી સમય જતાં અમુક શબ્દનો અમુક અર્થ હતો એ પછી આપણા ધ્યાનમાં જ આવતું નથી. બાકી આજના રૂઢ થયેલા અર્થો જો એવા શબ્દોને લગાડવામાં આવે તો જે સિદ્ધાંતોને ખાતર શાસ્ત્રો રચાયાં હતાં, એ સિદ્ધાંતોનું જ ખૂન થાય ને એથી આખી સંસ્કૃતિ જ તૂટી પડે. એથી આજના રૂઢ બનેલા નહીં પણ તે યુગના અર્થો જ — જાણ ન હોય તો — સંશોધન કરીને લગાડવા જોઈએ." આમ એમના કહેવાનો ભાવાર્થ હતો. એથી આપણે એવા બે-ત્રણ દાખલાઓ લઈ આ પ્રશ્નની વિશેષ સ્પષ્ટતા કરીએ.

(૧) नग्नाः क्षपणकाः : 'ક્ષપણકો — જૈન મુનિઓ નગ્ન રહે છે.' આવી જાતના વાક્યો બૌદ્ધ — વૈદિક ધર્મશાસ્ત્રોમા જોવા મળે છે. પણ આજે નગ્ન શબ્દનુ રૂપ નાગો બની એનો અર્થ લુચ્ચો—હરામી થવા લાગ્યો છે. એથી જો આજનો એવો રૂઢ થવા લાગેલો 'લુચ્ચો-હરામી' શબ્દ ક્ષપણકોને લગાડીએ તો કેવો ભયંકર અર્થ પેદા થાય ?

આજના યુગની સમસ્યા હલ કરતાં

ભગવાન મહાવીરનાં ઉપદેશવચનો

(૧) જ્ઞાનદૃષ્ટિએ एगे आया (સ્થા સૂત્ર) આત્મા એક જ છે એથી तुमसि नाम त चव (આચા શ્રુ ૧ અ ૫) જેને તુ હણવાનો–પીડવાનો વિચાર કરે છે તે તુ જ છે

(૨) માટે जइच्छसि अप्पणतो (બૃ ક ભાષ્ય) જે તુ પોતાને માટે ચાહે છે, તે બીજાને માટે પણ ચાહ અને જે તુ નથી ચાહતો એ બીજાને માટે પણ ન ચાહ

(૩, આથી असविभागी न हु तस मोक्खो (દશ વૈ.) પોતાને પ્રાપ્ત વસ્તુઓનુ જે સમવિભાજન નથી કરતો એને મોક્ષ જ પ્રાપ્ત થતો નથી

પ્રકરણ ૧ લું

વિષયારંભ

'જૈનધર્મ અને માંસાહાર પરિહાર' નામના આ બીજા નિબંધમાં પૂર્વગ્રહથી મુક્ત બની સત્યસંશોધનની દૃષ્ટિએ જ મેં આ પ્રશ્ન વિચાર્યો છે. મારા પ્રથમ પુસ્તક 'ભગવાન મહાવીર અને માંસાહાર'ના અનુસંધાનમાં આ નિબંધ લખાયો હોઈ એ પ્રથમ નિબંધ વિષે ઊડતી નજર નાખી જઈએ કે જેથી નવા વાચકોને આ નિબંધ સમજવામાં સરળતા પ્રાપ્ત થાય.

સાંપ્રદાયિક રાગદૃષ્ટિથી હું પૂર્ણપણે મુક્ત તો ન જ હોઉં એમ માની પ્રથમ પુસ્તક શ્રી વિનોબાજી જેવા તટસ્થ અને શાસ્ત્રાભ્યાસી સંતપુરુષને પ્રાગંધ્રા મુકામે વાચવા આપી એમનો અભિપ્રાય માગેલો કે જ્યારે તેઓ ભૂદાનયાત્રાને અંગે સૌરાષ્ટ્રમાંથી ગુજરાત તરફ વળી રહ્યા હતા પુસ્તક વંચાઈ ગયા બાદ એમના વિચારો જાણવા આથી હું તેમની સાથે કલોલથી ડાંગરવા સુધી ભૂદાનયાત્રામાં જોડાયો હતો, જ્યાં એમની મુલાકાત થયેલી. આ વખતે પુસ્તક અંગે અભિપ્રાય માગતા એમણે જણાવેલું કે —

"ઋષિઓ માંસ ન જ ખાય તેવું તો હું માનતો નથી, પણ ભગવાન મહાવીરનું જીવન, તેમનો ઉપદેશ, સૂક્ષ્મ અહિંસાનું પાલન તથા આત્યંતિક સત્યને ખાતર બાંધછોડ ન કરવાની એમની મનોવૃત્તિ જોતા હું નિઃસંશયપણે માનું છું કે ભગવાન મહાવીર કદાપિ માંસાહાર

(૩) જગન્નાથપુરીના સમેલનમાં વિનોબાજીએ ગાંધીજી માટે 'વિશ્વાસઘાતી' શબ્દ વાપરેલો. પાછળથી આ પ્રશ્ન વર્તમાનપત્રોમાં ચર્ચાવાથી વિનોબાજીએ જણાવેલું કે "આ વખતે હું એકનાથના ભજનનો અનુવાદ મારા વ્યાખ્યાનમાં સમાવી ગયો હતો. એમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે સંતો સદા વિકાસશીલ હોઈ આજના ઉપદેશોથી એ આગળ ને આગળ વધતા હોય છે. એથી એમનો જે ઉપદેશ આજે હોય છે તે અન્ય દિવસે બદલાઈ જાય છે. આથી મેં એમને મારી વિશિષ્ટ શૈલીએ વિશ્વાસઘાતી કહેલા. વિશ્વાસઘાતી એટલે વિકાસશીલ."

એમના એ કથન પર એમની જ ટીકા પ્રાપ્ત ન થઈ હોત તો— ભવિષ્યના પંડિતો આ સ્પષ્ટ શબ્દના આધારે ગાંધીજીને કેવું વિચિત્ર બિરુદ આપત? અને તો જે સત્યતાના ધ્યેયને પહોંચવા એમણે અહિંસાની સાધના કરી હતી એ સત્યના મૂળમાં કેવો ઘા પડત? મહાવીર માટે તો ૧૦૦૦ વર્ષ પછી લખાયેલા શાસ્ત્રોમાંથી પુરાવો શોધવાનો છે પણ ગાંધીજી માટે તો એમના જ શિષ્યનો પુરાવો મળવાથી ભવિષ્યના પંડિતોને પછી બ્રહ્મા પણ ન સમજાવી શકત. અને આપણે જોઈએ છીએ કે મહાવીર માટે પણ આમ જ બન્યું છે. ખરી રીતે તો શબ્દોના મૂળ અર્થો, એની પાછળનો ભાવ, કોને ને ક્યારે તથા કયા હેતુને ઉદ્દેશીને એવા શબ્દો વાપરવામાં આવેના છે, વગેરેનો પૂર્વાપર સંબંધ વિચારવો જોઈતો હતો. પણ એ વિચાર્યા વિના કેવળ આજના રૂઢ થયેલા અર્થ પર જ ભાર મૂકી પંડિતોએ ભારે છબરડો વાળ્યો છે.

એટલું સારું છે કે વિનોબાજીનો 'વિશ્વાસઘાતી' એવો સ્પષ્ટ શબ્દ હોવા છતાં એ પંડિતો ગાંધીજીને વિશ્વાસઘાતી કહેવાની હિંમત નહોતા કરી શકયા. છતા કેટલાક પંડિતો આ પ્રશ્ન અંગે મુંઝાયેલા છે. તેમ જ કેટલાક તો વળી માંસપરક અર્થના જ આગ્રહી બન્યા છે, જેમની પાસે કેવળ સજ્જના આહારની જ એક માત્ર દલીલ છે. એમણે વિચારવું જોઈતું હતું કે—

(૧) જૈન શાસ્ત્રોમા જ્યા સૂક્ષ્મજીવોની પણ હિંસા ન કરવાનો આચાર છે, ત્યા ધર્મચુસ્ત રેવતી કબૂતરને રાંધે ખરી ?[1]

(૨) માની લઈએ કે ભગવાનને બચાવવા ખાતર ભક્તિને વશ બની એણે એવો અપવાદ કર્યો હશે પણ નથી ભગવાને એની પ્રેરણા કરી કે નથી એને આજ્ઞા કે અનુમતિ આપી તો પછી ભક્તિને કારણે એ જ વખતે તીર્થંકર ગોત્ર બાંધનારી રેવતી આવુ હિંસાકર્મ કરે ખરી ?

(૩) ભગવાનને પિત્તજ્વરને કારણે લોહીના ઝાડા ચાલુ હતા શરીર છેક જ નખાઈ ગયુ હતુ એક વાર તો એમના મરણની અફવા પણ ઊડી હતી એવી સ્થિતિમા કૂકડાનુ માસ પચે ખરુ ? બીજી બાજુ मातुलिगस्य वातघ्न वृहण मधुर मास पित्तहर (વાગ્ભટ) બીજોરાનો ગર્ભ વાતપિત્તશામક હોઈ પિત્તજ્વર અને ઝાડા માટે અકસીર ઉપાય છે એ તો સામાન્ય માનવી પણ આજે જાણે છે આમ બીજોરાનો સુસગત અર્થ મૂકી 'કૂકડા'નો વિસગત અર્થ કેવળ 'માસ' શબ્દને કારણે પકડી રાખી પડિતોએ ભારે ભૂલ કરી છે, જ્યારે વાગ્ભટે પોતે તો અહી બીજોરાના ગર્ભ માટે 'માસ' શબ્દ જ વાપર્યો છે એથી એ 'માસ' શબ્દનો મૂળ અર્થ સમજવા માટે એ ઘણો ઉપયોગી થઈ પડે છે

(૪) મૂળ પુરુષ પોતાની જીવનનિષ્ઠા–સિદ્ધાત પર અત્યત આગ્રહી હોય છે અને તો જ એના મૂળ ઊડા જઈ નાકે છે બાકી જો એ પોતે જ ચૂકે તો એવો પોતાનો સિદ્ધાન ઊડા મૂળ નાખી શક્તો નથી

(૫) ભગવતીજી સૂત્ર શતક ૮, ઉ ૫ મા ભગવાન પોતાના શિષ્યોને જણાવે છે કે "આજીવકો વડ, બોર, ફૂગરી, લસણ તથા કદમૂળ જેવી ચીજો ખાતા નથી તેમ જ મદ્ય–માસ–સુરા વગેરેનો પણ સ્પર્શ કરતા નથી તો શ્રમણ નિર્ગ્રંથોએ તો એથી પણ વિશેષ જાગ્રત રહેવુ જોઈએ" અને પછી કાચુ પાણી તથા ધાન્યના બીજ વગેરે વાપરવા માટે એ જ આજીવકોની ભગવાન આકરી ટીકા કરે છે

આમ જૈન–બૌદ્ધ બન્ને શાસ્ત્રપુરાવાઓથી પાકો નિરામિષાહારી ગોશાલક આર્દ્રકુમાર સાથેની ચર્ચામા ભગવાનની કડક ટીકા કરે છે પણ માસાહાર માટે એક શબ્દનો પણ આક્ષેપ રૂપી શબ્દ નથી બાકી જો એવુ જ હોત તો ગોશાલક એ ગુરુ અને શિષ્ય બન્નેને ઉધડા લીધા વિના રહેત ખરો ?

(૬) તેવી જ રીતે વૈદિક–બૌદ્ધ શાસ્ત્રોમાથી પણ માસાહારના આક્ષેપનુ એક પણ વાક્ય શોધ્યુ જડતુ નથી

(૭) ઊલટુ દેવદત્ત ભગવાન બુદ્ધ પાસે અન્ય શ્રમણોની જેમ માસાહાર ત્યાગની આજ્ઞા ઉમેરાવા માગે છે જોકે બુદ્ધ એનો ઇનકાર કરે છે પણ એથી જણાય છે કે જૈન શ્રમણ પરપરા માસાહારના દોષથી પૂર્ણપણે મુક્ત હતી

(૮) એટલુ જ નહિ ખુદ ભગવાન બુદ્ધ (દીઘનિકાય સૂત્ર–૨) સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે શ્રમણ પરપરા માસ મદિરાનુ સેવન કરતી નથી પંડિતોએ આ શ્રમણપરપરા ભગવાન પાર્શ્વનાથની હતી એ સિદ્ધ કર્યું છે મહાવીરે વળી બ્રહ્મચર્ય અને પ્રતિક્રમણનો નવો આચાર ઉમેરી એ પરપરાને વધારે વિશુદ્ધ અને કડક બનાવી છે– (વાચો दर्शन और चिंतन પા ૧૦૬ ને પ્રજ્ઞાચક્ષુ પ સુખલાલજી) એથી મહાવીર માટે આવો આક્ષેપ મિથ્યા ઠરે છે

(૯) મૂળ આગમોમા તો અનેક સ્થળે માસાહારને નરકનુ કારણ જણાવ્યુ છે (ઠાણાગ સૂત્રના ૪થા સ્થાનમા તેમ જ સૂત્રકૃતાગના બીજા શ્રુત સ્કધના ૬ઠ્ઠા અધ્યયનમા આવા વાક્યો જોઈ લેવા) એ જ સિદ્ધાતના પ્રદાતા સાથે માસાહાર જોડવો એ કેવી રીતે ઘટે!

(૧૦) આથી કેવળ સૂઝતા આહારનો પ્રશ્ન રજૂ કરતા પડિતોને હુ નમ્ર ભાવે ભગવતીજી શતક ૧૮, ઉદ્દે–૧૦ મા આપેલો ભગવાન મહાવીર અને સોમિલ બ્રાહ્મણ વચ્ચેનો સવાદ ફરી ધ્યાનપૂર્વક વાચી જવાની ભલામણ કરુ છુ એમા ભગવાન સ્પષ્ટતા માગે છે કે, "હે સોમિલ! સરિસવય શબ્દના બે અર્થ છે મિત્ર અને સરસવ મિત્ર અર્થમા સરિસવય શ્રમણ નિર્ગ્રંથોને અભક્ષ્ય છે–ત્યાજ્ય છે પરતુ ધાન્ય સરિસવય જો નિર્જીવ થયેલા હોય, નિર્દોષ હોય તથા ભિક્ષા નિયમ પ્રમાણે યાચવાથી પ્રાપ્ત થયેલા હોય તો તે ભક્ષ્ય છે"

એક વિદ્વાન પડિતે પણ આ જ પ્રમાણે લખ્યુ છે કે, "હે, સોમિલ! માસનો અર્થ જો 'માસ' થતો હોય તો તે અમારે અભક્ષ્ય છે પણ એનો અર્થ જો અડદ થતો હોય અને તે ભિક્ષા–નિયમ પ્રમાણે પ્રાપ્ત હોય તો તે ભક્ષ્ય છે

ભગવાને એ કાળની ભાષાને કારણે બન્ને જાતના અર્થો થતા હોઈ આવી સ્પષ્ટતા કરી લેવાની ચોખ્ખી અને ચટ વાત કરી છે એથી પછી નથી પ્રશ્ન રહેતો કેવળ એક શબ્દને કારણે માસાહાર અર્થ લેવાનો કે નથી પ્રશ્ન રહેતો સૂઝતા આહારને નામે માસાહાર કરવાનો આ અગે 'निशीथ एक अध्ययन'મા પડિત દલસુખભાઈ માલવણિયાએ રજૂ કરેલુ દૃષ્ટિબિંદુ પણ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે માલવણિયાજી લખે છે કે और खास खास बात यह है कि वह ऐसी कोइ भी वस्तु आहारम नही ले सकता, जो सजीव हो या सजीव से सम्बन्धित हो। इतना ही नही, किन्तु भिक्षाटन करते समय यदि सयमी

से या देते समय दाता से किसीको किसी प्रकारका कष्ट हो, जीव हिंसाकी संभावना हो तो वह भिक्षा भी स्वीकरणीय नहीं है । इत्यादि मुख्य नियमोंको लक्ष्य में रखकर जो उपनियम बने, उनकी लम्बी सूचियाँ शास्त्रों में है (दश वैका. अ ५) પાનું ૫૮.

પણ પંડિતો કહેશે કે ભગવાન સાથે માંસાહાર ઘટતો નથી પણ જ્યાં શાસ્ત્રના ચોખ્ખા શબ્દો છે, વળી એનું સમર્થન કરનારી દસ્તાવેજી પુરાવાઓ જેવી કોઈ કોઈ પૂર્વાચાર્યોની ટીકાઓ પણ છે ત્યાં પછી કેવળ વનસ્પતિ અર્થનો જ આગ્રહ શા માટે ?

એમનો પ્રશ્ન તો સયુક્તિક છે. પણ જેમ ઈશુ સંબંધમાં થયું છે તેવું જ આમાં પણ થયું છે. એમ છતાંય લખાણના શબ્દો કરતાં પ્રત્યક્ષ પુરાવો જ સંગીન ગણાય. અને તે છે વહેતી આવેલી વિશુદ્ધ અને અવિચ્છિન્ન પરંપરા. સમગ્ર વિશ્વમાં માંસાહાર અમારે સંપૂર્ણ-પણે વર્જ્ય છે એવો જૈન ધર્મ સિવાય એક પણ ધર્મ છાતી ઠોકીને કહી શકે તેમ છે ? બાકી જો મૂળમાં જ દોષ હોત તો આવું મહાવૃક્ષ નિર્માણ જ ન થઈ શક્યું હોત. બાકી કેટલીક વાર લખાણના શબ્દો પણ ખોટા ઠરે છે અને ઊલટી જ વાત સાચી ઠરે છે.

જોકે એક શબ્દને કારણે ભગવાન પર આરોપ મૂકવામાં આવ્યો છે પણ એવા શબ્દોનું મૂળ શું ? શા માટે એવા શબ્દો વપરાયા તેમ જ પાછળથી એને કેમ બદલવામાં નહી આવ્યા હોય વગેરે બાબતો અંગે મેં ખૂબ જ સ્પષ્ટતાથી 'ભગવાન મહાવીર અને માંસાહાર' પુસ્તકમાં ખુલાસા આપ્યા છે. સાથે એ પણ જણાવ્યું છે કે એવા શબ્દો તો ભાષાશાસ્ત્ર અને શબ્દશાસ્ત્રના ઇતિહાસ પર એક નવો પ્રકાશ પાથરે છે. અને તેથી આગમોની ઊલટી પ્રાચીનતા સિદ્ધ થાય છે. આમ એ શબ્દશાસ્ત્રનો અને એના અર્થનો ઇતિહાસ હોવાને કારણે એ સંશોધનનો વિષય બનવો જોઈતો હતો પણ એને બદલે રૂઢ થયેલા આજના અર્થો એને લાગુ પાડી પંડિતોએ આ પ્રશ્નને ઊલટો વધુ ગૂંચવી નાખ્યો છે અને આ કંઈ કોરી કલ્પનાનો વિષય

નથી. ઠેઠ બારમા સૈકા સુધી પણ એવા શબ્દો વપરાતા રહ્યા છે, કારણ કે વનસ્પત્યાહાર તેમ જ માંસાહાર માટે લગભગ એક જ જાતના શબ્દો વપરાતા હોઈ ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો પ્રશ્ન આવ્યા બાદ જ એવા શબ્દોને એક યા બીજા વર્ગમાં સ્થિર કરવાનું કાર્ય શરૂ થયું હતું. પણ શબ્દો એક રાતમાં બદલી શકાતા નથી જેથી આ પ્રક્રિયા ખૂબ લાંબા સમય સુધી ચાલતી રહી હતી અને આ કારણે જ ખુદ હેમચંદ્રાચાર્યે પણ ફળ પકવાન્ન માટે આમિષ શબ્દ વાપર્યો છે (વાંચો યોગશાસ્ત્ર, પ્રકાશ ૩, શ્લોક ૧૨૨-૨૩) જે શબ્દ આજે પૂર્ણરૂપે માંસ અર્થમાં જ રૂઢ થઈ સ્થિર બની ગયો છે.

આ બધી દૃષ્ટિએ વિચારતાં ભગવાન મહાવીર વિષે બીજો વિકલ્પ જ ન સંભવે. તો પછી પ્રશ્ન એ ઊઠે છે કે ભગવતીજીના આ પાઠનો અર્થ પાછળથી કોઈ કોઈ આચાર્યો માંસપરક અર્થ કરવા તરફ કેમ વળ્યા હશે? તેમ જ એવા શબ્દો પાછળથી થયેલા યુગપ્રધાનોએ માન્ય પણ કેમ રાખ્યા હશે? એ જ પ્રકારે આચારાંગમાં તથા એની ટીકાઓમાં પણ માંસાહાર અર્થનો સ્વીકાર—ભલે અલ્પ અંશે પણ—કેમ થયો હશે?

આ પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપવામાંથી જ આ પુસ્તકનું નિર્માણ થયું છે જેથી આપણે હવે એની વિસ્તારથી ચર્ચા કરશું પણ એ પહેલાં એક વાત જણાવી દઉં કે વચમાં એક કાળ એવો આવ્યો કે જ્યારે પઠનપાઠન બંધ થઈ ગયું. જ્ઞાન શીર્ણવિશીર્ણ બની ગયું તથા ટીકાગ્રંથો પણ નષ્ટ થયા હતા. આમ જે હતું તે બધુ અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયું હતું જેથી શબ્દો તો રહ્યા પણ એના અર્થો તથા ઇતિહાસ સમય જતાં ભૂલાવા લાગ્યા હતા.

પણ એમ છતાં કડક ટીકાઓના પ્રહારો તથા આક્ષેપોની ઝડીઓ સહન કરીને પણ એ કાળના પૂર્વાચાર્યોએ એ શબ્દો તથા પાઠો સુરક્ષિત રાખ્યા છે, એ આશાથી કે એમાંથી કદાચ નવસંશોધનના

દ્વાર ખુલ્લા થતા મૂળ રહસ્ય તથા એના ઇતિહાસ પર એક દિવસ જરૂર પ્રકાશ પડશે. પણ આપેક્ષોના ભયે ન એમણે એવા પાઠો નષ્ટ કર્યા કે ન એમા પરિવર્તન કર્યું એથી એ ખરેખર માનને પાત્ર ઠરે છે.

આટલી પ્રાથમિક ભૂમિકા રજૂ કરી શાસ્ત્રોમાં આવા પાઠો કયાં છે, કેટલા છે, શા માટે છે, એનો મૂળ અર્થ શો હતો, શા માટે એની રચના થઈ એ બધા પ્રશ્નો વિષે આપણે હવે ચર્ચા કરશું.

જોકે પરંપરાએ તો એવા પાઠોના અર્થો વનસ્પતિવાચક જ આપ્યા છે આમ છતા પંડિતોએ એવા શંકાશીલ પાઠોના જે માસપરક અર્થો કર્યા છે એ અર્થ પ્રમાણે જ આપણે એ પાઠો વિચારીએ અને એમાથી માસાહારનું વિધાન નીકળે છે કે નહીં એ પણ તપાસીએ.

પ્રકરણ ૨ જું

શંકાસ્પદ પાઠો

મૂળ જૈન શાસ્ત્રો જે આગમો અથવા દ્વાદશાંગી કહેવાય છે તે આ પ્રમાણે છે:

૧ આચારાંગ	૫ ભગવતી સૂત્ર	૯ અનુત્તરોપપાતિક
૨ સૂત્રકૃતાંગ	૬ જ્ઞાતા ધર્મકથા	૧૦ પ્રશ્ન વ્યાકરણ
૩ સ્થાનાંગ	૭ ઉપાસક દશા	૧૧ વિપાક સૂત્ર
૪ સમવાયાંગ	૮ અંતકૃત દશા	૧૨ દૃષ્ટિવાદ.

આમાં ૧૨મું દૃષ્ટિવાદ વિચ્છેદ ગયું છે. બાકીના ૧૧ આગમો આજે પ્રસિદ્ધ છે, જેના રચયિતા ભગવાનની પ્રથમ પાટે આવેલા ગણધર સુધર્માસ્વામી છે.

આ આગમોમાંથી તથા પાછળના દશવૈકાલિક જેવા શાસ્ત્રોમાંથી — આચારાંગમાં ૭, દશવૈકાલિકમાં ૧, ભગવતીજીમાં ૧, સૂર્યચંદ્ર-પ્રજ્ઞપ્તિમાં ૧, અને કલ્પસૂત્રમા ૧, મળી આવા પાઠો ૧૧ જેટલા છે, આમાં દશવૈકાલિક, સૂર્યચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિ તથા કલ્પસૂત્ર પાછળના આચાર્યોની રચના છે અને આચારાંગનો દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધ જેમા આવા ૬–૭ પાઠો છે એ પણ પછીના સ્થવિરોની રચના છે એટલે મૂળ આગમોમાં ફક્ત આવો એક જ પાઠ છે જે ભગવતી સૂત્રમાં આવેલો છે. એ વિષે 'ભગવાન મહાવીર–માંસાહાર'માં આપણે વિસ્તારથી છણાવટ કરી ગયા છીએ.

દેવાનો હોઈ એ વધારે દોષયુક્ત છે, એ અર્થ જ બરાબર સુસંગત થઈ શકે છે જે સહેજે સમજાય તેવી વાત છે વળી જ્યાં ફળનો અધિકાર ચાલે છે ત્યાં વચમાં માંસાહારની વાત વતી પણ નથી જો શાસ્ત્રકારનો હેતુ માંસ માટે હતો તો તે માટે જુદું અધ્યયન હોવું જોઈતું હતું

આ પ્રશ્ન બીજી રીતે પણ એક વિચાર માગે છે 'ઘણું ફેંકવાનું અને થોડું ખાવાનું હોય તે ચીજ મુનિએ લેવી નહીં' એમ શા માટે કહેવામાં આવ્યું છે? એની પાછળ જૈનધર્મની એક વિશિષ્ટ આચાર પદ્ધતિના પાલનનો પ્રશ્ન રહેલો છે જૈનધર્મ સૂક્ષ્મ અહિંસા પાલનનો ધર્મ હોઈ ગૌચરીમાં આવેલી કોઈ પણ ચીજ ફેંકી દેવાની શાસ્ત્ર સખત મના કરે છે, કારણ કે એથી કીડી-મંકોડી જેવા અથવા તેથી પણ સૂક્ષ્મ જંતુઓ એના સ્વાદથી ખેંચાઈ આવે ને કોઈના પગ તળે દબાઈ કચડાઈ મરે તો એથી એ હિંસાનો ભાગીદાર એ ચીજ ફેંકી દેનારો મુનિ ગણાય છે માટે શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે કે ફેંકી દેવા જેવી ચીજ વહોરવી નહીં અને વહોર્યા પછી કાઢવી નહીં આજે પણ જૈનમુનિઓને એ આચાર પ્રમાણે દાળ-ભાત માં ક્યારેક કોકમ, આખું મરચું કે એવી કોઈ ચીજ આવી જાય છે તો તે ખાઈ જવી પડે છે, શરીરને હાનિ કારક યા ન ખાઈ શકાય એવી કોઈ ચીજ આવી ગઈ હોય તો તે અપવાદ તરીકે ન ખાવાની છૂટ મળે છે ત્રિસ્તુતિવાળા શ્રી રાજેન્દ્ર સૂરિ મહારાજ તો એવી ચીજો પણ ખાઈ જવાનો આગ્રહ રાખતા અને કોઈ નિબળ બનતું તો એને ઘર બેઠો જ કરી દેતા મતલબમાં

આ માટે આચારાંગ—દ્વિ. શ્રુત સ્કંધ. ચૂલિકા ૧. ઉ. ૧૦ માં કહ્યું છે કે
से भिक्खू वा जाव समाणे...
......सव्वं भुंजे न छड्डए (सू. ६२०)

અર્થ: જે મુનિ કોઈ પણ ભોજન લઈ આવ્યા બાદ તેમાંનું સારું સારું ખાઈ નરસું નરસું પરઠવી આવે તો તે દોષપાત્ર છે. માટે તેમ ન કરવું. કિન્તુ સારું—નરસું સર્વ કંઈ ખાઈ જવું—છાંડવું નહીં.

આમ કોઈ પણ ચીજ ન છાંડવા કે ન ખાવા લાયક ફેંકી દેવા પાછળ આ ધર્માજ્ઞાનું પાલન કરવાનો ઉદ્દેશ જો સમજાય તો દશવૈકાલિકનો આ પાઠ વનસ્પતિ અર્થ જ સિદ્ધ કરે છે એ સહેજે જ ધ્યાનમાં આવે.

આ પ્રશ્ન એક બીજી રીતે વિચારતાં પણ સમજાય છે કે જો આપણે बहु अट्ठियं નો અર્થ બહુ હાડકાવાળું માસ કરીએ તો પરઠવવાનો પ્રશ્ન ઊભો થાય તેમ જ अल्प अट्ठिय ઓછા હાડકાવાળુ માસ ગણીએ તોપણ એથી પરઠવવું તો પડે જ. કારણ કે હાડકા કે કાટા ભલે પછી એ એકાદ—એની સખ્યામા હોય તોપણ ખાઈ શકાતા નથી એટલે बहु अट्ठिय હોય કે अल्प अट्ठिय હોય—બન્ને સરખું જ છે. છતાં શાસ્ત્રકાર बहु बहु પર ભાર મૂકે છે એથી ઘણા ઠળિયાવાળો ગર્ભ જ ઘટી શકે, કારણ કે ઘણા ઠળિયાવાળો ખોરાક તો છાંડવો જ પડે. પણ ૨—૩ ઠળિયા આવી ગયા હોય તો તે ખાઈ શકાય છે—ફક્ત તે સચિત ન હોવા જોઈએ. અને એ રીતે પરઠવવાના દોષમાથી બચી જવાય છે, જ્યારે હાડકાં કે કાટા વધુ હોય કે ઓછા હોય પરઠવવા જ પડે છે.

આથી ન છાંડવાની કે બને ત્યાંસુધી ન પરઠવવાની શાસ્ત્રાજ્ઞા હોઈ અહીં માંસ—મચ્છી અર્થ બેસતો જ નથી એથી એનો ઠળિયાવાળો ગર્ભ કે કાટાવાળી યા છાલવાળી વનસ્પતિ એવો જ અર્થ ઘટી શકે છે.

વધારે દુઃખદાયક અને આશ્ચર્યકારક વાત તો એ છે કે આચારાંગનો પૂર્વાર્ધ જે ખુદ સુધર્માસ્વામીની રચના છે એના ૭ મા 'મહા પરિજ્ઞા' નામના અધ્યયનના ૭ ઉદ્દેશા વિચ્છેદ ગયા છે. એમાંના ત્રીજા ઉદ્દેશામાં આમિષ (પ્રાણી જ માંસ) ભક્ષણ ત્યાગ વિષે મુનિઓને આપેલો ઉપદેશ તથા તેના ત્યાગની સ્પષ્ટ આજ્ઞાઓ હતી એવી નોધ શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ પોતે આચારાંગ પર કરેલી નિર્યુક્તિમાં લીધી છે, એટલું જ નહીં, કયા કયા ઉદ્દેશામાં કયા કયા અધિકાર હતા એનું પણ વર્ણન કર્યું છે. એમના જણાવ્યા મુજબ ત્રીજા ઉદ્દેશામાં ક્ષુલ્લક પરિણામ ન રાખવા, આમિષ (માંસ) ભક્ષણ ન કરવું, ઝાડા પેશાબની વિધિ,વસ્ત્રો ધોવા-રંગવાની રીતિનો ત્યાગ, મૈથુન વગેરેનો ત્યાગ, હસ્તકર્મનો ત્યાગ, સ્ત્રી સાથે પરિચય ન રાખવો, શરીરની પરિકર્મણા (આળ પંપાળ) ન કરવી વગેરે અધિકારો હતા. જો એ બધા પાઠો બચ્યા હોત તો કદાચ આ પ્રશ્ન જ ઊભો ન થાત. આટલું કહીને આપણે એ પાઠો જોઈએ. પણ તેમા આપણે પ્રથમ માંસપરક અર્થ કરનારા પંડિતોનું દૃષ્ટિબિંદુ તપાસીએ તેમ જ સાથે સાથે પરંપરાએ વહેતા આવેલા વનસ્પતિપરક અર્થોની યોગ્યતા-અયોગ્યતાનો પણ વિચાર કરતા જઈએ.

પાઠ ૧ લો-પ્રથમ આપણે 'દશવૈકાલિક'માં આવેલો પાઠ જોઈએ. જ્યાં ફળનો અધિકાર ચાલે છે ત્યાં વચમાં આ અડધો શ્લોક આવેલો છે, જે આ પ્રમાણે છે :

बहु अट्ठियं पुग्गलं, अणिमिसं वा बहु कंटयं

अत्थियं तिंदुयं बिल्लं, उच्छु खंडं च सिंबलिं ॥ (દશ. વૈ. અ. ૫. ગા. ૭૩) આપ્ટે સંસ્કૃત કોશ પ્રમાણે वा નો અર્થ इव પણ થાય છે. એટલે બહુ હાડકાંવાળા માંસ-મચ્છીની જેમ છોડવાનું ઘણું હોય એવા ફળો ન લેવાં. એવો પણ એક અર્થ કરવામાં આવે છે. પણ પંડિતોના અર્થ પ્રમાણે વિચારીએ.

પંડિતોનો અર્થ:– બહુ હાડકાવાળું માંસ અને બહુ કાંટાવાળી માંછલી, તેંદુક, શેરડી, બોર, શાલ્મલિ વગેરે જેમાં ખાવાનું થોડું અને છાંડવાનું ઘણું હોય છે એ મારે ન ખપે એમ કહીને મુનિ એ ન વહોરે.

પરંપરાગત અર્થ:– બહુ ઠળિયાવાળો ગર્ભ અને બહુ કાંટા –છાલવાળી વનસ્પતિ, તેંદુક શેરડી, બોર, શાલ્મલિ વગેરે જેમાં ખાવાનું થોડું અને છાંડવાનું ઘણું હોય છે એ મારે ન ખપે એમ કહીને મુનિ એ ન વહોરે.

સમીક્ષા:– બહુ હાડકાવાળું માંસ કે બહુ કાટાવાળી મચ્છી એ અર્થ લઈએ તો એ જ અર્થ નીકળે કે બહુ હાડકાવાળું માસ કે બહુ કાટાવાળી મચ્છી ન લઈ શકાય. પણ થોડા હાડકાવાળું માસ કે થોડા કાટાવાળી મચ્છી લઈ શકાય, કારણ કે જેમાથી ઘણો ભાગ ફેકી દેવો પડે છે એવી શેરડી–સીતાફળ જેવી ચીજો કરતા એ વધુ નિર્દોષ ઠરે છે. વધુ ઓછુ ફેંકી દેવાના પ્રશ્ન પરત્વે જ આ પાઠનો હેતુ હોઈ એ જ અર્થ ફલિત થાય છે કે અલ્પ હાડકા–કાટાવાળી માસ–માછલી કરતા શેરડી–સીતાફળમા વધુ પાપ છે, કારણ કે એમાથી ઘણો ભાગ ફેંકી દેવો પડે છે

ખાનપાનના આચાર પરત્વે આ કેવુ ઊંધુ શાસ્ત્ર બને છે? મને લાગે છે કે દુનિયાના ઇતિહાસમા આની વિચારસરણીનો ક્યાય જોટો નહી મળે આ કારણે અહિંસા ધર્મની અને એવો અર્થ શોધનારી આપણી બુદ્ધિની–બન્નેની ઠેકડી થઈ રહી છે એમ મને લાગે છે.

મૂળ વાત તો એ છે કે જ્યા મૂળમા અર્થ જ ખોટો લેવાયો હોય ત્યાં પછી લોકો હમે એવો જ અર્થ નીકળેને ‘

માટે बहु अट्ठिय मंसं वा मच्छं वा નો અર્થ બહુ ઠળિયાવાળો ફળનો ગર્ભ અને કાટાવાળી વનસ્પતિ જ ઘટી શકે છે, અને તેથી ઓછા ઠળિયાવાળી ચીજ કરતા શેરડી–સીતાફળમાં વધારે ભાગ ફેંકી

પાઠ ૨ જો—संति तत्थे गति यस्स भिक्खुस्स...............
तेल्लं वा, महुं वा, मज्जं वा, मंसं वा.........................
.........................आहारं आहारेज्ज ।

(આચા. દ્વિ શ્રુ, ચૂ. ૧૦, ઉ. ૪, સૂ. ૫૬૫)

અર્થ : કોઈ ગામમાં મુનિના સગાંવહાલાં રહેતાં હોય તેવા ગામમાં જો તે મુનિ એવો વિચાર કરે કે 'હું એક વાર બધાથી પહેલાં મારાં સગાંઓમાં ભિક્ષાર્થે જઈશ અને ત્યાં મને દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી, મદ્ય, માંસ, બુંદી કે શીખંડ મળશે તો હું સર્વથી પહેલાં ખાઈ પાત્રો સાફ કરી પછી બીજા મુનિઓ સાથે ભિક્ષાર્થે જઈશ તો તે મુનિ દોષપાત્ર છે. માટે મુનિએ એમ ન ઇચ્છવું. પણ બીજા મુનિઓ સાથે સમયસર જુદા જુદા કુળોમાં ભિક્ષા નિમિત્તે જઈ કરી ભાગમાં મળેલો આહાર લઈ વાપરવો.

સમીક્ષા : આ પાઠમાં ક્યાંય માંસાહાર કરવાનું વિધાન નથી અને મુનિ ભિચારો ગયો પણ નથી. પણ એમ છતાં આરંભકાળની ક્રાંતિનો યુગ હોઈ નિર્બળ મનના માનવીને એવા સ્વાર્થભર્યા વિચારો આવી ન જાય. માટે એવાઓને ઉદ્દેશીને શાસ્ત્રકાર આવી સ્વાર્થવૃત્તિ તજવાની આજ્ઞા કરે છે. શાસ્ત્રકારનો તો એટલો જ હેતુ છે કે ભિક્ષુએ ખાનપાનની બાબતમાં સ્વાદલાલસાને કારણે સ્વાર્થી ન બનવું. પણ કોઈ કોઈ પંડિતો એવો અર્થ કાઢે છે કે એણે એકલાએ મદ્ય-માંસ-સુરા જેવી ચીજો ન વાપરવી, પણ સહુની સાથે ભાગમાં મળેલો તેવો આહાર વાપરવો.

એક વ્યક્તિ નિર્બળ બને તેથી બીજાઓએ પણ નિર્બળ બનવું એ તો કોઈ વિચિત્ર કલ્પના જ કહેવાય. ઊલટું અન્ય મુનિઓ સાથે એ ભિક્ષાચરીએ જાય તો તે સ્વાર્થભર્યા આહાર દોષમાંથી બચી જાય એમ એમણે કહેવું જોઈતું હતું. શાસ્ત્રકાર પણ એટલા ખાતર જ જુદાં જુદાં કુળોમાં ભિક્ષાએ જવાની આજ્ઞા કરે છે કે જેથી સગાંવહાલાંઓ દ્વારા મળતી એવી ચીજોની લાલચમાંથી એ બચી જાય. પૂર્વગત

અભ્યાસને કારણે કોઈ ભિક્ષુ એવી સ્વાદલાલસામા ન ફસાય એટલા ખાતર જ એને જાગ્રત રાખવાનો આ પાઠનો ઉદ્દેશ છે, કારણ કે એ કાળમાં સર્વત્ર મદ્ય-માંસનો પ્રચાર હોઈ ઘણા તો એવા કુટુંબોમાથી જ આવેલા હતા અને હજુ એમણે એવી ધર્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી ન પણ હોય.

આ પાઠમાં એક એ પણ મુદ્દો છે કે ખાવાની લાલસાનો ત્યાગ કરવાનો છે. એટલે શાસ્ત્રકારે તો આવી કેટલીક વસ્તુઓ ગણાવી છે એટલું જ. પણ એથી એ બધી જ સાથે લેવાની કોઈ વાત નથી. વળી એ કાળમાં તો એક જ પાત્ર રાખવાનો આચાર હોઈ એમ કરવું જ અશક્ય હતું. મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજી 'श्रमण भगवान महावीर'માં જણાવે છે કે मुनि के आचारमें एक ही पात्र रखा जाता था।

પાઠ ૩ જો : से भिक्खू वा (२) सेज्जं पुण जाणेज्जा.. ...
बहु अट्ठिय वा मसं मच्छं वा बहु कटग......
जावणो पडिगाहेज्जा।

(આચા. દ્વિ., શ્રુ. ૧, ઉ ૯, સૂ. ૬૨૮-૬૨૯)

પરંપરાગત અર્થ : મુનિએ શેરડીની ગાઠો, શેરડીના છાલાં, શેરડીના કકડા કે બાફેલી મગફળી વગેરે જેમા ખાવાનું થોડું અને છાંડવાનું ઘણું હોય તેવી ચીજ લેવી નહી. તેમ જ બહુ ઠળિયાવાળો ગર્ભ યા બહુ છાલકાટાવાળી વનસ્પતિ કે જે લેવાથી ખાવાનું થોડું અને છાંડવાનું ઘણું બને તેવી ચીજો પણ લેવી નહી.

પંડિતોનો અર્થ : ઉપરના અર્થમા બહુ ઠળિયાવાળા ગર્ભને બદલે બહુ હાડકાવાળું માસ યા બહુ છાલકાટાવાળી વનસ્પતિને બદલે બહુ કાંટાવાળી મચ્છી જાણવી.

સમીક્ષા : પ્રથમ પાઠમા આપણે આની સવિસ્તર ચર્ચા કરી ગયા છીએ એટલે ફરી કહેવાની જરૂર નથી. પ્રથમ પાઠ પ્રમાણે જ એની સમીક્ષા સમજી લેવી.

પાઠ ૪ થો : से भिक्खू वा (२) जाव समाणे सियाणं परो बहु अट्ठिएण मंसेण मच्छेण जाव पमज्जिय परिट्ठविज्जा ।

(આચા દ્વિ, શ્રૂ ૧, ઉ ૧૦, સૂ ૬૩૦)

પંડિતોનો અર્થ : કદાચ કોઈ મુનિને નિમંત્રણ આપે કે ‘ હે આયુષ્યમાન શ્રમણ ! તમને બહુ હાડકાંવાળું માંસ તેમ જ બહુ કાંટાવાળી માછલી જોઈએ છીએ ?’ તો આવું વાક્ય સાંભળીને મુનિએ તરત જ જવાબ દેવો કે ‘ હે આયુષ્મન્ અથવા બહેન ! મને બહુ હાડકાંવાળું માંસ જોઈતું નથી પણ તમે મને જો દેવા જ ઇચ્છતા હો તો તેની અંદર જેટલો ગર્ભ છે તે જ આપો પણ હાડકાં આપશો નહી તેમ જ મચ્છી આપો પણ કાંટા આપશો નહી

આમ કહેવા છતાં પણ તે ગૃહસ્થ પોતાના વાસણમાંથી તેનું હાડકાંવાળું માંસ લાવીને આપવા માંડે તો મુનિએ તેના હાથમાં કે વાસણમાં રહેલા દેતું પણ ગ્રહણ કરવું નહી અને કદાચ તે ગૃહસ્થ ઉતાવળથી મુનિના પાત્રમાં ઝટ નાખી દે તો મુનિએ તેને કંઈ ન કહેવું પરંતુ તે આહાર લઈ જઈ એકાંત સ્થળમાં જીવજંતુ રહિત બાગ કે ઉપાશ્રયની અંદર બેસીને તે માંસ ખાઈ તેનાં હાડકાં અને કાંટા નિર્જીવ સ્થંડિલમાં પૂંજી પ્રમાર્જી પરઠવી આવવા

પરંપરાગત અર્થ : બહુ હાડકાંવાળા માંસને સ્થાને બહુ ઠળિયાવાળો ગર્ભ તેમ જ બહુ કાંટાવાળી મચ્છીને સ્થાને કાંટાછાલવાળી વનસ્પતિ સમજી લેવી

સમીક્ષા . મુનિઓને આજે શ્રાવકો ઠળિયાવાળાં ફળો યા છાલવાળી વનસ્પતિ વહોરાવે છે તો એ ઠળિયા યા છાલ કાઢીને જ વહોરાવે છે માની લઈએ કે એ કાળના કોઈ ગૃહસ્થે ઉતાવળથી ઠળિયા કે છાલ કાઢ્યા વિના વહોરાવી દીધું તો મુનિ એ ખાઈ ઠળિયા કે છાલ પરઠવી શકતો હતો પણ માંસાહાર અર્થ પ્રમાણે તો અહી **મુનિ કહે છે કે મચ્છી આપ પણ કાંટા ન આપ, એ**

કેવી રીતે બને ? કારણ કે મચ્છી ચૂસીને જ ખાવી પડે છે કાંટા એમ કાઢી શકાતા જ નથી અને જો એમ સહેલાઈથી કાઢી શકાતા હોત તો ભારત સરકારના પ્રધાન યા કોઈ મોટા અમલદાર કાંટો ગળામા ભરાઈ રહેવાથી મરણ પામ્યા હતા એ ન બનત તેમ જ જો મચ્છી વાપરનારાઓને પણ પૂછી જોયુ હોત તોય ખબર પડત કે કાંટા એમ કાઢી શકાતા નથી એટલે અહી પણ આ કાંટાના પ્રશ્નને કારણે માંસને બદલે ઠળિયાવાળો ગર્ભ અને મચ્છીને બદલે છાલવાળી વનસ્પતિ એવો અર્થ આમિત થાય છે

પાઠ ૫ મો : से भिक्खू वा से ज मस वा मन्छ वा... ..
. नचन्व गिलाणणीसाए। .

અર્થ મુનિએ માસ કે મત્સ્ય ભૂજાતા જોઈ તેમ જ પરોણા માટે પૂરીઓ તેલમા તળાતી જોઈ ઉતાવળા ઉતાવળા દોડી જઈને યાચના ન કરવી બીમાર હોય તો જુદી વાત

ટીકાકાર લખે છે કે सस्क्रियमाण माहार प्रेक्ष्य लोलुपतया नो नैव गन्व આમ નાગ્ચકારનો મત ઉન્નત તો ભિક્ષુએ લોલુપતાથી કોઈ કે ઘણે ઉતાવળા ઉતાવળા દોડી ન જવુ એટલુ જ સૂચવવાનો છે ફક્ત બીમાર માટે જ અપવાદ આપ્યો છે, પણ આ પાઠમા શુ માગવુ અને શુ ન માગવુ એની કોઈ સ્પષ્ટતા નથી એટલે એ માસ માટે જ જાય એમ માની લેવુ વધારે પડતુ છે માસ તો એને ખપે નહી વળી નિશીથ—ઉદ્દેસસૂત્રમા તો જણાવ્યુ છે કે 'જે જગ્યાએ માસ રધાતુ હોય તે જગ્યાએ અગર તો તે રસ્તે સાધુ સાધ્વીએ અને ત્યા સુધી જવુ નહી તેમ જ રહેવુ પણ નહી ' એટલે માસ રધાતુ હોય ત્યા ખીજેથી પૂરી કે આવી બીજી મળી શકવાનો સભવ ન હોય તેવા ઘરમા ખાસ કરીને પૂરી માટે જઈ શકાય છે પણ તે માટે મહ વિવેકપૂર્વક જવાનુ -નુ કે ઉતાવળા ઉતાવળા દોડી ન જવાનુ એ બીજુ સ્પષ્ટ કરે છે કે પૂરીઓ મહેમાન માટે તળાતી

હોઈ એમના ભોજનમા અંતરાય ન આવવો જોઈએ. બાકી માંસ લેવાની તો કોઈ વાત જ એમાંથી નીકળતી નથી, કારણ કે બીમારને દોડી જવાની જે છૂટ આપી છે એથી પૂરીનું જ સમર્થન થાય છે, કારણ કે માંસ હજ તૈયાર થયું નથી—એ ભૂંજાય છે. વળી તે ચૂલે હોઈ ખપતું પણ નથી. એટલે દોડવાની છૂટ ફક્ત પૂરી માટે જ રહે છે; અને એથી પૂરી બાબતમા મહેમાનોને અંતરાય નડતો હોય. બાકી કેટલાકને મતે અહીં મિષ્ટ પદાર્થ કરવામાં આવે છે પણ તે યોગ્ય નથી અને એમ કરવું ઘટતું પણ નથી. ઘટે પણ નહીં.

પાઠ ૬ ઠો : स भिक्खू वा (२) जाव पविट्ठे...मसखलं वा मच्छखलं वा..................

.........अभिसधारे ज्जा गमणाए ।

(આચા. દ્વિ, ચૂ ૧, ઉ. ૪, સૂ. ૫૬૧–૫૬૨)

અર્થ : મુનિને ગૃહસ્થના ઘેર ભિક્ષાર્થે જતાં તેને ત્યાં એવું જણાય કે અહીં માંસ–મત્સ્ય કે મદ્યવાળું પ્રીતિભોજન, વિવાહ-ભોજન કે મૃતકભોજન છે અને ત્યાં તેને કોઈ લઈ જતું હોય તો પણ જો માર્ગમાં બીજ, વનસ્પતિ, ઠાર, પાણી કે ઝીણાં ઝીણાં જીવજંતુઓ ઘણા હોય અથવા ત્યાં ઘણા શ્રમણ–બ્રાહ્મણો, વટેમાર્ગુઓ, રંક ભિક્ષુઓ કે ભાટચારણો આવેલા કે આવવાના હોય અને તેથી ત્યાં બહુ ભીડ થવાની હોય કે જેથી ચતુર મુનિને ત્યાં જવું આવવું મુશ્કેલીભર્યું થઈ પડે અને પઠનપાઠન કે ધર્મોપદેશ અટકી પડવાનો ભય જણાય તો તેવા સ્થળે તે પૂર્વસંખડિ કે પશ્ચિમ સંખડિમાં મુનિએ જવાનો ઇરાદો ન કરવો. (સંખડિ એટલે જમણવાર)

પાઠ ૭ મો : એથી ઊલટી પરિસ્થિતિ હોય તો તેવા મદ્ય–માસ–મત્સ્યવાળા વિવાહભોજન, મૃતકભોજન યા પ્રીતિભોજન જેવી સંખડિઓમાં મુનિને ત્યાં કોઈ લઈ જતું હોય તો એ જઈ શકે છે.

સમીક્ષા : એ કાળની હવા પ્રમાણે સંખડિઓમાં માંસ-મચ્છી-દારૂનો વપરાશ સામાન્ય હતો. વળી ઉપર જણાવેલી પરિસ્થિતિઓનો સામનો પણ કરવાનો હોય એથી શાસ્ત્રકાર તો સંખડિઓમાં જવાનો જ ઇન્કાર કરે છે. પણ અહીં અપવાદ તરીકે કોઈ ખાસ સંયોગોમાં જ અનુમતિ આપી છે અને તે પણ ખાસ ખાસ વ્યક્તિઓને માટે જ. બધા પાઠોમાં આ એક જ એવો પાઠ છે કે જેમાં મુનિને એવા ભોજનમા વહોરવા જવાની છૂટ મળે છે. પણ એનો શાસ્ત્રકાર પોતે જ જુદા જુદા ૯–૧૦ સૂત્રો દ્વારા જવાબ આપી દે છે.

(૧) સંખડિમાંથી ભોજન લેવા મુનિએ જવું નહીં (સૂ. ૫૪૫).

(૨) જો પૂર્વ દિશા તરફ સંખડિ હોય તો મુનિએ સંખડિ તરફ કશી જ લાલચ ન રાખતાં પશ્ચિમ દિશા ભણી જતા રહેવું. જો પશ્ચિમ બાજુ સંખડિ હોય તો પૂર્વ બાજુ તેમ જ દક્ષિણ તરફ હોય તો ઉત્તર તરફ અને ઉત્તર હોય તો દક્ષિણ તરફ વળવું (સૂ. ૫૪૬).

(૩) કેવળી ભગવાને કહ્યું છે કે સંખડિમાં જવાથી કર્મો બંધાય છે (સૂ. ૫૪૭).

(૪) જે મુનિ સંખડિમાં ભોજન લેવા જશે તો તે દુષ્ટ આહારમાં ફસી પડશે અર્થાત્ આધાકર્મી દોષમા પડશે માટે મનુષ્યની હયાતિમાં કે હયાતિ બાદ કરાતી સંખડિઓમાં ભોજન લેવા માટે જવું નહીં (સૂ. ૫૪૮).

(૫) જે મુનિ સંખડિ ભોજન કરશે તે કેવળી ભગવાન કહે છે કે એ દોષમાં પડે છે. વળી એ સખડિઓમા એકઠા થયેલા લોકો મદિરાપાન કરતા હોઈ મુનિ એમાં ફસાઈ પડે ને તેથી મદિરામત્ત બની નશાના આવેશમા બેહોશ બની જઈ સ્ત્રીઓમા આસક્ત થાય. આવી રીતે ઘણા જ ગેરફાયદા હોઈ નિર્ગ્રંથ મુનિએ પૂર્વ સંખડિ કે પશ્ચિમ સંખડિમાં ભોજન લેવા માટે જવાનો ઇરાદો ન કરવો (સૂ. ૫૫૧).

(૬) સખડિ ભોજન કરવાથી રોગ, વમન, અપચો, વિશુચિકા, આફરો વગેરે રોગો થવાનો સંભવ હોઈ એથી ધર્મકાર્ય જ અટકી પડે છે માટે કેવળી ભગવાને સખડિના ઘણા દોષો કહ્યા છે (સૂ. ૫૪૯)

(૭) સખડિમા મુનિ ચાલ્યો જશે તો તે પવિત્ર આહાર ગ્રહણ કરી શકશે નહી ને દુષિત આહાર વાપરી દોષપાત્ર થવાનો, માટે મુનિએ સખડિમા ન જવુ પણ ભિક્ષાના સમયે જુદા જુદા કુળોમા જઈ પવિત્ર આહાર મેળવી તે વાપરવો (સૂ. ૫૫૨)

(૮) જે ગામ કે રાજધાનીમા સખડિ થવાની હોય ત્યા મુનિએ જવાનો ઇરાદો ન કરવો (સૂ. ૫૫૩)

(૯) ભીડને કારણે ધક્કામુક્કી થાય, શરીર તથા પાત્રો પણ એક બીજા સાથે ટકરાય જેથી અનેક મુસ્કેલીઓ ઊભી થવાનો સંભવ હોઈ મુનિએ સખડિમા જવુ નહી (સૂ. ૫૫૪)

આની સખડિમા પવિત્ર આહારને બદલે દુષિત આહાર વાપરી મુનિ દોષપાત્ર જ થવાનો એમ કરી આ ૭મા પાઠનો પ્રવૃત્તાન્ત ખુદ શાસ્ત્રકાર પોતે જ ખૂબ વિસ્તારથી આ ૯–૧૦ સૂત્રો દ્વારા આપી દે છે જેનો ટૂક સાર જ મે ઊતાર્યો છે કેટલાક આ પાઠમા આવેલા મદ્ય–માસ–મચ્છીનો અર્થ ભિક્ષુવાનીઓ ઊપજાવવા મથે છે પણ એથી પૂર્વાપર વિરોધ આવે છે અને સત્યસશોધનની દૃષ્ટિએ એ યોગ્ય પણ નથી

પાઠ ૮ મો   स भिक्खू वा (२) जाव समाणे
... मंसुं वा मच्छं वा . .
पडिगाहेज्जा (सू. ६०७)

સમીક્ષા શાસ્ત્રકારનો આશય તો જેમાં જીવજંતુ પેદા થવાનો સંભવ જણાય એવી ચીજો ન લેવી એટલું જ કહેવાનો છે એવી ચીજો ગણાવતાં હેયે ચડેલાં ૪-૫ નામો ઉદાહરણ અર્થે ગણાવ્યાં છે એથી એનો એ અર્થ નથી કે મુનિને એથી મદિરા પીવાની છૂટ મળે છે સૂત્ર ૫૫૧માં તો આપણે જોઈ ગયા છીએ કે શાસ્ત્રકાર તો દારૂની લતમાં ફસાઈ પડી સ્ત્રીઓમાં આસક્ત થાય એવી સંભાવનાએ એવી સંખડિમાં જવાની જ મના ફરમાવે છે

મૂળ વાત એ છે કે એ કાળમાં માંસ-મચ્છી-ઈંડાંનો સાંનિક વપરાશ હોઈ પ્રસંગે પ્રસંગે એના જ દાખલા આપવામાં આવતા ઠેઠ ૧૭ મા સૈકા સુધી મુનિએ કેટલો કોળિયો ભરવો એના પ્રશ્નમાં ગુરુ-આચાર્ય જવાબ વાળે છે કે 'ઈંડા જેટલો' (પ્રશ્ન માળા) એટલે દાખલો એક વસ્તુ છે ખાવાની વાત બીજી વસ્તુ છે

આમ છતાં ગણધર રચિત આચારાંગમાં તો જ્ઞાન તપ, કર્મબંધનો હેતુ સૂક્ષ્મજીવોની પણ વિરાધના ન થાય એ માટેની જાગૃતિ, વિશુદ્ધ ચારિત્ર્ય તથા મુનિઓના સંયમધર્મ અને પવિત્ર આચાર વિ૦ એટલું બધું ઝીણવટભર્યું વર્ણન છે તથા તે અંગેનો સૂક્ષ્મ ઉપદેશ ભર્યો છે કે જગતના કોઈ પણ ધર્મમતમાં-ચારિત્ર્ય અને મુનિધર્મની રક્ષાના આવા સૂક્ષ્મ અને કડક નિયમો જોવા નહીં મળે દશવૈકાલિક પણ આચારાંગાદિ આગમ ગ્રંથોનું જ દોહન છે એથી આચારાંગનો સંયમધર્મ સમજવા માટે થોડાંક વાક્યો અહીં ઉતારું છું જે જોવાથી ખાતરી થશે કે આચારાંગનો ધર્મ કેટલો સૂક્ષ્મ છે

"ધર્મના જાણપુરુષો એવું સમજે છે કે આ પૃથ્વીકાયનો, જળકાયનો, અગ્નિકાયનો વાયુકાયનો તથા વનસ્પતિકાયનો (કાય એટલે જીવસમૂહ) આરંભ (હિંસા) તે ખરેખર કર્મબંધનો હેતુ છે, મોહનો હેતુ છે, મરણનો હેતુ છે અને નરકનો હેતુ છે "તો હે શિષ્યો! તમે મને પૂછશો કે એ જીવો દેખાતા નથી, સૂંઘતા નથી, સાંભળતા

નથી અને ચાલતા પણ નથી તો એમને મારતાં એમને શી પીડા થતી હશે? પણ હું કહું છું કે જેમ જન્મથી અંધબધિરને તેના સર્વ અંગોમાં કોઈ ભાલાની અણીઓ ઘોંચે ત્યારે એ અંધબધિરને જે વેદના થાય છે તે જ પ્રમાણે પૃથ્વી, પાણી, વાયુ, અગ્નિ તથા વનસ્પતિ આદિના એકેંદ્રિય જીવોને પણ મારતાં તેમને તેવી જ વેદના થાય છે. આ બધું જાણીને બુદ્ધિમાન પુરુષે એવા જીવોની હિંસા કરવી નહીં, બીજા પાસે કરાવવી નહીં તેમ જ તેના કરનારને રૂડું માનવું નહીં. જે એવા જીવોની હિંસાને અહિત કરનારી સમજીને ત્યાગ કરે છે એ જ સાચો મુનિ છે એમ હું કહું છું." (આચા. પ્ર. શ્રુ., અ. ૧, ઉ. ૨ થી ૬)

"બધા જ જીવો લાંબી આવરદા તથા સુખને ચાહે છે અને જીવવા માગે છે. મરણ અને દુઃખ બધાને અપ્રિય લાગે છે, માટે કોઈને પણ સહેજેય દુઃખ ન થાય તેમ મુનિએ વર્તવું."

આ કારણે ધર્મના મૂળભૂત સિદ્ધાંતોને પોષક જ શંકાશીલ પાઠોના અર્થો ઘટાવવા જોઈએ. નહિ તો પૂર્વાપર સંબંધ વિના અર્થદોષ જ થાય. એક વાત એ પણ યાદ રાખવાની છે કે,

"જૈન મતાનુસાર તીર્થંકર તો કેવળ અર્થનો જ ઉપદેશ કરે છે, અર્થાત્ મૂળભૂત 'અર્થ' છે; નહિ કે શબ્દ" (બૃ. ભા. ગા. ૧૯૩).

વૈદિકોમાં મૂળભૂત શબ્દ છે એથી જ અર્થની મીમાંસા પાછળથી કરવી પડે છે, (બૃ. ભા. ગા. ૧૨૧).

જૈન મતમા મૂળભૂત અર્થ હોવાને કારણે આચાર્યોએ શબ્દને મહત્ત્વ નથી આપ્યુ પણ અર્થપરંપરાને જ મહત્ત્વ આપ્યું છે (બૃ. ભા ગા. ૧૯૬–૧૯૮).

શ્વેતામ્બર-દિગંબર શાસ્ત્રો જુદાં હોવા છતાં અર્થમાં પૂરી જે એકવાક્યતા રહી છે એ પણ આ જ કારણે.

પ્રકરણ ૩ જું
આચાર્યોની ટીકાઓ

પણ પંડિતો કહેશે કે જો શંકાશીલ પાઠોનો અર્થ વનસ્પતિપરક જ હતો તો દશવૈકાલિકના ટીકાકાર આચાર્યશ્રી હરિભદ્રસૂરિજીએ તેમ જ આચારાંગના પ્રથમ ટીકાકાર શ્રી શીલાંકાચાર્યજી મહારાજે માંસપરક અર્થ શા માટે આપ્યો છે? અને એ પણ કંઈ સામાન્ય મુનિઓ નહોતા પણ સમર્થ આચાર્યો હતા.

પંડિતોની એ વાત સાચી છે કે હરિભદ્રાચાર્યે બહુ અટ્ઠિયં પોગ્ગલં મા પોગ્ગલ નો અર્થ જે હરેક જુના-નવા શબ્દકોષોને આધારે કેવળ પુગ્દલ દ્રવ્ય જ હતો એનો માંસ અર્થ કર્યો છે. કયા બળવાન કારણે સૂરિજી એ અર્થ આપવા તરફ ઢળ્યા હશે એની ચર્ચા મેં આગળ કરી છે. પણ એમ છતાં સૂરિજી મહારાજે અન્ય પૂર્વાચાર્યો એનો વનસ્પતિપરક જ અર્થ કરે છે એવી નોધ તો લીધી જ છે, ને એમ કરીને એમણે પોતાનું જ મંતવ્ય આખરી છે એમ ન માનતાં સંશોધનનાં દ્વાર ખુલ્લાં રાખ્યાં છે.

જો કે એ સમર્થ પુરુષો હતા પણ એમ છતાં એ છદ્મસ્થ હતા. છદ્મસ્થ હોવાને કારણે એમની સામે પણ મતભેદ તો હતો જ. એટલે એમનું મંતવ્ય આખરી છે એમ કહેતાં પહેલા ભગવાન મહાવીરની અહિંસક વિચારધારા પર પ્રથમ ધ્યાન દેવું પડે છે.

તેવી જ રીતે શીલંકાચાર્યજી મહારાજે પણ પાંચમા પાઠમાં માંસાહારનો અર્થ સ્વીકાર્યો તો છે જ. પણ એમ છતાં એમણે શ્રી

હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજની જેમ માંસ ખાવા માટે છે એવો અર્થ કરવાનું ન કહેતા એમણે એટલો સુધારો કર્યો છે કે રોગાદિને કારણે દવાના રૂપમાં એ ફક્ત ચોપડવા માટે જ લેવાનું છે આ નવો અર્થ આપવાના ઉત્સાહમાં એમણે બીજાઓના વનસ્પતિવાચક અભિપ્રાયની નોંધ નથી લીધી એ બન્યું છે

જો કે સુવૈદ્યની સલાહથી દરદનો પ્રશ્ન હોય અને લૂતા નામની વ્યાધિ થઈ હોય તો માંસ बाह्यपरिभोगार्थं બહારના ઉપભોગ માટે અર્થાત્ ચોપડવા માટે લઈ શકાય છે પણ તે ખાવા માટે નહી —એમ જે એમણે પ્રતિપાદન કર્યું છે એ મગજમાં આવા રોગ પર થતા ઉપચારની તેમ જ ચાલી આવતી આ પ્રકારની માન્યતાની પડતી અસર હો એમ સહેજે કલ્પી શકાય છે બાકી તો

(૧) अगणिणिक्खित्त अफासुयं णं सणिज्ज लामे सं तणो पडिगाहज्जा (સૂ ૫૮૫) આ સૂત્રના આધારે જે આહાર અગ્નિ ઉપર ચડી રહ્યો હોય તે મુનિએ ગ્રહણ ન કરવો એવી શાસ્ત્રાજ્ઞા હોઈ માંસ ચૂલા પર છે જેથી એ લેવાનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી

(૨) વળી તે હજુ ભૂંજાઈ રહ્યુ છે—તૈયાર થયુ નથી એમ જોયા પછી ઉતાવળે દોડી જવાનો પ્રશ્ન ક્વળ પૂરીઓ અંગે જ રહે છે નહિ કે માંસ માટે

(૩) અને જો માંસ ચોપડવા માટે જ લેવાનું હોય તો પછી ઉતાવળે દોડી જવાની કઈ જરૂર રહેતી નથી કારણ કે દોડવાનું કારણ લોલુપતા છે એમ ત્યાં જ કહેવામાં આવ્યું છે અને દવા માટે તો લોલુપતાનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી

(૪) વળી આચારાંગ સૂત્ર ૬૮૭ પ્રમાણે सभिक्खू वा भिक्खूणी वा वसाए वा अब्भंगेति वा मक्खे तिवा । તો જે મકાનમાં ગૃહસ્થો કે દાસદાસીઓ તેલ ઘી માખણ કે ચરબી શરીરે ચોપડતા

હોય કે મસળતા હોય તેવા મકાનમાં મુનિએ રહેવું નહીં. એ આધારે માસ ચોપડ્યાની વાત પણ ઘટતી નથી.

(૫) વળી સૂત્ર ૮૫૭ માં કહ્યું છે કે 'મુનિને કોઈ પાત્ર વહોરાવવા ઇચ્છે પણ જો તે ચરબી વગેરેથી ખરડાયેલું હોય તો તે ન લે. આ દૃષ્ટિએ પણ માસની વાત તો ઘટતી જ નથી. એટલે આ પાઠમાં કેવળ પૂરી માટે જ માર્ગ મોકળો રહે છે, કારણ કે એ તળાતી હોવા છતાં કેટલીક તળાઈને વાસણમાં એકઠી પણ થઈ હોય.

આમ છતાં સુરિજી મહારાજ માસ અર્થ તરફ ઢળ્યા એની પાછળ કોઈ વાતાવરણની જ અસર હશે એમ આપણે કલ્પી શકીએ છીએ. પણ ખરું કારણ તો જુદું જ હતું જે અંગે આપણે એનો વિસ્તારથી વિચાર કરશું. શ્રી અભયદેવસૂરિજી મહારાજે કેવળ વનસ્પતિવાચક જ અર્થ આપ્યો છે પણ એમ છતાં એઓથી પણ અન્ય આચાર્યોના માંસપરક અર્થની નોંધ લીધા વિના રહી શક્યા નથી. પાછળના બધા આચાર્યો આ ત્રણ મહાન પૂર્વાચાર્યોને જ અનુસર્યા હોઈ એમના વિષે

પણ આમ છતાં એક પ્રશ્ન તો ઊભો રહે છે કે કયો અર્થ સાચો માનવો? વળી બન્ને બાજુ મહાન પૂર્વાચાર્યો છે, કોઈને પણ કશું યે ખોટું કહેવાનું કારણ નહોતું. બધા જ શાસનના પરમ ભક્ત હતા. એથી ભલે કોઈનાં મંતવ્યો અપૂર્ણ હોય પણ તે ખોટા તો ન જ હોય, તો પછી શું બન્નેનું કહેવું સાચું માનવું? અને એમ તો બને જ કેમ? તો પછી એવું કયું વાવાઝોડું આવ્યું હતું કે જેને કારણે આવી બધી ગરબડો ઊભી થઈ?

હા, એવું વાવાઝોડું આવ્યું હતું. જે કારણે ઈતિહાસ ભુનાયો, મૂળ કારણ ભુલાયું, ફક્ત પાઠો અને એમાથી ઉદ્ભવેલા અર્થો રહી ગયા. પણ એનો મેળ બેસાડી ન શકાયો. એક તો શાસ્ત્રો જ ૧૦૦૦ વર્ષ સુધી કંઠે રહ્યા હતા. એમાં પણ જ્ઞાનીઓની ખોટ વર્તાવા માંડી હતી. અન્ય પણ પ્રબળ કારણો હતા. આથી કેટલાક આગમ પાઠો તથા ટીકાગ્રંથો લુપ્ત થયા. ૧૨મું દૃષ્ટિવાદ પણ આ જ કાળમા આવા કારણે લુપ્ત થયું હતુ. કેટલાક અગત્યના ગૂઢ પાઠો લિપિબદ્ધ થયા હતા, પણ પરિવર્તન પામતી લિપિને કારણે એમાં પણ દોષો આવવા લાગ્યા હતા.

વાડો કદાચ વિશેષ વધારી મૂકવામા આવશે ને તેથી જે કોઈ જાણતા નથી એમની સામે આવી વાતો મૂકવાથી લાભ પણ શો?

આ કાળમા કઈ પણ હવે ગુપ્ત રહી શકે તેમ નથી અને ગુપ્ત રાખવા જેવુ આપણે કંઈ પાપ કર્યું નથી મને તો આ પ્રશ્નમા ઊડા ઊતરતા આપણા પૂર્વજોના ભવ્ય અને તેજસ્વી ઇતિહાસનું દર્શન થયુ છે કે જે ઇતિહાસ આજ સુધી અધારામા જ દટાઈને પડેલો છે એથી એને બહાર લાવવામા શરમ અને ભયની દીવાલો આપણે હટાવવી જ રહી

આથી એ કાળના આપણા પરાક્રમી અને વીર્યવાન મુનિઓના ગૌરવશાળી ઇતિહાસને આ બહાને બહાર લાવવાનો જ મારો પ્રયત્ન છે ને એના ઉત્સાહમા જ હું એક પ્રકારનુ બળ મેળવી રહ્યો છુ

પ્રકરણ ૪ થું

ભયંકર દુષ્કાળ

ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ બાદ લગભગ ૧૫૦ વર્ષ પછી ચંદ્રગુપ્ત મૌર્યની પાછલી અવસ્થામાં પટણાથી તે પંજાબ સુધી ભયંકર દુષ્કાળનો પંજો ફરી વળ્યો હતો. એક વર્ષ નહીં, બે વર્ષ નહીં પણ લાગલાગટ ૧૨ વર્ષ સુધી અનાવૃષ્ટિ મહામારી જેવા રોગો તથા ભયંકર યુદ્ધોને પરિણામે એ દુષ્કાળે અત્યંત બીહામણું રૂપ ધારણ કર્યું હતું. ગરીબો અન્નના અભાવે ટપોટપ મરી રહ્યા હતા. આથી કોઈ ઝાડના પાંદડાં ખાવા લાગ્યા ને એમ થોડા વખતમાં તો લોકો ઝાડોના ઝાડો ખાઈ ગયા. દુખિયાઓ હવે ભૂખના માર્યા પશુઓ પર પણ તૂટી પડતા. દુષ્કાળ એની પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યો હતો. આવી સ્થિતિમાં *ધર્મરક્ષા વધી મુશ્કેલ હતી. એ જોઈ સેંકડો મુનિઓ* દક્ષિણ-પૂર્વના દેશોમાં ચાલ્યા ગયા. જેઓ ત્યાં રહ્યા એ પણ ભારે મુશ્કેલીમાં જેમ તેમ કાળ નિર્ગમન કરતા હતા, પણ મોટે ભાગે ગોચરી-પાણી અપ્રાપ્ય જેવાં થઈ પડ્યાં હતાં. ધનિકો મુનિઓને ગોચરી-પાણી આપતા નો રસ્તામાં ભૂખ્યા લોકો મુનિઓ પર તૂટી પડી આહાર-પાણી ઉપાડી જતા. મુનિઓ આહાર-પાણી માટે ગૃહસ્થોને ત્યાં જતા નો તે વેળાએ તેમની સાથે થઈ એ ગૃહસ્થોના ઘરોમાં ઘૂસી જતા અને લૂંટફાટ ચલાવી પરેશાન કરતા. આથી ગૃહસ્થો હવે આખો દિવસ ઘર બંધ રાખવા લાગ્યા. દિગંબર ગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે, 'એક વાર મુનિઓ આહાર-પાણી લઈ જંગલ તરફ જતા હતા ત્યારે પાછળ રહી ગયેલા એક

મુનિને ક્ષુધા પીડિત લોકોએ પકડી ચીરી નાખ્યો અને એને ત્યાં જ ખાઈ ગયા. આ પરિસ્થિતિ જોઈ ગૃહસ્થોએ મુનિઓને નગરમાં રહેવાની વિનંતી કરી. જેથી એ ત્યારથી નગરમાં રહેવા લાગ્યા. ઉજ્જૈનના કુબેર મિત્ર વગેરે શ્રેષ્ઠીઓએ ગરીબોને જમાડવા અન્નસત્રો ખોલ્યાં, પણ અન્નસત્રોની વાત સાંભળી રોજ હજારો દુકાળિયા ચારે બાજુથી ત્યાં ઊભરાવા લાગ્યા, જેથી સંખ્યા ખૂબ વધી જવાથી એ વ્યવસ્થા તૂટી પડી. પરિણામે શહેરમા ભિખારીઓની સખ્યા વધી જવાથી ભારે અવ્યવસ્થા જામી ગઈ. પરિણામે મુનિઓને પણ આહાર–પાણી વહોરવાની મુસ્કેલી ઊભી થઈ હતી આમ પરિસ્થિતિ અતિ વિકટ બની જવાથી આપદ્ધર્મ માની અનેક શ્રમણાચાર્યોને આહાર–પાણી માટે ગત્રે બહાર જવાની પણ આજ્ઞા આપવી પડી હતી.

'बुभुक्षितः किं न करोति पाप' એ ન્યાયે ભૂખનુ દુ ખ એવું ભયકર છે કે માણસ એથી ન્યાય, નીતિ, કરુણા, સ્નેહ, ધર્મ બધું જ ભૂલી જાય છે અને સ્વાર્થવૃત્તિ, કઠોરતા, એકપપેટાપણુ તથા નિર્દયતા જેવા દુર્ગુણો પોષનો એ હૃદયશૂન્ય લાગણીનો બુઠ્ઠો પણ બની જાય છે. આથી માણસો પોતાના બાળકોને રખડતા મૂકી ચાલ્યા જતા. કોઈ કોઈ તો પોતાના જ બાળકોને મારી નાખી એનું

ઘણા લોકો મુનિવેશ ધારણ કરીને સઘમા દાખલ થઈ ગયા હતા એમની વાત જુદી હતી જો કે એમનામા પણ ઘણાએમા ઉમદા ગુણો હતા અને શક્તિ પણ હતી આમ છતા આ ભીષણ કાળમા પરપરા વિશુદ્ધ રીતે પાર ઊતરી શકી હતી એ કઈ એમના માટે ઓછા વીરત્વની વાત નથી

એક વિદ્વાને મને જણાવેલુ કે આવી આપત્તિ ટાણે શરીર ટકાવવા અનેક પ્રકારના અપવાદો આપવા પડ્યા હતા ગમે તેમ હો, પણ એક વાત તો છે કે દુષ્કાળ ધર્મભાવનાનો પણ દુષ્કાળ ઊભો કરે છે જહાંગીર બાદશાહના સમયમા ફેલાયેલા ભયકર દુષ્માળનુ તે વખતના પોર્ટુગીઝ લોકોએ આપેલુ વર્ણન જેમણે વાચ્યુ હશે એ આ ૧૨ વર્ષના ભયકર દુષ્કાળે કેવો કેર વર્તાવ્યો હશે અને સાથે ધર્મ-ભાવનાનો પણ કેવો હ્રાસ કર્યો હશે એની કલ્પના કરી શકશે છેલ્લા બગાળના દુષ્કાળમા કઈક માતાઓ પોતાના પુત્રોને શેકીને ખાઈ ગઈ હતી એના દાખલા આપણાથી કયા અજાણ્યા છે ?

આવા સયોગોમા મુનિવેશ હોવા છતા માની લો કે કેટલાક પતિત થયા હોય તો તે અસભવિત નથી લાગતુ અને એમ બન્યુ હોય તો તે ક્ષમ્ય ગણાવુ જોઈએ પણ રોજ દૂધપાક-હાકુસ ખાનારને તેમ જ અથાણા-પાપડ વિના જેમને કોળિયો ગળે ઊતરતો જ નથી એવાઓને એની કલ્પના જ નથી આવી શકતી

સંઘમાં ઘૂમ્યા હતા એ પણ-જૈનમુનિથી એ ન ખવાય માની નહોતા ખાતા. પણ પછી એમાં કસાઈ જવાથી એનો છાની રીતે ઉપયોગ કરતા થયા હતા. આથી એવાઓને દોષિત માન્યા છે. (નિ. ઉ-૪-સૂ. ૨૧) એક તો કાળ જ ભીષણ હતો. વળી એ માંસાહારી કુટુંબોમાંથી જ આવેલા હતા તેમ જ સ્વાદલાલસાને કારણે એમની એ લાલસા છૂટી પણ નહોતી જેથી એમને એનો શોષ–સંકોચ નહોતો. અને વળી એ તો પેટ અર્થે જ આવ્યા હતા એથી ગોચરી ન મળે એવી પરિસ્થિતિમાં એ ઉઘાડે છોગ વહોરી લાવતા અને ત્યારે આ વાત કોઈ જાણતું હોય તોપણ એમને ત્યારે શું કહી શકે ?

સેંકડો પેઢીઓનો સંસ્કાર વારસો મેળવી આજે તો આપણે એટલા કટ્ટર નિરામિષાહારી બની ગયા છીએ કે ‘માંસ’ની વાત જ આપણે સાંભળી શકતા નથી. એનું નામ લેતા જ માથું દુર્ગંધથી ભમવા લાગે છે. આમ છતાં પશ્ચિમની હવા લાગવાને કારણે આજે આપણા જૈનોના જ છોકરા ઈંડા–માંસ ખાતા થયા છે. તેમ જ કેટલાક જૈન ઘરોમાં એ રંધાવા પણ લાગ્યું છે. આમ ૨૫૦૦ વર્ષના ગાઢ સંસ્કારો પછી પણ આજે આવી દશા ઊભી થઈ છે તો એ કાળના લોકોનો શો દોષ કાઢી શકાય ? વળી એ કાળ તો આરંભની ક્રાંતિનો હતો એટલે એવી નબળાઈઓ ચાલતી હોય તો તે સ્વાભા-

એથી એવી આજ્ઞા એ મચ્છી વાપરવાનું વિધાન નથી બની શકતી. હા, *એટલું ખરું કે ભવિષ્યની પ્રજા એ વર્તમાનકાલીન આજ્ઞાને* વિધાન માની એ ન છોડે ને ઉપરથી એ આજ્ઞાને ધર્મમાં ખપાવે એમ પણ બને.

ભવિષ્યના પંડિતો એના પર ગમે તે ચૂંથણાં ચૂંથે પણ આપણે તો જાણીએ છીએ કે એ કથન વિધાન નહોતું. પણ આપદ્ધર્મ હતો. આપેલો અપવાદ માર્ગ હતો.

અહીં એક વસ્તુની ખાસ સ્પષ્ટતા કરવાની ખાસ જરૂર છે. પંડિતો માને છે કે એ યુગમાં ગૃહસ્થો તથા મુનિઓ માંસાહાર કરતા જ પણ મૂળ ધ્યેય અહિંસાનું હોઈ ધીરે ધીરે એ નિરામિષાહાર તરફ વળતાં આજે કટ્ટર નિરામિષાહારી બની ગયા છે; જ્યારે પરંપરાગત લોકો પોતાની આજની ભૂમિકા પરથી જૈનોને ચુસ્ત વનસ્પત્યાહારી જ માને છે, કારણ કે 'જૈન' શબ્દ સાથે માંસનો સંબંધ જ એમને થથરાવી મૂકે છે.

વ્યક્તિ મુનિ બને છે તો એને કદમૂળ તથા રાત્રિભોજન ત્યાગ એ બન્ને મહાવ્રતોનુ સપૂર્ણપણે પાલન કરવું જ પડે છે. એમા સહેજ પણ ક્ષતિ ચલાવી લેવામા નથી આવતી. કા તો એને ઘર ભેગો જ કરી દેવામા આવે છે.

તેમ એ કાળમા ભલે ગૃહસ્થો માસાહારી રહ્યા હોય પણ મુનિ અનગારને માસાહાર ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા લીધા બાદ જ યા એની સાધનામા સ્થિર થયા બાદ જ સંઘમા દાખલ કરવામા આવતો. જો કે આજે કેટલીક વ્યક્તિઓ પતિત બનીને સઘમાથી ભાગી છૂટી છે, તેમ એ કાળમા પણ કોઈ કોઈ પતિત બન્યું હોય તો એ બનવા જોગ છે, ને એવી માનવ સહજ નબળાઈ તો સતયુગમા પણ દેખા દેતી હોય છે. પણ એથી પરપરાને કંઈ જ દોપ લાગતો નથી દોપ દઈ શકાતો પણ નથી

પ્રકરણ ૫ મું

પ્રથમ ભિક્ષુ સંગીતિ

વર્ષો સુધી સત્ય અને સાદાઈનો પાઠ ગાંધીજી પાસેથી શીખ્યા પછી રેશનયુગમાં શરૂ શરૂમાં અઘટિત કામ માટે આપણને આશ્ચર્ય લાગતો, કારણ કે ત્યાં સુધી એ પાપનો સ્પર્શ કેવળ આપણા શરીરને જ સ્પર્શ્યો હતો પણ જ્યારે એ પાપ આપણા મન અને આત્મા સુધી પહોંચી ગયું ત્યારે પછી હવે આપણને એનો સંકોચ જ મટી ગયો છે આજે તો અનીતિ, કાળાબજાર, અપ્રમાણિકતા, જૂઠ-પ્રપંચ અને બાદશાહી ઠાઠમાઠમાં રહેવા માટે અર્થલાલસા અને સંપત્તિ ભૂખના રોગમાં આપણે એવા ઘેરાયા છીએ કે એમાં હવે આપણું કંઈ જ અજુગતું લાગતું નથી આપણા જેવા વ્યવહારુ માણસો માટે આવક-જાવકના બે છેડા સરખા કરવા માટે આ સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ જ નથી એમ આપણે હવે કહેવા લાગ્યા છીએ આમ રેશન યુગે નીતિની બાબતમાં આપણને તારાજ કર્યા છે તેમ એ યુગમાં પણ દુષ્કાળને કારણે ખાનપાન સંબંધી આચારવિચારમાં આપણો સારો એવો ભાગ જે પેટના કારણે સંઘમાં પ્રવેશી ગયો હતો એ શરમ છોડી એમાં ખોટું શું છે એમ હવે એ માનવા લાગ્યો હતો

શાસ્ત્રપાઠોની રક્ષા :

આવી પરિસ્થિતિમાં દુષ્કાળ ઊતર્યા પછી જૈન ભિક્ષુઓની પાટલિપુત્રમાં હાલના પટણામાં પ્રથમ ધર્મસભા મળી શાસ્ત્રપાઠ ઘણા વિચ્છેદ ગયા હતા ઘણાના અર્થો લુપ્ત થયા હતા, તેમ જ જે કંઈ

સ્મૃતિએ હતું એમાં પણ દોષ આવવાની સંભાવના હતી. જેથી જેમને મુખે જે જે કંઈ બચ્યું હતું એનો સંગ્રહ કરવા તથા પાઠોને વ્યવસ્થિત કરવા એ બધા ભિક્ષુઓ એકત્ર થયા હતા. સાથે દુષ્કાળને કારણે આવેલી આચારની શિથિલતા દૂર કરી નવી આચાર વિધિઓ પણ ઘડવાની હતી, કારણ કે પલટાએલા સંયોગોને કારણે એમ કર્યા વિના છૂટકો પણ નહોતો.

યુગપ્રધાન ભદ્રબાહુસ્વામી આ વખતે નેપાળમાં હોઈ એ ધર્મ-સભામાં ભાગ લઈ શકયા નહોતા. જેથી અન્ય સ્થવિરોએ એકાદને પ્રમુખપદે સ્થાપી એ ધર્મસભાનું સુકાન સંભાળ્યું હતું. અને સંઘને સંગઠિત કરવા તથા શાસ્ત્રપાઠોને વ્યવસ્થિત કરવા ભારે જહેમત ઉઠાવી હતી.

શુધ્ધીકરણનો પણ પ્રશ્ન :

આ મહાસભામાં દુષ્કાળને કારણે આવી પડેલી અનેક વિકૃતિઓ તો થોડા ફેરફાર સાથે સુધારી લેવામાં આવી હતી, તેમ જ બચેલા પાઠોને પણ એકત્ર કરી વ્યવસ્થિત કરવાનું કાર્ય ચાલી ગયું હતું, પણ આચારવિચારની બાબતમાં દુષ્કાળની ઘેરી અસર સર્વત્ર ફરી વળેલી હોઈ એક વર્ગ યુગાનુસાર કંઈક પરિવર્તન અને છૂટ માગતો હતો. બીજો વર્ગ પગપૂર્વની નીતિને થોડા ફેરફાર સાથે વળગી રહેવા ક્રિયોદ્ધાર ઇચ્છતો હતો. એથી મતભેદને કારણે આ પ્રથમ સંગિતિનું કાર્ય ભારે વિકટ બન્યું હતું. જોકે આપણી પાસે એનો પ્રેસ-રિપોર્ટ નથી, એમ છતાં મનુષ્ય-સ્વભાવનો આપણને જે અનુભવ છે એને આધારે આપણે કલ્પી શકીએ છીએ કે ત્યારે પણ કંઈ ઓછા વાદ-વિવાદો નહીં થયા હોય કે દલીલોની ઝડીઓ નહીં વર્ષી હોય. કોઈએ એક વસ્તુનો આગ્રહ રાખ્યો હશે, કોઈએ બાંધછોડની નીતિ અપનાવી હશે તો કોઈએ સમય પ્રમાણે થોડું જતું કરીને પણ બીજાના વિચારોને સહી લીધા હશે, પણ એમાં માંસાહારનો પ્રશ્ન અતિ ઉગ્ર હતો.

જેનામાં વૈરાગ્ય ભાવના હોય છે ને જે સર્વસ્વ તજીને ભિક્ષુ સંઘમાં જોડાઈ ગયો હોય છે. એ બીજી વસ્તુ તો છોડવા જેટલો વીરમર્દ બની શકે છે, પણ સ્વાદેંદ્રિયની લાલસા એ એક એવી પ્રબળ વાસના છે કે એમાં પડેલો ઝટ એમાંથી છૂટી શકતો નથી. વળી સર્વત્ર વાતાવરણ પણ તેવું જ હતું. આ કારણે જેઓ એ રોગ સાથે જ સંઘમાં પ્રવેશ્યા હતા તેમ જ જેઓ પાછળથી શરમ છોડી એના પક્ષકાર બન્યા હતા, એમણે ભગવતીજી તથા દશવૈકાલિક જેવા પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં આવેલા અને આ સમયમાં શબ્દોના અર્થપરિવર્તનને કારણે માંસ-મચ્છી અર્થ પામેલા પાઠોનો આધાર લઈ પોતાના આચારવિચાર માટે સમર્થન કર્યું, તેમ જ સૂઝતા આહારનું પણ કારણ રજૂ કરી પોતાનો બચાવ કરવા માંડ્યો.[1] શાસ્ત્રજાણ સ્થવિરો મૂળ આગમાદિ શાસ્ત્રોમાં આવેલા એ શબ્દોના અર્થો, એનો ઇતિહાસ તથા એ સૂત્રપાઠોનો ઉદ્દેશ જાણતા હતા. આથી એમણે એમને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. સાથે — **આચારાંગના મહાપરિજ્ઞા અધ્યયનમાં આપેલી માંસાહાર ત્યાગની સ્પષ્ટ આજ્ઞાઓ તરફ ધ્યાન દોર્યું**, પણ એ પાઠો કોઈએ રજૂ ન કર્યા. કાં તો એ વિસ્મૃત થયા હોય, કાં તો એવા વર્ગે ગોપવ્યા હોય. પક્ષકાર મુનિઓ-માંથી કોઈને પણ એ પાઠ સ્મૃતિએ નહોતો રહ્યો. પાઠ સ્મૃતિએ નહોતો રહ્યો પણ અર્થ તો સહુ જાણતા હતા. એથી બહુમતી પક્ષે એવાઓને સંઘબહિષ્કૃત કરવાની જોરદાર માગણી કરી. આવી પરિ-સ્થિતિમાં એ પૂજ્ય સ્થવિરોએ નાવ સંભાળી લઈ ચમત્કાર સર્જ્યો હતો, જેથી સંઘની એકતા ટકી રહી હતી, તેમ જ એને પરિણામે ધર્મની વિશુદ્ધિ પણ ઝળહળતી રહી શકી હતી.

1. જોકે એવા મુનિઓએ પાછળથી પોતે ખોટા અર્થ કર્યા હતા એ જાણી લઈ ગુરુઓની કૃપાથી વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી લીધી હતી પણ એક વાર વહેતો થયેલો એ અર્થ તો વ્યાપક બની જવાથી ચાલતો જ રહેલો. પરિણામે એ અર્થની અસર ભગવાન મહાવીર વિષેના પાઠ સુધી પણ પહોંચી ગઈ હતી.

પ્રકરણ ૬ ઠ્ઠું
સર્જેલો ચમત્કાર

ઊઠેલો વાદવિવાદ :

જોકે માંસાહાર તરફ વળેલા મુનિઓની સંખ્યા બહુ ઓછી હતી. આમ છતાં એમની સંખ્યા ઉપેક્ષા કરવા લાયક તો નહોતી જ. છતાં બહુમતી પક્ષ એવાઓને સંઘબહિષ્કૃત કરવા ઇચ્છતો હતો. જોકે એ સંગિતિનું નેતૃત્વ કરનારા કેટલાક પૂર્વાચાર્યો કઠોર નિયમના આગ્રહી હતા. પણ **બીજા પૂર્વાચાર્યો આચારને કંઈક હળવો બનાવીને પણ શાસનની પ્રભાવના કરવા ઉદ્યત હતા. (નિશીથ. ગા. ૨૧૫૪/૫૭૪૪-૫૮/બ. ગા. ૩૨૭૫/૮૯)** જેથી એ બીજા વર્ગના સ્થવિરો બહુ દયાળુ—શાંત અને દીર્ઘદૃષ્ટિવાળા, સમયજ્ઞ સંતો હતા. એમને અંગે સંપ્રદાયને થોડોક ડાઘ લાગશે એ એ જાણતા હતા, પણ એમના દિલમા કરુણા હતી. સાથે શાસનના ઉદ્ધારની અને એને ફરી તેજસ્વી અને સંગઠિત બનાવવાની એમનામાં તમન્ના પણ હતી. એક મોટો સમૂહ જુદો પડે એથી સંપ્રદાયની શુદ્ધિ જળવાશે પણ અખંડિતતા તૂટવાથી એની શાસન પર બૂરી અસર થશે એ પણ એ સમજતા હતા. વળી દોષમા પડેલા હોવા છતાં એ અનેક ઉત્તમ ગુણો અને શક્તિઓ ધરાવતા હતા એ પણ એ જાણતા હતા. આ કારણે એનો કંઈક તોડ કાઢવા એમણે બહુમતી પક્ષના મુનિઓને તથા કઠોર નિયમોના આગ્રહી પૂર્વાચાર્યોને સમજાવી શાંત કર્યા. વિરોધી પક્ષના મુનિઓને પણ ઉચ્ચ દૃષ્ટિબિંદુ રાખી ધીર બનવા સમજાવ્યા. પણ

જ્યાં ચિત્ત પર વાસનાનાં વાદળ વેરાયેલાં હોય ત્યાં જ્ઞાનનો સૂર્ય પછી ક્યાંથી પ્રકાશ પાથરી શકે? પણ એ સ્વસ્થચિત્ત અને ધૈર્યવાન ગુરુઓએ દિવસો સુધી આનો કંઈક તોડ કાઢી આ કઠિન સમસ્યા હલ કરવા નવા નવા પ્રયત્નો ચાલુ જ રાખ્યા. આની એમણે એ પતિત મુનિઓને ન ધુતકાર્યા, ન ધમકાવ્યા કે ન સંઘબહિષ્કૃત કર્યા. ધારત તો એ ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં એમને સંઘમાંથી હાંકી કાઢત પણ જે હવે ઘરબાર, સ્ત્રીપુત્રાદિ પરિવાર અને વૈભવ વિલાસના દુન્યવી ભોગોની લાલચ છોડી ભગવાન મહાવીરના ધર્મશરણે રહેવા માગતા હતા એવા પોતાના એ પ્રિય શિષ્યો માટે એમના દિલમાં કરુણા હતી, દયા હતી, સ્નેહ હતો, એથી એ એમનો તિરસ્કાર નહીં પણ એમનો ઉદ્ધાર ઇચ્છતા હતા.

કારણ કે એક તો જનતામાં માંસાહારનો રોગ ખૂબ ઊંડો વ્યાપેલો છે, વળી એને પોષણ આપનારી યજ્ઞહિંસાનાં મૂળ હજુ ઉચ્છેદ નથી પામ્યાં તેમ જ કેટલાક બૌદ્ધાદિ શ્રમણપંથો પણ માંસાહાર તરફ ઢળેલા છે. આ કારણે જનતાને આવા શ્રમણસંઘના આચારનો એક નવો આધાર મળશે અને મુનિઓને પણ સમાજમાં વ્યાપેલા આ રોગને કારણે વધારે મહાલવાનું મળશે. પરિણામે ભગવાન મહાવીરનો જે મૂળ જીવનસંદેશ હતો એના પાયામાં જ સુરંગ ચંપાશે. સહેજ ધક્કો આપી માનવ દિલને જાગ્રત કરી શકાય છે તેમ જ દયા અને કરુણાનો જે મંગલસ્રોત હર માનવની હૃદયગુહામાં વહી રહ્યો છે એને પણ બહાર વહેવડાવી શકાય છે. પણ જ્યારે એના દિલ પર શાસ્ત્રને નામે અંધશ્રદ્ધાનું કવચ જડાઈ જાય છે અને પછીથી જ્યારે એ આસક્તિમાં પૂરો ઘેરાઈ જાય છે ત્યારે એ કવચ ભેદી એના દિલના ઊંડાણ સુધી પહોંચવાનું અને એ રીતે એના દિલને સ્પર્શ કરી એને જાગ્રત કરવાનું પછી અશક્ય જ બની જાય છે.

વળી જેઓનામાં અનેક ગુણો છે, શાસનનો ઉદ્ધાર કરવા જેટલી દિવ્ય શક્તિઓ પડેલી છે, એમને ફક્ત આ એક જ દોષ ખાતર ફેંકી દેવા એ એમના અનેક ગુણોનો તિરસ્કાર કરવા જેવું છે. અને એમ જોઈએ તો અન્ય સંપ્રદાયના સંતો–આચાર્યો પણ ક્યા નથી વાપરતા? એથી ઊલટું જેમનામાં આવા ગુણો છે — શક્તિઓ છે એ એક દિવસ વહેલા કે મોડા આવેલી આધિની અસરમાથી મુક્ત થતાં પોતાની ક્ષતિ જોઈ શકશે અને ત્યારે એ વિશુદ્ધ બની ફરી બમણા ઉત્સાહથી અન્યોને પણ એ રોગમાથી છોડાવવા જેટલા ઝળકી ઊઠશે. અરણિક–નંદિષેણ જેવાના દાખલા આપણી સમક્ષ ક્યા નથી? પણ જો એમને હડમેલી જ મૂકવામાં આવશે તો પછી એમનો હાથ કોણ પકડશે? કોણ એમનો ઉદ્ધાર કરશે? અને જો સાચવીને — ઘડીભર એમને અનુકૂળ થઈને કામ લઈએ તો એ પણ કેમ ન સુધરી શકે?"

માનવ દિલ પરની ઊંડી શ્રદ્ધાને કારણે આ વિચારથી ગુરુઓનુ દિલ

હલી ગયુ સાથે પક્ષભેદ પડવાથી શાસનનો પાયો જ ખોદો બની જશે એના વિચારે એમની આખો ભીની બની ગઈ

When there is will, there is a way

જ્યા અતરની લાગણી હોય છે ત્યા વિરોધમા પણ એખ્ખીજાને સાધવાનો માર્ગ જડી આવે છે એથી એવો ચમત્કાર સર્જી ગુરુઓએ એ રીતે બને પક્ષોને સાધી લીધા એ ચમત્કાર હતો બને પક્ષોને માન્ય નવી આચારવિધિઓ ઘડી નાખવાનો અને એ રીતે દ્વિઅર્થક શાસ્ત્રપાઠો નિર્માણ કરવાનો

આવી ઉદાર અને ઉદાત્ત દૃષ્ટિથી એ પૂજ્ય પુરુષોએ બને પક્ષોને સમજાવી સમાની લેવા કેવા કેવા પ્રયત્નો કર્યા હશે એનો જો સવિસ્તાર અહેવાલ આપણી પાસે હોત તો એ પુરુષોની કારુણ્ય દૃષ્ટિ અને પતિતોના ઉદ્ધાર માટેની કલ્યાણ ઝખના અને એ ધર્મ પરપરાને અખડ અને વિશુદ્ધ બનાવવાની તમન્ના જોઈ આપણ હૈયુ ખરેખર દ્રવી જાત એ માટે એમણે કેટકેટલી ધીરજ રાખી હશે કેવો સયમ રાખ્યો હશે અને આક્ષેપો અને નિદાના હળાહળ ઝેરને પી જવાનુ પણ કેટલુ સામર્થ્ય બનાવ્યુ હશે એનો પરાક્રમી અને તેજસ્વી ઇતિહાસ આજે અધારામા હોઈ આપણે તો કેવળ એની કલ્પના જ કરવાની રહે છે

સંત્ર, આચારાંગનો દ્વિશ્રુત સ્કંધ, સૂર્યચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિ તથા બૃહત્કલ્પસૂત્ર વગેરે ગ્રંથોમાંથી એ કાળ કેવો ભયંકર આવ્યો હશે એનો ઝાંખો ઇતિહાસ આજ પણ તારવી શકાય છે. પણ આપણે એટલી લાંબી નજરે જોઈ શકતા નથી. જે મહેલાતોમાં આપણે રહીએ છીએ એ મહેલાતની બારીએથી જ એમને માપવા આપણે મથીએ છીએ. અને એટલે જ આજે આપણે સેંકડો વર્ષોના દૃઢ થયેલા સંસ્કારોને કારણે એમણે આપેલા માંસાહાર અર્થ નીકળતા પાઠો કે એવા મુનિઓને ખાતર આપવા પડેલા અપવાદ માર્ગો સમજી શકતા નથી. માંસાહારની સૂગને કારણે આપણને એવા પાઠો તરફ આજે ઘૃણા છૂટે છે અને તેથી એવા પાઠો એ શાસ્ત્રોમાં આવેલા ડબકા છે એમ માની એને રદ કરવાનો પણ આપણે વિચાર કરીએ છીએ પણ એ ડબકા નથી પણ આપણા પૂજ્ય પૂર્વજોની ઉદારતા, કરુણા, ધૈર્ય, દીર્ઘ દૃષ્ટિ તથા પતિતોના ઉદ્ધાર માટેની ઝંખના તેમ જ એ દ્વારા શાસનની અખંડિતતા અને એના પાવિત્ર્યની રક્ષા માટે બતાવેલું પરાક્રમ અને ખેડેલો પુરુષાર્થ કેવી પરાકાષ્ઠાનો હતો એના ગૌરવનો એ તેજસ્વી ઇતિહાસ છે. આજે તો આપણે પર્વતના શિખર ઉપરથી વિશ્વને નિહાળીએ છીએ પણ એ શિખરે પહોંચતાં પહેલાં કેવી કેવી ઝાડીઓ, ખીણો, ચટ્ટાનો અને શિલાઓ પાર કરવી પડી હતી એ ભૂલી જઈએ છીએ.

એથી એવા ભવ્ય અને રોમાંચકારી ઇતિહાસની રક્ષા અને નિર્માણ માટે સર્વસ્વીકૃત થઈ પડે એવા આચારવિધિઓના નવા પાઠો એમણે ગૂંથ્યા હતા, જેનો સંગ્રહ આજે આચારાંગના દ્વિતીય શ્રુતસ્કંધ તરીકે વિદ્યમાન અને વિખ્યાત છે.

મોટો ભાગ ભગવાનના સૂક્ષ્મ અહિંસા ધર્મને અનુરૂપ ચુસ્ત વનસ્પત્યાહારી હતો, છતાં સારી એવી સંખ્યા ધરાવતો વર્ગ સૂઝતા આહારને નામે તેમ જ જૂના શાસ્ત્રોમાં વપરાયેલા શબ્દોના – હવે રૂઢ બનવા લાગેલા નવા અર્થોને – આધારે માંસાહારનો આધાર

શોધનો હતો. ખરેખર પૂર્વ અને પશ્ચિમને સાંધવા જેવું આ કપરું કામ હતું પણ એ શાંત, ધીર, ગંભીર અને દીર્ઘદૃષ્ટા પુરુષો દિવસોની જહેમત પછી સર્વને સ્વીકૃત થઈ પડે એવા પાકો એ ધર્મ સંગિતિમાં મંજૂર કરાવી શકયા હતા એ જ એમનો જાદુ હતો. અને તેથી જ એ છેવટે જેમ ઉત્તર ધ્રુવ પ્રદેશમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ એક બની વિલીન થઈ જાય છે તેમ બન્ને પક્ષોને સાંધી લઈ ઉત્તર-દક્ષિણ જેટલા અંતરોને વિલીન કરી શકયા હતા.

સાધેલો સમન્વય :

પણ એ પહેલાં એમને ઉગ્ર વાદવિવાદમાંથી પસાર થવું પડ્યું હતું. સ્થવિરોને એક પક્ષ માટે ભારે માન અને ગૌરવ હતું. બીજા માટે ઊંડી કરુણા અને એમના ઉદ્ધારની ઝંખના હતી. આ કારણે સ્થવિરોએ એ બધાને સાંધવા સમજાવ્યું કે કેવળી ભગવંતોએ જણાવ્યું છે કે,

'जावंतिया उस्सग्गा, तावंतिया हुंति अववाया'

શાસ્ત્રોમાં જેટલા ઉત્સર્ગ વચનો છે, તેટલા અપવાદ વચનો પણ છે. જેમ પુરુષ અને પુરુષની છાયા સાથે ચાલે છે તેમ. શાસ્ત્રકારોએ ઉત્સર્ગ સાથે નિર્બળ સાધકો માટે ધીરે ધીરે ચઢવાનો અપવાદ માર્ગ પણ આપ્યો છે. પણ શાસ્ત્રકારોનો એ અપવાદ માર્ગ હંમેશને માટે મળી જતી છૂટ નથી, પણ આદર્શને પહોંચવા માટે ક્રમે ક્રમે એક એક પગલું આગળ ભરવા માટે બાંધી આપેલી તાત્કાલિક મર્યાદા છે. અથવા તો એમ કહી શકાય કે થાકેલાઓ માટે અલ્પ સમયનો વિસામો છે. બાકી માંસાહારના દોષો તો શાસ્ત્રોમાં પાને પાને ભર્યા પડેલા છે. એ માટે એ બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ "ભેંસ મરે નહીં અને લાઠી ભાગે નહીં"ની નીતિ અપનાવી ઉત્સર્ગ માર્ગ સ્વચ્છ રહે અને થાકેલાઓ માટે અપવાદમાર્ગની પણ મોકળાશ રહે એ માટે એમણે જૂની ભાષાના શબ્દ-પ્રયોગોનો આધાર મેળવી નવી આચારવિધિઓની રચના કરી.

જૂની ભાષા નવા રૂઢ થયેલા અર્થ પ્રમાણે માંસમત્સ્ય વાચક બની શકતી હતી. જેના કારણોની સમીક્ષા આપણે 'ભગવાન મહાવીર અને માંસાહાર'માં કરી ગયા છીએ. આમ ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો પ્રશ્ન તીવ્ર બનવા લાગ્યો ત્યારથી એવા શબ્દો એક યા બીજા અર્થમાં રૂઢ થવા લાગ્યા હતા. ભગવાનના નિર્વાણ બાદ લગભગ ૭૫ વર્ષ પછી એ યુગમાં વપરાતો बहु अट्ठियं मसं જેવો શબ્દપ્રયોગ દશવૈકાલિકમાં बहु अट्ठियं पोग्गलं રૂપ પામી ચૂક્યો હતો. 'मंस' શબ્દ જેનો મૂળ અર્થ વનસ્પતિવાચક ગર્ભ યા તો પોચો પદાર્થ હોવા છતાં રૂઢ અર્થ પ્રમાણે પાછળથી એ 'પ્રાણી જ માંસ' અર્થ ધારણ કરવા લાગ્યો હતો. એ હવે આમ पोग्गलं બની વનસ્પતિ અર્થ તરફ પાછો વળી રહ્યો હતો. આ ક્રમ પ્રમાણે જો ભયંકર દુષ્કાળની આધિ ન ચડી હોત તો આ કાળમાં એક યા બીજા અર્થમાં રૂઢ થવાની જે પ્રક્રિયા ચાલી રહી હતી એથી 'बहु अट्ठियं पोग्गल' શબ્દ 'बहु अट्ठियं फलगर्भम्' જેવું રૂપ પામ્યો હોત. પણ ભયંકર પરિસ્થિતિએ સર્જેલી વિકૃતિને કારણે ફસાયેલા મુનિઓના ઉદ્ધાર માટે અને બંને પક્ષોને સાંધી લેવાનો જાદુ કરવા માટે આપણે बहु अट्ठियं पोग्गलं માંથી ફરી बहु अट्ठिय मस જેવી જૂની ભાષાના શબ્દોનો આધાર લેવો પડ્યો.

આમ ત્યારના શાસ્ત્રકારોએ જૂની ભાષાનો ઉપયોગ કરી બંને પક્ષોને સાંધી લીધા હતા. છતાં એ અપેક્ષા રાખી હતી કે માણસ જેમ જેમ બુદ્ધિ, સંસ્કાર અને સમજણ આગળ વધશે તેમ તેમ જે અર્થ એકવાર એને યોગ્ય અને જરૂરી લાગતો હતો તે પછી એને અયોગ્ય અને બિનજરૂરી લાગશે અને બન્યું છે પણ તેમ જ.

આથી શાસ્ત્રોમા નિશ્ચય અને વ્યવહાર તેમ જ ઉત્સર્ગ અને અપવાદ એમ બંને દૃષ્ટિએ શાસ્ત્રોના જે અર્થો થતા આવ્યા છે એનું ગૂઢ રહસ્ય આ છે કે એ ચડેલા અને ચડનારા બંનેને ધ્યાનમાં રાખીને એવા અર્થો આપવામા આવ્યા છે અને આ કંઈ નવી વાત નથી.

શાસ્ત્રોમાં ઉત્સર્ગ અને અપવાદ આપતા અનેક પાઠો છે જેને વિભાષા કહેવામાં આવે છે. વિભાષા એટલે જેમાંથી જુદા જુદા અર્થો નીકળે તેવી વાક્યરચના. આમ વિભાષા દ્વારા પૂ. સ્થવિરોએ બને પક્ષને સાંધી લીધા હતા.

કારણકે એ પુરુષો જાણતા હતા કે જેઓ આદર્શને નજરમાં રાખી ચાલશે એમને એમાંથી માંસાહારનો અર્થ મળશે જ નહીં તેમ જ જેઓ કેવળ નબળાઈને કારણે પોતાનું મંતવ્ય સાચું માનતા હતા એમને માંસાહારનો બાહ્ય અર્થ મળવા છતાં એ પણ જ્યારે બીપણ દુષ્કાળને અંગે આવેલી માનસિક વિકૃતિની અસરમાંથી મુક્ત બનશે ત્યારે એ પોતે જ જોઈ શકશે કે જ્યાં પાઠે પાઠે વનસ્પત્યાદિ જીવોની તો શું પણ સાદી આંખે જોઈ ન શકાય એવા સૂક્ષ્મ જીવોની પણ હિંસા ન થાય એ માટે સતત જાગૃતિ રાખવાનો આદેશ સમાયેલો છે ત્યાં પછી એને પોતાને જ પોતાના ચારિત્રની વિસંગતતા માલૂમ પડશે ને તેથી એવા શબ્દોના અર્થો પોતે ખોટા કર્યા હતા એમ સમજી જઈ એમાંથી જલદી છૂટી જવાનું બળ એ ત્યારે મેળવી શકશે.

આ પ્રધાન દૃષ્ટિ રાખીને આચારાંગનાં વિધિવિધાનો ઘડાયાં હતાં એમાં જે આવા ૬–૭ પાઠો છે, એ પણ એ હેતુ અર્થે જ નિર્માણ થયા હતા. કેટલાક પાઠોમાં જે અસ્પષ્ટતા રહી ગઈ દેખાય છે એનું કારણ પણ આ જ હતું. તેમ જ કોઈ કોઈ પાઠોમાં એક જગ્યાએ આજ્ઞા આપી છે તો બીજી જગ્યાએ સખત નિષેધ કર્યો છે (આચા. સૂ. ૫૬૧–૫૬૨ પાઠ ૬–૭) એ બતાવે છે કે અમુક જગ્યાએ ઉત્સર્ગ અને અન્યત્ર અપવાદ એમ બન્ને ધર્મો કહેવામાં આવ્યા છે.

ભૂલાયેલું મૂળ કારણ :

આ પાઠો લખાયા બાદ શક, હૂણ, બેક્ટ્રિયન, પાર્થિયન તથા આરબ વગેરે પ્રજાઓના થતા રહેતા અવારનવાર આક્રમણોને કારણે જ્ઞાન પરંપરા તથા પઠનપાઠન પર જે અસરો થયેલી એથી એ

જૂના કાળનો ઇતિહાસ ભુલાવા લાગ્યો હતો તેમ જ સંશોધનનાં સાધનોની પણ ત્યારે ખામી હતી જેથી કયા સંજોગોમાં આ પાઠ લખાયા, મૂળભૂત અર્થ પરંપરા શી હતી, પાછળથી નવા અર્થોનો પણ કેવો અને શા માટે સ્વીકાર કરવો પડયો તથા જૂની ભાષા શા કારણે મત્સ્ય–માંસવાચક બની ગઈ હતી એ બધી વાતો કેવળ મુખ પરંપરાએ જ વહેતી રહી હોઈ ભુલાવા લાગી હતી. આમ છતાં એક વાર વહેતા થયેલા બન્ને અર્થો ચાલ્યા આવતા હતા. પણ કયો અર્થ ક્યાં લાગુ પાડવાનો છે અને કયા સંયોગોમાં એ આવ્યો હતો એ બધું જ વીસરાયું હતું. આ મૂંઝવણને કારણે કેટલાક આચાર્યોએ એક અર્થ પર ભાર મૂકયો. બીજા આચાર્યોએ બીજા અર્થ પર ભાર મૂકયો. આમ છતાં બન્ને વર્ગે એકબીજાના દૃષ્ટિબિંદુનો સ્વીકાર તો કર્યો જ છે. એટલે એ મહાપુરુષોનાં મંતવ્યો એકાંગી હોઈ અપૂર્ણ રહ્યા છે પણ એથી એ ખોટા તો નથી જ.

માંસવાચક અર્થની દૃષ્ટિએ આપણે એ પાઠો વિચારી ગયા છીએ. એમાં કયાંય પણ આસાહાર કરવાની શાસ્ત્રાજ્ઞા નથી મળતી. તેમ જ માંસ લેવામાં દોષ નથી. એ ખાઈ શકાય છે એવી કયાય હકારાત્મક ભાષા પણ નથી. જ્યા મુનિને છૂટ મળે છે ત્યા પણ નિષેધાત્મક બંધનરૂપે એને અમુક મર્યાદામા બાંધી લેવામા આવે છે. ફક્ત ૭મા પાઠમાં જ હકારાત્મક- ભાષા વાપરવામા આવી છે, જે અપવાદ માર્ગ તરીકે એવી સખડીમા જવાની છૂટ આપે છે. જોકે એમાં પણ અનેક શરતો તો મૂકવામા આવી જ છે આ પાઠ હકારાત્મક ભાષા વાપરે છે એનું કારણ એ છે કે આવી સંખડી રોજ હોતી નથી. ને વળી મુનિઓનો પણ તેવી સંખડીમાં જવાનો આગ્રહ હશે.[1]

---

1 કોઇ મુનિને માસ ખાવાની કે એમ કરવાની ઇચ્છા થાય અને એ એનો આગ્રહ પકડે પણ શાસ્ત્રકાર શું એથી એની ઇચ્છાને સંતોષે ખરા? આ પ્રશ્ન વાચકોને સહેજે જ મૂંઝવણમાં નાખી દે તેવો છે પણ આપણે ગુરુઓની હૃદયભાવના નથી વિચારી માટે જ આવો પ્રશ્ન ઊઠે છે.

વળી બીજું પણ કારણ છે કે જૂના શબ્દોને કારણે 'માંસ' અને 'વનસ્પતિ' અર્થ તો સાધી શકાયો હતો પણ 'જવા' અને 'ન જવા'નો અર્થ સાધી શકાય તેમ નહોતું. પણ એથી ચડેના સાધકો માટે આ પાઠ ભયંકર બનતો હતો જેથી એના એના સમાધાન માટે અને શાસનની શુદ્ધતા માટે એમને ઉપરાઉપરી આવા ૮-૧૦ પાઠો આપવા પડ્યા હતા, જેમાં એવી સંખડીમાં જવાના ભારે દોષો બતાવવામાં આવ્યા છે

ફરમાવેલી નવી આજ્ઞા

આમ એ પુરુષોએ ઉદાર ભાવે પતિતોને પણ સમાવી લેવાનો એક અદ્ભુત ચમત્કાર સર્જ્યો હતો સાથે એમણે અન્ય મુનિઓને

'શાકુંતલ'માં કવિકુલગુરુ કાલિદાસ દુષ્યન્તને મુખે કહેવડાવે છે કે, 'धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनी भवन्ति' સ્વચ્છ વસ્ત્રો પરિધાન કર્યા હોવા છતાં ધૂળમાં રમવાને કારણે મલિન થયેલા પોતાના બાળકોને તેડી લેવાથી પોતાના વસ્ત્રો અને શરીર મલિન થવા છતાં જે માતાપિતા હર્ષઘેલા બની જાય છે એમને ધન્ય છે

પણ એવાઓને ઉપર ઊગાવવાના કાર્યમાં મદદરૂપ થવાની વિનંતી કરી ખાસ સૂચના આપેલી કે કોઈ પણ મુનિએ એવાઓ માટે નિંદાવાક્ય ન બોલવું તેમ જ એમના પ્રત્યે અણગમો પણ ન સેવવો એ પણ આપણા જેવા જ સત્યના સાધકો તરીકે ભગવાના ધર્મ-શરણે આવેલા છે, એમ માની એમના પ્રત્યે સમભાવ કેળવવો.' આ માટે આચારાંગના ૧૦મા અધ્યયનમાં જ્યાં આહાર-પાણી માટેના (પિંડૈષણા અને પાનૈષણા) ઘડાયેલા આ નવા નિયમો મૂક્યા છે, એમને છેડે છેલ્લા સૂત્રમાં ખાસ આજ્ઞા મૂકી છે કે,

इच्चेतासिं सत्तण्हं पिंडेसणाणं सत्तण्हं... पाणेसणाणं. . .

.... अन्नो न समाहीए एवं च णं विहरंति (सू. ६४३)

અર્થ : આ બધી પિંડૈષણાઓ (આહાર લેવાની વિધિઓ) કે પાનૈષણાઓમાંથી (પાણી વગેરે પ્રવાહી ચીજો લેવાની વિધિઓ) કોઈ પણ પ્રતિમા અંગીકાર કરનાર મુનિએ એવું કદાપિ ન બોલવું કે "બીજા ભિક્ષુઓએ ગેરવાજબી રીતે (ધર્મ વિરુદ્ધ) પ્રતિજ્ઞાઓ ધારણ કરી છે. માત્ર અમે જ ખરી રીતે ધારણ કરી છે પણ જે બીજા મુનિઓ પણ એ પ્રતિજ્ઞા ધરીને ફરે છે તેમ જ અમો પણ એ પ્રતિજ્ઞા ધરીને ફરીએ છીએ તે સર્વ જિનેશ્વર ભગવાનના ફરમાનને તાબે રહી પરસ્પર શાંતિથી વર્તનારા સહુ સરખા જ શ્રેયાર્થીઓ-સાધકો છીએ" એમ માનવું.

આમ એ કાળમાં આવેલી આંધિને કારણે એ સમયજ્ઞ સંતોએ ઊલટાસૂલટી માન્યતા ધરાવનારાઓનો સમન્વય સાધી અનેકાંતવાદ ધર્મની યથાર્થતા સિદ્ધ કરી બતાવી હતી એટલું જ નહીં, એવાઓને પાછળથી વિશુદ્ધ બનાવી શાસનની પવિત્રતા અને એની અખંડિતતાને ગૌરવાન્વિત બનાવી મૂકી હતી આ દૃષ્ટિએ એ કાળના પુરુષોએ જે રીતે કામ લીધું છે એ એ યુગને અનુરૂપ જ હતું.

બાકી જો એમણે શાસનની ધગશ રાખી એવું કૌશલ્ય જ ન

બનાવ્યુ હોત તો નવો માસાહારી સઘ ઊભો થતા બૌદ્ધોની જેમ જૈન સઘની પણ એ જ દશા થઈ હોત અને ત્યારે જે ઉચ્ચ શિખરો સર કરી ઉન્નત મસ્તકે આજે જૈન સઘ ગર્વ ધારણ કરી રહ્યો છે એ ગૌરવથી એ વચિત જ રહ્યો હોત એથી આ ૨૫૦૦ વર્ષના ઇતિહાસ મા જૈન ધર્મે જે ગૌરવ પ્રાપ્ત કર્યું છે અને જનતાની સેવા કરી છે એ ગૌરવ એમની જ ભવ્યતાને પ્રતાપે છે, એમની જ સેવા ઉદારતા અને કૃપાને કારણે છે એ ન ભૂલીએ

ચડવુ કઠણ હોય છે બાકી પડવુ તો સહેલુ હોય છે ઢાળ ઉપરથી ગબડનારને અન્ય ગબડનાર જો ટેકો આપવા જાય છે તો પરિણામે બન્ને જોરથી ઊથલી પડે છે પણ જે સ્થિર બન્યો હોય છે તે જ ગબડનારને ટેકો આપી એને ગબડતો અટકાવી શકે છે ને ફરી ચડવાની તાકાત પણ આપી શકે છે આમ મૂળ પરપરા વિશુદ્ધ અને સ્થિર હતી માટે જ એ એવાઓને ગબડતા બચાવી પરિણામે ચડાવી શકી હતી

પણ અહી એ વસ્તુ નોધવાની ખાસ જરૂર છે કે જે પૂર્વાચાર્યો કઠોર નિયમોના આગ્રહી હતા તેઓ દ્વિ–શ્રુતસ્કધરૂપે નવી આચાર–વિધિઓ લખાઈ તેમ જ પાછળથી વીર નિર્વાણ ૧૬૨ પછી વિશાખાચાર્યે નિશીથની રચના કરવી શરૂ કરી ત્યા સુધી સાથે રહ્યા હતા, પણ મનભેદ તીવ્ર બનતા તેઓ પાછળથી છૂટા પડવા લાગ્યા હતા જેઓ આજે દિગબરી કહેવાય છે બન્નેની પટ્ટાવલિઓ જોતા જણાય છે કે આચાર્ય ભદ્રબાહુસ્વામી પછી થોડા જ વખતમા એ અલગ પડ્યા હશે એકે કડક જિનકલ્પી આચાર અપનાવ્યો હતો, જ્યારે બીજાએ યુગાનુરૂપ પરિવર્તન સ્વીકારી લીધુ હતુ જેથી એ બીજા વર્ગના સ્થવિર કલ્પી કહેવાઈ શ્વેતાબર મનાયા છે એમની દૃષ્ટિ સારે શાસનના રક્ષણ–વિકાસ પર કેદ્રિત થયેલી હોઈ અને ત્યારે એની ખાસ જરૂર પણ હતી જેથી એમણે ઘડેલા નિયમ પ્રમાણે સઘની ઉચિત વ્યવસ્થા કર્યા વિના જે કોઈ જિનકલ્પી આચાર

સ્વીકારનું તો એને પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું પડતું. (નિ. ગા. ૪૯૨૬ બૃ. ગા. ૧૦૬૩) આ બતાવે છે કે સંઘ ત્યારે કેવી આપત્તિઓમાંથી પસાર થઈ રહ્યો હશે? અને એટલે જ એમણે શાસનની પ્રભાવનાની દૃષ્ટિ રાખીને પોતાને ઠીક લાગ્યા તે માર્ગો વ્યાપક અને ઉદાર દૃષ્ટિબિંદુ રાખી સ્વીકાર્યા હતા. બીજું ય એક દૃષ્ટિબિંદુ છે કે **રાજકીય યા સામાજિક અવ્યવસ્થામાં ધર્મપાલન થઈ શકતું નથી (નિ. ગા. ૨૩૫૭)** આ કારણે પણ એ સમયની સામાજિક પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને સંઘની એકતા ટકી રહે એ માટે કેટલાક કઠોર નિયમોને હળવા કરવા પડ્યા હોય એ પણ સમજી શકાય તેવી વાત છે.

શિષ્યોનું કરેલું સમાધાન:

આમ એ કાળના પૂજ્ય પુરુષોએ બંને વર્ગોને સાંધી લેવા નવી આચારવિધિઓ ઘડી કાઢી નાંખી હતી. જે બે ચૂલિકારૂપે આચારાંગમાં જોડી દીધી હતી. પણ પવિત્ર અને વિશુદ્ધ જીવન જીવનારા શિષ્યોએ ગુરુઓને વિનતી કરી કે "હે પ્રભો! અમે તો આ પાઠોનું રહસ્ય અને એનો હેતુ જાણીએ છીએ, પણ એમાં મદ્યમાંસવાળી સંખડીમાં જવાની અનુજ્ઞા આપનાર આવા સ્પષ્ટ પાઠથી ભવિષ્યમાં સંદેહ થવાનો તેમ જ કોઈ એને પ્રમાણ પણ બનાવે એવો અમને ભય રહે છે."

આગમાદિ શાસ્ત્રોમાં તો મદ્ય-માંસના ત્યાગની ઢગનાબંધ આજ્ઞાઓ છે જ પણ નવી આચારવિધિઓને કારણે ભવિષ્યમાં કોઈને સંદેહ —શંકા ન રહે એ માટે જ અડી એની ફરી સ્પષ્ટતા આપી દેવામાં આવી છે, કે જેથી પડેના સાધકોને ઉપરચ લવા કોઈ ખાસ મંસેગે મા આપેના અપવાદ માર્ગને કોઈ ઉત્સર્ગ માર્ગ ન બનાવે આમ આચારની વિશેષ સ્પષ્ટતા માટે જ ચૂર્ણિઓ નિર્માણ થઈ હોઈ પરંપરા વિશુદ્ધ હતી તેમ જ આવા અપવાદ પાઠો કેવળ પતિતો માટે જ હતા એ પણ આથી સિદ્ધ થાય છે

સાથે એક બીજી વાત પણ વિચારવા જેવી છે કે માણસ પૂર્વાપર સંબંધો વિચારીને જ સાચો અર્થ મેળવી શકે છે પણ જ્યારે એ કોઈ પાપવૃત્તિમાં ભેગાય છે ત્યારે પોતાની પાપવૃત્તિને અનુરૂપ જ અર્થ શોધવા કે પ્રમાણ મેળવવા ઇચ્છે છે આથી એ ભળતા જ વાક્યો કે પ્રમાણો અધવચ્ચેથી ઉપાડી લે છે અને પછી જ્યારે એવાઓની સંખ્યા વધી જાય છે ત્યારે એમણે કરેલો અર્થ પણ એક સ્થાન મેળવી લે છે જોકે એવો અર્થ શોધનાર પાછળથી પોતાનું મંતવ્ય બદલી મૂળ પરંપરામાં ભળી જાય છે છતાં એક વાર વહેતા થયેલા અર્થો પછી પાછા વાળી શકાતા નથી એક જુદા મંતવ્ય તરીકે એ વહેતા જ રહે છે આમ એ મૂળમાં દોષિત વેશધારીઓએ વહેતા કરેલા એ વહેણને કારણે જ આચાર્યોની ટીકાઓમાં પણ એનો રંગ ઉતર્યા વિના રહી શક્યો નથી તેમ જ ભગવાન મહાવીર સ્વિરના પાટ સુધી પણ એની અસરો પહોંચી ગઈ છે

આમ છતાં આચારની વિશુદ્ધિને એની કશી જ અસર પહોંચી નથી. ઊલટી એ તો અંધકારમાં પણ ઝળહળતી જ રહી છે

પ્રકરણ ૭ મું

માંસાહારનું પ્રમાણ (૧)

પણ પંડિતો કહેશે કે તમામ મુનિઓ પણ માંસાહાર કરતા હતા એ વાત તો ત્યારે સાચી જ ને ?

'સાચી યે ખરી અને ખોટી યે ખરી' કારણ કે વસ્તુનાં અનેક પાસાંઓ હોઈ એનાં અન્ય પાસાઓને વિચાર્યા વિના જે નિર્ણય બંધાય છે એ નિર્ણય નિર્ણય જ નથી હોતો. આ કારણે તે વખતની બધી જ પરિસ્થિતિઓનો આપણે વિચાર કરવો પડશે અને તો જ સાચો નિર્ણય કરી શકાશે.

પ્રવેશેલા નવા સાધકો :

આ ઘોર દુષ્કાળને કારણે સંઘમાં જાગેલી અવ્યવસ્થાને અંગે ગૃહસ્થો મુનિઓને આચરતા હોઈ નીચેના ૪ પ્રકારના સાધકો શ્રમણ સંઘમાં દાખલ થઈ ગયા હતા

1. બાલ્યાવસ્થાના જેમને વિવેક નહોતો — ધર્મની રુચિ પણ નહોતી એવા કેટલાક પેટ ભરવા ખાતર જ સંઘમાં પ્રવેશ્યા હતા
2. કેટલાક તો કેવળ અનાર્ય હેતુઓ માટે જ યા કોઈ અન્ય સ્વાર્થો સાધવા ખાતર જ પ્રવેશ્યા હતા.
3. અનેક ગુણો અને શક્તિઓ પડેલી હોવા છતાં ભૂખના દુઃખે જેઓ નિસ્તેજ બની ગયેલા એવા કેવળ પેટ અર્થે

જ દાખલ થયા હતા, છતા પાછળથી વૈરાગ્ય વાસિત બની ભગવાનના ધર્મને વળગી રહ્યા હતા

૪ જ્યારે કેટલાક જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યથી જ આવ્યા હતા

ત્રીજા વર્ગની સામે તો કેવળ પેટનો જ પ્રશ્ન હોઈ એ ભૂખ સંતોષાયા બાદ એ સ્થિર બની ગુરુઓ પાસે અધ્યયન કરતા હતા ને એમા એમની પ્રગતિ પણ થઈ રહી હતી જ્યારે પહેલા અને બીજા વર્ગની વ્યક્તિઓનુ તો ધર્મના અભ્યાસમા ચિત્ત જ ચોટતુ નહોતુ પણ જ્યારે દુષ્કાળ એની પરમઘ્યાએ પહોચ્યો ત્યારે ગુરુઓએ એક સ્થળે બધાનુ પોષણ થઈ શકે તેમ ન હોઈ બધાએ બધાને જુદા જુદા વહેચી દીધા આથી જેઓ ગુપ્તપણે માંસાહાર કરતા તેમને હવે ગુરુઓનુ આધિપત્ય છૂટી જવાથી મોકળાશ મળી ને તેથી શરમ પણ છૂટી ગઈ અને પછી તો જ્યારે માણસ કોઈ પાપવૃત્તિમા ઘેરાઈ જાય છે ત્યારે એ પોતાની વૃત્તિને અનુરૂપ શાસ્ત્રમાથી આધાર પણ શોધી કાઢે છે વળી એમનો શરૂઆતમા થોડો ઘણો અભ્યાસ પણ થયો હતો જેથી એમણે ભગવતીજી તથા દશવૈકાલિક્મા વપરાયેલી જૂની ભાષાને મનમાનતા અર્થ પ્રમાણે એનો માસ મચ્છી અર્થ થતો હોઈ એનો આધાર મેળવી લીધો હતો તેમ જ સૂઝતા આહારનુ કારણ પણ

રજૂ કરી એ પોતાનાં આચારનું સમર્થન કરતા હતા, જે આપણે વિચારી ગયા છીએ. જોકે એ પણ પાછળથી વિશુદ્ધ બની ગયા હતા અને પરંપરા તો મૂળથી જ વિશુદ્ધ હતી અને છે. આ કારણે તો એ જગતમાં અજોડ ત્યાગી સંસ્થા ગણાય છે.

પણ અહીં એક વસ્તુ ખાસ યાદ રાખવાની છે કે અહિંસા–બ્રહ્મચર્યાદિ મહાવ્રતોનું સૂક્ષ્મપણે પાલન જેમનો આચાર છે એવા **જૈન-મુનિઓ સાથે માંસાહાર સ્વપ્ને પણ સંભવે નહીં.** કારણ કે ક્યાં એમનો સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ જીવરાશિને બચાવવાનો અહિંસા ધર્મ અને ક્યા ઘોર હિંસાના કારણભૂત માંસાહાર! એ બેનો મેળ જ ન મળે.

આ કારણે જેઓ ઉત્તમ ગુણો અને શક્તિઓ ધરાવતા હતા એમને પાંખમા ટકાવી રાખવા છતા અને એવાઓએ મુનિવેશ ધારણ કરેલો હોવા છતા–માંસાહારના દોષને કારણે એમને મુનિઓ નહીં પણ મુનિપદના ઉમેદવારો યા સાધકો માનવામા આવ્યા છે. જોકે વ્યવહાર દૃષ્ટિએ એલોપથીનો અભ્યાસ કરનારા વિદ્યાર્થીઓને ઘણા ડોક્ટર કહીને બોલાવે છે તેમ એમને મુનિ કહેવામા આવતા પણ સાચા અર્થમાં તો એ સાધકો જ હતા. આ કારણે એમના આવા આચાર સાથે સંઘ કે ધર્મને કશી જ નિસ્બત નથી

નિર્ગ્રંથ મુનિઓને શાસ્ત્રોમા હમેશા 'યતિ' શબ્દથી સબોધવામાં આવ્યા છે; જ્યારે આજના ગોરજીઓ દાગીના પહેરે છે, પૈસા રાખે છે, આમંત્રણથી ઘરે જમવા પધારે છે, પાનપટ્ટી ઊડાવે છે, વેચાણ –ખરીદ પણ કરે છે અને છૂટથી વાહનોનો પણ ઉપયોગ કરે છે. મતલબમાં કે એ અપરિણીત ગૃહસ્થ જેવુ જ જીવન જીવે છે. આમ છતાં કેવળ મુનિવેશને કારણે એમને પણ 'યતિ' જ કહેવામા આવે છે. આમ બન્નેને સમાનપણે યતિ શબ્દનુ સબોધન લગાડવામાં આવે છે, છતાં બન્નેના આચારવિચારમાં આસમાન જમીન જેટલું અતર છે. તેમ એ કાળના વેશધારીઓના અને શાસ્ત્રસમત મુનિઓના

આચારવિચારમા પણ તેટલુ જ અતર છે, જેના કહેવાય છે બન્ને મુનિ

જોકે મુનિ-પરપરાનો મોટો ભાગ જ્યારે શિથિલાચારી બની ગયેલો ત્યારે પાછળથી શ્રી યશવિજયજી પન્યાસે ક્રાંતિ જગાવી જે ક્રિયોદ્ધાર કરેલો એથી એ શિથિલાચારીઓનો અર્થાત્ કહેવાતા યતિઓનો મોટો ભાગ વિશુદ્ધ બની પરપરાગત મુનિ-અવસ્થા જોડાઈ ગયો હતો તેમ એ કાળના પતિત વેશધારીઓ પણ પાછળથી વિશુદ્ધ બની મુનિ-પદને પ્રાપ્ત થયા હતા પણ એવી મૂળપરપરા માંસાહારી હતી એમ કદી સ્વપ્નમા પણ ન કહી શકાય

શ્વેતાંબર દૃષ્ટિએ જ્ઞાનગુણ અને કાર્યશક્તિને કારણે સાધક, મુનિ, પ્રવર્તક, ઉપાધ્યાય અને આચાર્ય એવી ઉત્તરોત્તર મુનિપદની ભૂમિકાઓ હોય છે તેમ જ ચારિત્રની ઉત્તરોત્તર વિશુદ્ધ આરાધનાની દૃષ્ટિએ સામયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહાર વિશુદ્ધિ સૂક્ષ્મ સપરાય તથા યથાખ્યાત ચારિત્ર એવી એની પાચ ભૂમિકાઓ માનવામા આવે છે દિગબરોમા બ્રહ્મચારી, ક્ષુલ્લક, ઐલક, મુનિ તથા આચાર્ય એવી પદવીઓ ગોઠવવામા આવી છે જ્યારે ચારિત્રની દૃષ્ટિએ બન્નેમા સમાન ભૂમિકાઓ છે

પંડિતો એમ ન કહી શકત કે જૈન મુનિઓ પણ માંસાહાર કરતા હતા. હા, એટલું એમ કહી શકત કે કેટલાક મુનિવેશધારી સાધકો ક્યારેક માંસાહાર કરતા હતા. પણ આથી એવાઓને કારણે સમગ્ર મુનિ પરંપરાને દોષિત ન ઠેરવી શકાય.

જૈન સંપ્રદાયના છેલ્લા ૨૫ વર્ષમાં કંઈક વેશધારીઓ તફડંચી મારીને યા કોઈકને ભગાડીને ભાગી ગયા છે. પણ એથી એવી દુષ્ટ વ્યક્તિઓને કારણે એમ ન કહી શકાય કે જૈન મુનિઓ પણ એવા જ હોય છે.

વ્યવહારમાં પણ બે-ચાર-પાંચ વ્યાપારીઓ દેવાળાં કાઢે તેથી કરીને સમગ્ર વ્યાપારી મંડળ દેવાળિયું છે એમ તો કોઈ મૂર્ખ પણ ન કહે. એ ન્યાયે ધારો કે આજના કપરા સંયોગોમાં ધનિક ગૃહસ્થો તરફથી મુનિઓની સાર-સંભાળ થતી જોઈ કેટલાક બદમાશો સંઘમાં પૂરો વેશ ભજવી પ્રવેશી જાય છતાં પોતાના અધમ ધંધા છોડે નહીં તો – જોકે એની જાણ પછી એમને તગડી મૂકવામાં આવે છતાં-એવા-ઓને કારણે મુનિઓ બદમાશ હોય છે, એમ કદી કહી શકાય ખરું ? મૂર્ખ પણ કદી એવું ન જ માને.

એક વાત એ પણ જણાવી દેવી જરૂરની લાગે છે કે ૨૫૦૦ વર્ષના ઇતિહાસમાં કંઈક એવી દુષ્ટ વ્યક્તિઓએ આનો લાભ લીધો છે ને એને કારણે પરંપરા વગોવાઈ છે એથી ભવિષ્યમાં આવા કારણે પરંપરા ન વગોવાય એ માટે શાસ્ત્રકારોએ પહેલેથી જ એવી ગોઠવણ કરી રાખી છે કે સંયમ ધર્મમાં સ્થિર થયા બાદ જ એવાઓને મુનિ તરીકે સ્વીકારવા-એ **વ્યવસ્થાને કારણે આજ પણ દીક્ષા લેનારો મુનિ-મુનિ ગણાતો નથી. પણ સંયમમાં સ્થિર થયા બાદ અર્થાત્ વડી દીક્ષા બાદ જ એ મુનિ ગણાય છે.** ત્યાં સુધી એની સાથેનો વર્તાવ જુદા પ્રકારનો રાખવામાં આવે છે, જેનો હેતુ એને સાધુ જીવનના આચારવિચારમાં પરિપક્વ બનાવવાનો હોય છે. કલ્પ-

સૂત્રની ટીકામાં પણ કહેલું છે કે વડી દીક્ષા બાદ જ દીક્ષાપર્યાય ગણાય છે. મતલબમાં કે વડી દીક્ષા પહેલાં એ મુનિ ગણાતો નથી.

બદલાતા રહેલા ધર્મવ્યૂહ :

જેમ કુશળ સેનાપતિ વિજયની પ્રાપ્તિ અર્થે વ્યૂહ બદલ્યા કરે છે તેમ પૂજ્ય ગીતાર્થ સ્થવિરોએ પણ અહિંસાનું ધ્યેય નજર સમક્ષ રાખી શાસનની શુદ્ધિ માટે શાસનને વફાદાર રહીને શાસ્ત્રને અનુસારે વ્યૂહો બદલ્યા જ કર્યા છે પ્રાચીન કાળમાં દીક્ષા સાથે જ વડી દીક્ષા —છવોની યોગ્યતા જોઈ— આપવામા આવતી યા તો ૧૩ દિવસ બાદ આપવામાં આવતી. પાછળથી જેમ જેમ નબળાઈઓ આવતી ગઈ તેમ તેમ એ ગાળો લંબાવીને ૬ માસ યા એથી પણ લાંબા સમય સુધી વધારવામાં આવ્યો છે કે જેથી સંયમ ધર્મમાં સ્થિર થયા બાદ જ વડી દીક્ષા આપવામાં આવે અંચલગચ્છની પટ્ટાવલિમા દીક્ષા બાદ ત્રણ ત્રણ વર્ષ પછી વડી દીક્ષા થયાના દાખલા નોંધાયેલા છે. આમ દીક્ષા લેનારો મુનિ સામાયિક મુનિ યા સાધક કહેવાય છે અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રને યોગ્ય દશા પ્રાપ્ત થયા બાદ એને વડી દીક્ષા આપવામા આવે છે અને ત્યાર પછી જ એ મુનિ ગણાય છે. આમ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર દશા પ્રગટયા વિના વાસ્તવિક દષ્ટિએ મુનિ એ મુનિ ગણાતો જ નથી પણ દુષ્કાળના સમયમા આ વ્યવસ્થા તૂટી પડી હતી અને એ વળી સ્થિર થયા પણ નહોતા. છતાં પંડિતોએ એવાઓને મુનિ માન્યા છે. પરંપરાએ સાધકો માન્યા છે આ સમજણના અભાવે પંડિતોની દષ્ટિએ મુનિઓ માંસાહારી હતા. જ્યારે પરંપરાની દષ્ટિએ તો મુનિઓ વિશુદ્ધ જ હતા. બાકી મુનિવેશ પહેરવા માત્રથી કંઈ મુનિ બનાતુ નથી. એથી એવાઓને સારૂવી યા સિદ્ધપુત્ર જેવા કહી શકાય, કારણ કે એ ગૃહસ્થો જેવા ટોવા છતાં મુનિવેશ રાખતા અને અહી પણ પેટ માટે જ એવાઓએ વેશ ધારણ કર્યો હતો ને ! વળી 'શ્રમણ વર્ગમા 'પાસત્થા' નામે ઓળખાતો એક નિર્બળ વર્ગ પણ હતો. આ બધાની **શાસ્ત્રકારોએ જ નોંધ લીધી**

છે કે એવાઓમાં ચારિત્ર નહોતું; ફક્ત મુનિવેશ જ હતો.' (નિ. ગા. ૪૬૦૨ ચૂ.) આવા કારણે પણ એવાઓ મુનિ ગણાતા જ નથી.

આમ જ્યાં વિનયરત્નની જેમ કોઈએ વડી દીક્ષા પ્રાપ્ત કરી હોય તેમ જ બાજી રીતે ઉત્તમ ચારિત્ર પણ એ પાળતો હોય, પણ કોઈ બૂરા હેતુ અર્થે જ એ એમ કરતો હોય યા નિર્બળતાને પોષ્યા કરતો હોય તો એથી એ કંઈ મુનિ બનતો નથી. ઉદાયિ રાજાનું ખૂન કરવાના બદહેતુ અર્થે જ સંઘમાં દાખલ થઈ, ગુપ્તપણે છરો પાસે રાખવા છતાં ૧૨ વર્ષ સુધી ઉત્તમ ચારિત્ર પાળવાનો ડોળ કરી અને ગુરુ પાસેથી 'વિનયરત્ન'નું બિરુદ પ્રાપ્ત કરી પ્રસંગ મળતાં એણે પૌષધશાળામાં રાજાનું ખૂન કર્યું હતું.

આથી સમગ્રપણે આ બધા પ્રશ્નોનું ઊંડાણ તપાસ્યા વિના કયા પાઠો કયારે, કયા સંયોગોમાં અને કોને અપેક્ષીને લખાયા એનો બધો ભેદ તથા એનો ઇતિહાસ જાણ્યા વિના કોઈ એકાદ બે પાઠને આધારે પૂર્વાપર સંબંધ વિચાર્યા વિના મુનિઓને માંસાહારી ન કહી શકાય. જોકે એવા ઘણા પાઠો કોને અંગે લખાયેલા એનો ઇતિહાસ નથી જળવાયો. ગુજરાતના મહારાજા અજયપાળે સળગાવી દીધેલા અનેક જ્ઞાન ભંડારોને કારણે પણ એ ઇતિહાસ લગભગ નષ્ટ થયો છે. આમ છતાં જે કંઈ બચ્યું છે એના આધારે પણ ઘણું સંશોધન થઈ શકે તેમ છે.

પણ શ્રી. ધર્માનંદ કૌશાંબીજી એમ કહેશે કે "મેં જૈન શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો નથી. માંસાહાર વિષે ચર્ચા ચાલી ત્યારે પ્રસિદ્ધ જૈન પંડિતોએ જ તે મને (પાઠો) બતાવ્યા તેમ જ એક જૈન મુનિએ પણ તેમ જ કહ્યું." ('ભગવાન બુદ્ધ' પા. ૨૫૧)

કૌશાંબીજીને પૂછી શકાય કે 'એમનો તમારી પાસે કોઈ લિખિત પુરાવો છે? અને તમે એવો પુરાવો માગેલો પણ ખરો? માંગ્યો

હોત તો એ આપત પણ ખરા! આથી કહેવુ પડે છે કે આજના આ બુદ્ધિતર્કપ્રધાન યુગમા કેનાણીએ આમ કર્યુ હતુ એવી નિરાધાર વસ્તુના આધારે સત્ય સશોધન ન થઈ શકે અને નિશ્ચિત પુરાવાઓ વિના બીજાઓએ આમ કર્યુ હતુ એવો એમના પર આક્ષેપ મૂકવો એ પણ શુ ઉચિત છે? અને એમની શિષ્ય પરપરા પણ એવા આક્ષેપને કેમ સહી શકશે?

બાકી નિર્બળ વ્યક્તિઓ તો દરેક સમાજ-યુગમા પાકતી જ રહે છે, એમની વાત જુદી છે પણ એવાઓને કારણે બધાને દાવ ન લગાડી શકાય શાસ્ત્રકારોએ તો મુનિ નહી પણ આચાર્યપદને પામેલી શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિઓને પણ એમનામા દોષ આવતા નીચે ઉતારી મૂકી છે તેમ જ એમની એવી વાત ગોપવી પણ નથી, કારણ કે શાસ્ત્રકાર તો શુદ્ધિને મહત્ત્વ આપે છે, વ્યક્તિના પદને નહી

ભદ્રબાહુ સ્વામીનો આધાર :

જે પતિત મુનિઓને સઘમા સઘરી એમને વિશુદ્ધ મુનિઓ સાથે રાખ્યા હતા, એથી ગુરુઓએ કચવાટ ન થાય એ માટે એક આજ્ઞા ફરમાવી હતી, પણ વિશુદ્ધ મુનિઓનુ સમાધાન નહોતુ થયુ, જેથી ભદ્રબાહુ સ્વામી નેપાળમાથી આવ્યા ત્યારે આ પ્રશ્ન ફરી એમની સમક્ષ મૂકવામા આવ્યો હતો એમણે ત્યારે ફેસલો આપેલો કે "સયમના પાલન અર્થે મરવુ થાય તેમ હોય તો અપવાદસેવીને પણ જીવન બચાવવુ એ કર્તવ્ય થઈ પડે છે, કારણ કે જીવન હશે તો ફરી વિશુદ્ધ બની સયમની સાધનામા પ્રગતિ સાધી શકાશે" પાછળથી લખાયેલા ઓઘ નિર્યુક્તિ (આચાર્ય ભદ્રબાહુકૃત)મા પણ એ જ વિચારો સ્પષ્ટ કરવામા આવ્યા છે આ કારણે એવા મુનિઓને ક્ષમ્ય માન્યા છે પણ એમને પ્રાયશ્ચિત્ત તો કરવુ જ પડ્યું હતુ ને ત્યાર બાદ જ એ મુનિપદને પ્રાપ્ત થયા હતા આમ જૈન ધર્મનુ આ એક વિશિષ્ટ દૃષ્ટિબિંદુ રહ્યુ છે, જે જાણવાની ખાસ જરૂર છે

પણ આમ છતાં પંક્તિઓને પૂછવાનું મન થાય છે કે આજે હવે શું છે? ૨૩૦૦ વર્ષ પહેલાંની ભૂતકાળની વાત કરવાનો અર્થ પણ શો છે? ભૂતકાળની વાત કરીએ તો આપણા બધાયના પૂર્વજો નાગા રહેતા અને જંગલોમાં ભટકયા કરતા. તો ફરી આપણે શું એવા બનવું છે? અને જો નથી બનવું તો એ યુગની આવી વાતનો અર્થ શો? ભૂતકાળની સ્મૃતિ તો પવિત્ર અને વિશુદ્ધ જીવન તરફ વળવાની પ્રેરણા લેવા માટે હોય તો એ ઇષ્ટ છે. પણ આપણા પાપ ઢાંકવા કે પાપનો પરવાનો મેળવવા માટે કોઈનો આધાર શોધી કાઢવો એ કોઈને ય માટે શોભાસ્પદ વસ્તુ નથી. જૈન મુનિ પરંપરા તો વિશુદ્ધ જ હતી અને છે. પણ બીપણુ કાળને અંગે નિર્બળ મનના કોઈએ એવો લાભ લીધો હોય તો એમ કહેવામાં શરમ શાની? શરમ તો એ લોકોને હોવી જોઈએ કે જેઓ આજે પણ એમાં ડૂબેલા તો છે જ. ઉપરથી અન્યોને પણ પોતાના પાપના ભાગીદાર ઠરાવવા મથે છે ને એ રીતે પોતે જ પોતાના વારસાને લજવી રહ્યા છે.

ઉત્થાનની જ મહત્તા :

કોઈ પણ વ્યક્તિની મહત્તા એણે ભૂતકાળમાં કેવી ભૂલો કરી હતી એ પર નથી અવલંબતી પણ **એણે કેવી રીતે ભવ્ય પુરુષાર્થ દ્વારા પરાક્રમ દાખવી આત્મશુદ્ધિ કરીને જીવનની ઉચ્ચતા પ્રાપ્ત કરી હતી, એ પર અવલંબે છે.** એથી જૈન પરંપરાને પોતાના જીવનની ઉચ્ચતા માટે અત્યંત ગર્વ અને ગૌરવભર્યું અભિમાન છે કે **પોતાની પરંપરા વિશુદ્ધ તો હતી જ સાથે એણે અનેક પતિતોનો ઉદ્ધાર કરી એમને પણ વિશુદ્ધ કર્યા હતા.**

પતિતોને–ફસાયેલાઓને પરંપરાએ શરણું આપ્યું, સાચવ્યા અને નવાવ્યા તથા ધીમે ધીમે એમને વિશુદ્ધ કર્યા એ શું પરંપરાનો ગુનો છે? તો એવા ગુના માટે ગુનેગારોના — ગુનો શોધનારાઓના

અભિપ્રાયની એને મન કોઈ જ કિંમત નથી એ તો એવા ગુના માટે વિન્ધ્યાનંદનો ગર્વ અનુભવે છે કે જો કોઈનો ઉદ્ધાર કરવો એ ગુનો ગણાતો હોય તો આમ્રપાલી વેશ્યાને ત્યાં આવ-જા કરતા બુદ્ધદેવને માથે પણ એવો જ આક્ષેપ આવે

વિવેકની ખામી :

આથી કહેવું પડે છે કે માંસાહારનું આવું બેહૂદું દૃષ્ટાંત મૂકી 'ભગવાન બુદ્ધ' અર્થાતે બેહૂદો અર્થ બનાવી દેવામાં આવ્યો છે આજના વિશ્વને જ્યારે અહિંસા અને સમભાવના સિદ્ધાંતોની જરૂર છે ત્યારે બુદ્ધનું દયા અને કરુણાથી છલછલતું જીવન આગલી પેઢીઓને બહુ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ હતું એથી એના લેખકે બુદ્ધે બે વાર માંસાહાર કર્યો હતો એ પ્રસંગો એ પુસ્તકમાંથી ટાળ્યા હોત તો બુદ્ધના જીવનમાં કઈ ઝાંખપ આવવાની હતી ?

પ્રથમ પુસ્તકમાં મૌન રહ્યા હશે અને પછી મહાવીરનો સાથ મેળવી એમણે હિંમત કેળવી હશે. આથી કહેવું પડે છે કે એમણે એ બંને મહાપુરુષોની એ દ્વારા વગોવણી જ કરી છે. એ બંને અહિંસા મૂર્તિ પુરુષોનો આવો અણછાજતો ફજેતો કર્યો જ ન હોત તો શું બગડી જાત?

આથી જો એમણે એટલું જ કહ્યું હોત તો સારું હતું કે "એકવાર કેટલાક જૈન ભિક્ષુઓ પણ ભયંકર દુષ્કાળને કારણે જીવન ટકાવવા અર્થે માંસાહાર છોડી શકયા નહોતા પણ પછી તરત જ એમણે વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી જગતમાં અજોડ એવું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તો એનો દાખલો લઈ ભારતીઓએ–ખાસ કરી બૌદ્ધ જગતે માંસાહારનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને એ રીતે બુદ્ધના જીવનની દયા–કરુણાને ચરિતાર્થ કરવી જોઈએ."

બાકી રોગિષ્ટ મુનિઓનો ઉદ્ધાર કરવા આપેલા એવા પાઠો એ વિધાનના નથી પણ દયા અને કરુણાથી પ્લાવિત બની આપેલા હોઈ એ પાઠો 'ઉદ્ધાર પાઠો' બને છે કારણ કે એ સર્વકાલિક આજ્ઞાઓ નહોતી પણ ફસાયેલાઓ માટે આપેલી તત્કાળ પૂરતી અપવાદિક છૂટ હતી. બાકી જો એ પાઠો વિધાનના હોત તો–સર્વકાલિક આજ્ઞાઓના હોત તો–જૈન પરંપરા આજે પણ માંસાહારી જ રહી હોત તેમ જ બ્રહ્મણાદિ વર્ગોમાંથી આવેલા એવા સેંકડો મુનિ આચાર્યોની પણ શ્રદ્ધા સ્થિર રહી શકી ન હોત.

છતાં આશ્ચર્યની વાત છે કે **ફસાયેલાઓને પાવન કરવા માટે ઊલટી જૈન ભિક્ષુ પરંપરાની જ વગોવણી કરવામાં આવે છે.** પણ જામેલા અંધકાર વાદળ હટી ગયા પછી સત્યનો ભાનુ ઉદય પામશે ત્યારે જગત જોઈ શકશે કે જૈન પરંપરાની કલ્યાણ ભાવના–ઉદ્ધાર ભાવના કેવી ઉત્કૃષ્ટ કોટિની હતી?

બાકી અમુક પતિત વ્યક્તિઓને કારણે આખો સંઘ કે પરંપરા

ભ્રષ્ટ ગણાતી નથી બ ટી ને એવુ જ હોત હોત તો તાંત્રિક પ્રયોગોને નામે વિનાસ।। અધમ ભ્રષ્ટાચારમા ઊતરી ગયેના બૌદ્ધ ભિક્ષુઓને કારણે બુદ્ધથી વહેતી આવેલી સમગ્ર ભિક્ષુ પરપરા પણ તેવી જ હતી એમ કહી શકાય પણ એમ કહેવુ યોગ્ય છે? આથી કહેવુ પડે છે કે કોશામ્બીજી આ પ્રશ્નમા વિવેક જાળવી શક્યા નથી

પ્રકરણ ૮ મુ
વિધાન પાઠો કે ઉદ્ધાર પાઠો?

વિનોબાજીએ હમણા જ એક વ્યાખ્યાનમા કહ્યુ કે "મારા એક વિદ્યાર્થીને બીડી પીવાની ટેવ પડેલી મે એ જાણ્યુ ત્યારે એને બોલાવીને કહ્યુ કે એક તો તુ જૂઠુ બોલે છે વળી ગુપ્તતાને કારણે ચોરી ને છેતરપિંડી પણ કરે છે તો બીડી પીવી હોય તો તુ ખુશીથી પી પણ તે મારી પાસે આવીને પી, પણ જૂ—ચોરીનુ પાપ ન કરીશ એમ કહીને મે એની પાસે જ બીડી બાક્સ મગાવ્યા એને મારા પર વિશ્વાસ આવ્યો એથી મે એને પ્રેમથી કહ્યુ કે 'ભલે તુ બીડી પી પણ થોડે થોડે ઓછી કરતો રહે' પરિણામે પછી એની બીડી પીવાની ટેવ છૂટી ગઈ

શુ આપણે એમ કહી શકશુ ખરા કે વિનોબાજીએ એ વિદ્યાર્થીને બીડી પીવાનુ વિધાન કર્યુ હતુ ? એમનો આશય તો એને એમાથી છોડાવવાનો જ હતો એથી ભલે તુ બીડી પી પણ ઓછી કરતો રહેજે' એ વાક્ય વિધાન નથી પણ તેના ઉદ્ધારનુ હતુ એટલે સતો કોઈને એના ઉદ્ધાર માટે કહે કે ભલે તને ઠીક લાગે તેમ વર્ત, પણ આટલી મર્યાદા રાખજે અને એમાથી પણ છૂટી જવાનો પ્રયત્ન કરજે તો એ વાક્ય વિધાન વાક્ય નથી બનતુ પણ ઉદ્ધાર વાક્ય બને છે આમ જો એવા શાસ્ત્રીય પાઠો વિધાનના હોત તો જૈન પરપરા પણ બૌદ્ધની જેમ માંસાહાર તરફ જ ઘસડાઈ ગઈ હોત

વળી પંડિતોએ એ પણ વિચારવું જોઈએ કે સિદ્ધાંત એક વસ્તુ છે અને આચાર બીજી વસ્તુ છે. સિદ્ધાંતને જીવનમાં ઊતારવા માટે સમય અને શક્તિ મુજબ યુગે યુગે જે નવા પ્રયત્નો થતા રહે છે એથી એ જૂના આચારવિચારની આજ્ઞાઓ આજ્ઞાઓ ન રહેતાં ઇતિહાસ બની જાય છે અને એ સિદ્ધાંતોને પહોંચવા માટે ઘણાના નવા આચાર-વિચારો એ સામયિક સત્યો બની રહે છે, કારણ કે પરિસ્થિતિ–સંયોગો તથા જનતાની શ્રદ્ધા રુચિ મુજબ એ સમયે સમયે બદલાતાં રહે છે. આથી જ્યારે નવા આચારો અમલમાં આવે છે ત્યારે એ સામયિક સત્યો બની રહે છે અને જૂના આચાર-વિચારો કેવળ ઇતિહાસ બની શાસ્ત્રોમાં સંગ્રહિત થઈ જાય છે. આ કારણે શાસ્ત્રોમાં નોંધાયેલા આવા પાઠો એ સનાતન સત્યો નથી પણ એ યુગની ઘટેલી ઘટના— ઇતિહાસ માત્ર જ છે. પણ એ ઇતિહાસ માટે જૈન પરંપરાને શરમનું કોઈ જ કારણ નથી પણ ગર્વ છે. જોકે આંધિમાંથી પસાર થવાને કારણે એને થોડી રજ ચોંટી હતી. એક અંધારી વાદળી એના પર ઊતરી આવી હતી, પણ ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં જ એણે અંધારા ઉલેચી નાખી ફરી પ્રકાશનો એવો તેજપુંજ પાથર્યો હતો કે જેના પ્રકાશે સમગ્ર ભારતમાં જૈન પરંપરા એક નવી હવા—નવું વાતાવરણ સર્જી શકી હતી.

પ્રકરણ ૯મું

દોષ એ પણ એક સદ્‌ગુણ છે

વિનોબાજીના શબ્દોમા કહીએ તો દોષ એ પણ એક મહાન ગુણ છે. દોષ ન હોત તો ગુણની કિંમત સમજાત પણ ક્યાથી? પરાક્રમી પુરુષો પણ ક્યારેક દોષમા ઘેરાય તો છે જ પણ એ દોષમાથી જ ઉપર ચઢવાનું એ અદ્‌ભુત સામર્થ્ય પેદા કરી લે છે. જેમ ગૌતમે અભિમાનને કારણે સમ્યક્ત્વ અને મોહને કારણે કૈવલ્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતુ તેમ. શરત એટલી જ કે એ દોષ સમજાવો જોઈએ અને સમજાયા પછી ખટકવો જોઈએ અને ખટક્યા પછી દૂર કરવાના પ્રયત્ન માટે દૃઢ સંકલ્પ પણ પેદા થવો જોઈએ.

સિંહ ફાળ ભરે છે પણ એ પહેલા એને બે કદમ પાછા હટવુ પડે છે. બે કદમ પાછા હટ્યા વિના એ ફાળ ભરી શકતો જ નથી. વીર્યવાન પરાક્રમી પુરુષો પણ આ જ રીતે જીવનના મહાન કાર્યો કરી તો જાય છે પણ એ પહેલા એમને પણ વિકૃતિ–વ્યથા કે વિરોધના ઝંઝાવાતોમાથી પસાર થવું જ પડે છે અને તો જ એમની શક્તિઓ —જાગૃતિ હોય છે તો—પૂર્ણપણે ખીલી ઊઠે છે

અપાપાપુરીમાંથી વહેતું થયેલું મંગલ ઝરણું વિશાળ સ્વરૂપે વિસ્તરવા લાગ્યું ત્યારે એમાં માનવ સહજ દોષો–નિર્બળતાઓ પણ પ્રવેશવા પામે જ. પણ નદીના કાંપની જેમ એ દોષમાંથી જ તેજસ્વી ઇતિહાસ નિર્માણ થાય છે. આથી જૈન સંપ્રદાયે મેળવેલો મહાવિજય એ એના દોષને જ આભારી છે એમ કહી શકાય. એટલું ખરું કે એ દોષના ત્યાગ માટે દૃઢ સંકલ્પ અને સતત જાગૃતિની પ્રથમ આવશ્યકતા રહે છે.

પ્રકરણ ૧૦ મું

પ્રાપ્ત કરેલો રાષ્ટ્રવ્યાપી મહાવિજય

થયેલો પશ્ચાત્તાપ:

જોકે દુષ્કાળની આંધિમાં મુનિઓનો એક નાનો વર્ગ સ્વાદ-લાલસાનો લાભ ઊઠાવી રહ્યો હતો અને જૈન પરંપરાએ પણ એવા-ઓને કારણે ઠીક ઠીક મૂંઝવણ અનુભવી હતી, પણ જ્યારે ગુરુઓની સ્નેહ–કૃપાને કારણે એમને આવેલા દોષનું ભાન થયું ત્યારે એ માટે એમને શરમ ઉદ્ભવી, સાથે શૂન્યતાભરી તેજહીનતાનો અનુભવ થયો. વળી પોતાની પ્રતિષ્ઠા પર પણ ઝાંખપ ફરી વળેલી જોઈ. આથી એ જાગ્યા અને ઘોર પશ્ચાત્તાપના તાપે તપી વિશુદ્ધ થયા. વિશુદ્ધ તો થયા પણ માથે લાગેલું કલંક ખટકતું હતું. **એથી એ કલંક ધોઈ નાખવા ગુરુઓની પ્રેરણાથી અનેક ગણા ઉત્સાહથી વીર્યવાન બની જે રોગમાં એ સપડાયા હતા એ રોગમાં ડૂબેલાઓનો ઉધ્ધાર કરવાની એ અદમ્ય ઝંખના સેવતા થયા. એમને મન એ જ સાચું પ્રાયશ્ચિત્ત હતું.**

પ્રાયશ્ચિત્તની સાધના:

આથી કેવળ નિષ્કામ ભાવે જનતાનું નૈતિક ધોરણ ઊંચે

લાવવાના ભગીરથ પ્રયત્ન માટે એ કટિબદ્ધ થયા. પશ્ચાત્તાપનો અગ્નિ એમને ગરમી, શક્તિ અને ફૂંક આપી ગયો હતો. આ કારણે એમનામાં અપ્રતિમ વીર્યતેજ ઊભરાવા લાગ્યું. સમગ્ર ભારતનો ખૂણે ખૂણો ખૂંદી વળવાની મહેચ્છા સાથે એમના પગમાં કોઈ અનેરું બળ થનગનવા લાગ્યું. સાથે અજ્ઞાનનામાં અટવાયેલી જનતાને નવપ્રકાશ આપવાનો અદમ્ય ઉત્સાહ પણ જાગી ગયો હતો. આથી એમણે જાતે જ પોતાની વ્યવસ્થા ગોઠવી લીધી અને જુદા જુદા સમૂહરૂપે દેશના ભિન્ન ભિન્ન વિભાગોમાં પોતાને સમજાયેલા સત્યનો અમર સંદેશ પ્રચારવા નીકળી પડ્યા. અત્યાર સુધી પૂર્વમાં મગધ, દક્ષિણમાં કૌશાંબી, પશ્ચિમમાં થુણાવિષય અને ઉત્તરમાં કોસલ–કુણાલાવિસય સુધી જ આર્ય દેશની સીમા ગણાતી હોઈ (નિ. ગા. ૫૭૭૩) અમુક પ્રદેશ પૂરતો જ એમનો વિહાર હતો. નવા નવા દેશોનો અનુભવ નહોતો. મોટે ભાગે અજ્જડ, અજ્ઞાન અને અસંસ્કારી પ્રજા વચ્ચે માર્ગ કરવાનો હતો. મુનિધર્મના આચારવિચારના પાલનનો પ્રશ્ન પણ મૂંઝવે તેવો હતો. ઉપરાંત માર્ગમાં ઉત્તુંગ પહાડો, વિશાળ કાય નદીઓ અને અંધારી ગીચ અટવીઓ માર્ગ રોકી પડી હતી, પણ એ વીર મુનિઓનો સંકલ્પ દૃઢ હતો, મન મજબૂત હતું અને પગમાં સમગ્ર ધરતી ખૂંદી વળવાની તાકાત ઊભરાઈ રહી હતી. એથી જુદા જુદા

વગેરે પ્રદેશો વટાવી એ અહિંસક મુનિઓની એક સેના કલિંગમાં ઊતરી આવી. સામે મુસ્કેલીઓના પહાડ અફળાતા હતા, છતાં થોડા જ સમયમાં વિજયો પર વિજયો પ્રાપ્ત કરી એમણે સમ્રાટોને પણ પોતાના ધર્મધ્વજ નીચે ખડા કરી દીધા. પરિણામે ત્યાં જૈન ધર્મ એ પ્રજાધર્મ થઈ પડ્યો. 'આથી જગન્નાથપુરીના મહાતીર્થની એ શ્રમણોએ સ્થાપના કરી. ભોજન ટાણે ઊંચનીચના ભેદભાવોને આજે પણ ત્યાં ત્યાજ્ય ગણવામાં આવે છે. માનવસમાનતાના સિદ્ધાંતને વ્યવહારુ રૂપ આપવાનો યશ એ શ્રમણોને જ ફાળે જાય છે." (વાંચો વિવેકાનંદ ભા. ૧ પા. ૨૯૩)

પાછળથી એ સંસ્કાર વારસો પામેલા મહામેઘવાહન મહારાજા ખારવેલનો પ્રકાશમાં આવેલો જ્વલંત ઇતિહાસ એ જૈન ધર્મનો જ અતિ ગૌરવવંતો ઇતિહાસ બન્યો છે. એણે ઉદયગિરિની ટેકરીઓમાં આવેલી હાથી ગુફામાં કોતરાવેલો લાંબો લેખ એ સમયના જૈન ધર્મના ઇતિહાસ પર મોટો પ્રકાશ પાથરે છે. જૈન ધર્મે ત્યારે ત્યાં ઊંડાં મૂળ નાખવાં માંડ્યાં હતાં. પરિણામે પટણા પછી ત્યાં બીજું મુનિ સમેલન ભરવામાં આવ્યું હતું. જેમા ભગવતીજીનો ઉદ્ધાર કરવામાં આવ્યો હતો. એ સમેલનમા સેંકડો સાધુ–સાધ્વીઓ એકત્ર થયાં હતાં.

પ્રાપ્ત કરેલો દિગ્વિજય :

બીજી બાજુ અનાર્ય દેશ હોવાને કારણે શાસ્ત્રકથિત સાડી પચીસ આર્ય દેશોમાં જેનું નામ નહોતુ એ આનર્ત અને લાટ દેશમાં (ગુજરાતમા) બીજો કાફલો ઊતરી આવ્યો. અહીં ત્યારે કોળી, ભીલ, શક, હૂણ વગેરે અનાર્ય પ્રજાઓ જ વસતી હતી. આર્યોનો વસવાટ ત્યાં સુધી ખાસ થયો નહોતો. આવી અજ્જડ અને અસસ્કારી પ્રજા વચ્ચે ઊતરી આવી—ન ઊતરવાનું ઠેકાણુ, ન ગોચરી પાણીની અનુકૂળતા, વિરોધનો કોઈ પાર નહી છતા—એ બધી આપત્તિઓ સામે ઝઝૂમીને એમણે માર્ગ કર્યો. પ્રજા બિલકુલ અનાર્ય હોવાને કારણે

પ્રચંડમાં પ્રચંડ વિરોધ અહીં થયો હતો પણ જેટલા પ્રમાણમાં વિરોધ ઉગ્ર હોય છે તેટલા જ પ્રમાણમાં વિશ્વાસબળ પણ તીવ્ર બને છે એથી જેમ જેમ વિરોધ ઉગ્ર બનતો ગયો તેમ તેમ મુનિઓનો સંકલ્પ પણ બળવાન બનતો ગયો શૌર્ય એમનું ભભૂકી રહ્યું હતું પરિણામે કરેંગે યા મરેંગેનો નિશ્ચય કરી મુનિઓ પણ તેટલી જ પ્રચંડ તાકાતથી ઝઝૂમ્યા અને દિનભર દિન એ જ તાકાતથી આગળ વધતા રહ્યા સફળતા નિષ્ફળતા મળવા છતાં એમણે મિશનના એ જ શૌર્યભર્યા સંસ્મરણોથી એમની શિષ્ય પરંપરાએ પણ એ જ મિશન ચાલુ રાખ્યું પરિણામે અહિંસા, માંસત્યાગ સંસ્કારિતા અને પ્રાણીદયાનો પ્રચંડ મંત્ર ગુંજતો કરી એ મુનિઓએ જે ઊંડા મૂળ નાખેલાં એથી આજ સુધી ગુજરાત જૈન ધર્મનો અતૂટ કિલ્લો બની રહી રહ્યું છે અહિંસા–પ્રાણીદયા, માંસત્યાગ અને સંસ્કારિતા માટે એની જે આજ સુધી જગમશહૂર પ્રતિષ્ઠા પ્રશંસાતી આવી છે એના મૂળમાં એ વીરવર્ય મુનિઓની જ તપશ્ચર્યાઓ અને આત્મમંથનો ધરબાયાં છે પાછળથી ઉદ્ભવેલા અહીંના ધર્મોએ પણ આ જ ભૂમિના સંસ્કારોનું પાન કરીને અહિંસાને જ પ્રાધાન્ય આપ્યું છે વિશેષ ગૌરવની વાત તો એ છે કે જે ભૂમિમાં એ મુનિઓએ ઊંડા પાયા નાખ્યા હતા એ ગુજરાતમાં નથી જાહેર સ્થળો પર માંસ–મચ્છી વેચવાની દુકાનો કે નથી વેશ્યાગૃહો જ્યારે ભારતના અન્ય પ્રાંતોમાં તો એ સામાન્ય વસ્તુ છે આ બતાવે છે કે એ વીર મુનિવર્યોએ પ્રજામાં કેવું ઊંડું ઘડતર કર્યું હશે ? એ ઘડતરને પ્રતાપે ગુજરાત આજ પણ જગતનો એક પવિત્ર ખૂણો મનાતો રહ્યો છે

એ અહિંસક મુનિ સેનાએ પેદા કરેલા અનુકૂળ વાતાવરણને કારણે પાછળથી શ્રીમાળ, ભિન્નપાલ વગેરે શહેરોમાંથી હજારો વણિક કુટુંબો અહીં ખેંચાઈ આવેલા જેઓ આજ પણ ગુજરાતમાં સર્વત્ર સારી સ્થિતિમાં પથરાયેલા છે. શરૂઆતમાં એ મુનિઓએ–જો એક બારોટને ચોપડે લખાયેલી નોંધ સાચી હોય તો માંડલ અને વડનગરને પોતાના કેંદ્રો બનાવ્યાં હશે, અને આનર્તમાં વિજય મેળવ્યા બાદ નર્મદા અને તાપી ઓળંગી સમગ્ર લાટ પ્રદેશમાં પથરાઈ ગયા હશે, જ્યાં એમણે ખંભાત અને ભરૂચમાં નવાં કેન્દ્રો સ્થપ્યાં હશે એમ એ શહેરોની પ્રાચીનતા તથા ઐતિહાસિક નોંધો ઉપરાંત શાસ્ત્રોમાં થયેલા એના ઉલ્લેખો પરથી કલ્પી શકાય છે.

પ્રગટેલા વિવેકાનંદો:

પ્રસિદ્ધ બંગાળી સંતોની જેમ દેશ–કુળાચારને કારણે કહેવાય છે કે સ્વામી વિવેકાનંદ માંસ–મચ્છી વાપરતા. આ એક જ દોષ ખાતર જો વૈદિક સમાજે એમને ફેંકી દીધા હોત તો જે પુરુષે ભારતના યુવાનોમાં ગષ્ટ્રભક્તિનો જુસ્સો પેદા કર્યો હતો, દેશ-પરદેશમાં આર્ય–વૈદિક સંસ્કૃતિનો પ્રચાર કર્યો હતો તેમ જ આજે ૬૫ વર્ષ પછી પણ જેમના લેખો લાખો યુવાનોને પ્રેરણા આપ્યા કરે છે એવી સમર્થ શક્તિનો લાભ જ ભારત ખોઈ બેસત. કેટલીક બાબતોમાં એમનાથી પણ વિશિષ્ટ ગુણ ધરાવતા વીરચંદ ગાંધી કે એવા કોઈ જૈન વિવેકાનંદમાં આવો દોષ હોત તો શું જૈન સમાજ એમને ફેંકી દેત? સવાલ એ ઊઠે છે કે જૈન સમાજમાં આવો એકે વિવેકાનંદ પાક્યો છે?

હા, એક નહીં, બે નહીં પણ એકી સાથે સેંકડો વિવેકાનંદો પાક્યા છે. એક બંગાળી વિવેકાનંદે ભારતીય પ્રજામાં નવચેતના પૂરી છે પણ નજરે દેખાય એવા ચારિત્ર ઘડતરની દૃષ્ટિએ કેટલી સફળતા મેળવી છે એ એક પ્રશ્ન છે. પણ સેંકડો જૈન વિવેકાનંદોએ યા ગાંધી-

એમણે તો જીવનની વિશુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી ચારિત્ર્ય ક્ષેત્રે ભારતીય પ્રજાના ઉત્થાનનું હિમાલયને પણ અદ્ધર ઊંચકવા જેવું જે મહાભારત કામ કર્યું છે એમને પ્રતાપે જ આપણા પુનિત ભારત દેશમાંથી માંસાહાર એકવાર નામશેષ થયો હતો. જ્યાં બીજી બાજુ એમના પૂર્વજીવનના દોષને કારણે શરમ અનુભવવામાં આવે છે એ કેવી વિચિત્ર વાત છે! ને તેથી એમનો તેજસ્વી ઇતિહાસ અંધારામાં રાખી એમની કેવી અવગણના કરવામાં આવી રહી છે!

આ જ સમયમાં આજથી ૨૩૦૦ વર્ષ પહેલાં માહાત્મા માનીના હાથે બેબિલોનિયામા અહિંસાવાદી ધર્મની સ્થાપના થઈ. એ ધર્મ ફૂલ, વનસ્પતિ અને ધાતુમા પણ જીવ માને છે ને તેથી કોઈ પણ જીવને મારવામાં પાપ માને છે. ઉપવાસનું પણ એ ધર્મમાં મહત્વ છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે મહાત્મા માની પર પણ જૈન ધર્મની જ અસર પહોંચી હશે. તેમ જ ઈજિપ્ત સુધી પણ એની અસરો પહોંચી હશે એવા પુરાવાઓય પ્રાપ્ત થતા જાય છે. ભારતના પ્રવાસે આવેલા ઈશુખ્રિસ્ત પર પણ એમનો ઊંડો પ્રભાવ પડ્યો હતો. પંડિતો તો એટલે સુધી કહે છે કે એ સિંધમાથી ઓચિંતો જગન્નાથ-પુરી તરફ ચાલ્યો ગયો નહોત તો એ ત્યા જ જૈન દીક્ષા પામી ચૂક્યો હોત

"ઇતિહાસવેત્તા પંડિત સુંદરલાલજીએ હિંદી ભાષામા 'હજરત ઈસા અને ઈસાઈ ધર્મ' નામનું પુસ્તક લખેલું છે તેના ૧૬૨ મા પાને લખેલું છે કે ઈશુ જૈન સાધુઓ પાસેથી ધાર્મિક શિક્ષા

લખ્યું છે તેના ૨૬મા પાને નોંધ્યું છે કે મક્કામાં પણ જૈન મંદિરો હતાં."

આ બધાં પ્રમાણો બતાવે છે કે એ કાળના સાધુઓ સમસ્ત ભૂમંડળ પર ફરી વળ્યા હતા. ('જૈન સિદ્ધાંત'માંથી)

'આર્યકાલક' નામે લેખમાં મુનિ શ્રી કલ્યાણવિજયજી પણ જણાવે છે કે

'हिंदुस्थान बाहर भी जैन साधुओंका विहार होता था'

આસામ વિષે કંઈ પણ માહિતી ઉપલબ્ધ થઈ શકી નથી. એમ છતાં ત્યાંના ઘણાં ગામ નગરોનાં નામ તીર્થંકરોનાં નામ ઉપરથી પડેલા હશે એ આજ પણ જોઈ શકાય છે. એથી આસામનો ઇતિહાસ સંશોધન માંગે છે. પણ ૧૨ વર્ષના ભયંકર દુષ્કાળમાં ઘણા મુનિઓ ઈશાન-પૂર્વ તરફ ચાલ્યા ગયેલા એવી શાસ્ત્રનોંધને આધારે કલ્પી શકાય છે કે આસામ જેવા પ્રદેશમાં પણ એક કાળે જૈનધર્મ ફાલ્યો ફૂલ્યો હશે.

જનતા પર જામેલો પ્રભાવ :

આમ આ કાળમા કોઈની પણ સહાય કે ઓથ વિના અને તે પણ નામ કે યશની ઇચ્છા વિના કેવળ જનતાનુ નૈતિક ધોરણ ઊંચું ચઢાવવા એ મુનિઓ દેશના ચારે ખૂણે ફરી વળ્યા હતા તેમ જ હિંદબહાર પણ પહોંચી જઈ વિજયો પર વિજયો પ્રાપ્ત કરી એમણે એક પછી એક કિલ્લા સર કરવા માડ્યા હતા અને એ રીતે અહિંસા ધર્મના પ્રચાર દ્વારા જનતાની કાયાપલટ કરી નાખી હતી. અને પછી તો એમના જોરદાર અને જોશભર્યા પ્રચારને કારણે એવી હવા જામી હતી કે ત્યારથી હિંસક યજ્ઞો જ બંધ પડી ગયા હતા અને સર્વત્ર ફેલા-યેલા માંસાહારનુ પ્રમાણ પણ ખૂબ ઘટી ગયું હતું. કેટલાક પ્રદેશોએ તો એનો ત્યાગ જ કર્યો હતો. જોકે કેટલાક ભાગોમાં ગાઢ સંસ્કારોને કારણે જનતા પૂર્ણપણે માંસાહાર છોડી શકી નથી. એમ છતાં એમાં દોષ તો છે જ એમ હવે તે માનવા લાગી હતી. આમ ભારતવ્યાપી

જોશભર્યા પ્રચારને કારણે વેદધર્મ પર ન ભુંસાય એવી યજ્ઞહિંસાના ત્યાગની ઊંડી છાપ પડી છે. જેનો લોકમાન્ય બાળગંગાધર તિલકે પણ સ્વીકાર કર્યો છે. બૌદ્ધ દર્શનને પણ જૈન ધર્મે જગાવેલી આ નવી હવાથી પ્રભાવિત બની માંસાહારને પાપ માનવું પડ્યું તેમ જ એ સમયમાં લખાયેલા ' લંકાવતાર ' નામના ગ્રંથમાં ભગવાન બુદ્ધને મુખે કહેવડાવવું પડ્યું કે " હે ભિક્ષુઓ ! હું સર્વ જીવ પ્રત્યે દયા-કરુણા ભાવથી જોનારો માંસાહાર કરી શકું ખરો ? માંસ લોલુપ ભિક્ષુઓએ જ મને માંસ ખાનારો ઠરાવી-વિનયપિટકમાં પણ એવા વિકૃત પાઠો ઘુસાડી દીધા છે. બાકી હું સર્વ જીવો પ્રત્યે દયા-કરુણાભાવ દર્શાવનારો માંસાહારને પ્રમાણી જ કેવી રીતે શકું ? " આમ લંકાવતાર પર પડેલો પ્રભાવ એ જૈન પરંપરાની વિશુદ્ધિનું અને ભારતવ્યાપી મેળવેલા મહાવિજયનું પ્રબળ પ્રમાણ છે.

સંપ્રતિનું આગમન :

સંપ્રદાયના પ્રસારની અપેક્ષા જનતાના નૈતિક ધોરણને ઊંચું ચડાવવાની જ જેમની કામના હતી એવા એ મુનિવંશની નિષ્કામ સેવાથી આકર્ષાઈને જ બૌદ્ધ જગતમાં ધર્મ સમ્રાટનું પદ પ્રાપ્ત કરનાર મહારાજા અશોકના પૌત્ર અને ઉત્તરાધિકારી સમ્રાટ સંપ્રતિએ જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો હતો અથવા તો એમ કહી શકાય કે એ વીર મુનિઓના સંકલ્પનો જ એ પરિપાક હતો. એથી એના આગમન બાદ પણ જૈન ધર્મના પ્રચાર-પ્રસારને ઠીક ઠીક વેગ મળ્યો હતો.

સેંકડો-હજારો મંદિર મૂર્તિઓ ભરાવવાને કારણે સંપ્રતિ જૈન ધર્મના ઇતિહાસમાં અમર બન્યો છે, પણ દુઃખની વાત છે કે જે મુનિઓએ સહેજ પણ યશની કામના વિના દેશ-પરદેશમાં ઘૂમી અપાર યાતનાઓ-કષ્ટો-વિરોધો અને ઝંઝાવાતો વચ્ચે પણ અદ્ભુત પરાક્રમ દાખવી જે ભવ્ય-ગૌરવશાળી અને તેજસ્વી ઇતિહાસ નિર્માણ કર્યો છે એમની એવી નોંધ સરખી પણ કોણે લીધી છે ?

કેવળ નિષ્કામ ભાવનાથી કરેલા કામ માટે એમને તો યશની કોઈ કામના નહોતી પણ આપણે આપણો ધર્મ ભૂલ્યા છીએ, કારણ કે નથી ધર્મશાસ્ત્રોએ એમની નોંધ જાળવી કે નથી ઇતિહાસે એમની નોંધ રાખી. ભારતના ઇતિહાસે સંપ્રતિની પણ આ જ કારણે બહુ કમ નોંધ લીધી છે. આમ છતાં ભારતમાં અહિંસા, દયા, ત્યાગ, તપ, જીવન-શુદ્ધિ અને વૈચારિક ઉદારતા ઉપરાંત માંસાહારત્યાગનું જે મહત્ત્વ છે એ મોટે ભાગે એ કાળના જૈન મુનિઓએ સિંચેલા સંસ્કારોનું જ ફળ છે

પ્રગતિનું કારણ :

આથી કહેવું પડે છે કે જેમ જમીનની ફળદ્રુપતા એના કાદવ કાપને જ આભારી છે તેમ જૈન ધર્મનો ભવ્ય અને ગૌરવશાળી ઇતિહાસ પણ એનામાં લાગેલા આ દોષને જ આભારી છે. એથી **જો એનામાં અલ્પાંશે પણ માંસાહારનો દોષ ન ચોંટયો હોત તો જે પ્રચંડ શક્તિ, સામર્થ્ય અને સંકલ્પ એમનામાં ભભૂકી ઊઠયો હતો એ પ્રગટી જ ન શકત.** અને તેથી વિજયો પર વિજયો મેળવી અહિંસા ધર્મના પ્રસારને સમગ્ર ભારત વ્યાપી જે વેગ મળ્યો એનો પ્રસાર–પ્રચાર પણ કદાચ ન થયો હોત. આ કારણે માંસાહારનો ક્ષણિક દોષ નભાવવા ખાતર શરમનુ કોઈ જ કારણ નથી. ઊલટુ ગર્વનું કારણ છે કે એને કારણે જ જૈન પરંપરામા પ્રગતિનો એક પ્રચડ જોશ ઊઠ્યો હતો, અને એને પરિણામે

યુગમાં તેમ જ પાછળના યતિયુગમાં તો લગભગ આખી સાધુ સંસ્થા જ ગૃહસ્થ જેવી બની ગઈ હતી. જોકે અંદરનું ઝળહળતું વિશુદ્ધિનું મૂળ બીજ એટલું પ્રબળ હતું કે એના પ્રકાશે જ અંધારા ઉલેચાઈ ગયા હતા. પણ એ સત્ય વસ્તુ પ્રગટ કરવામાં જૈન પરંપરાને સહેજ પણ થડકારો થતો નથી તો એ કાળના અલ્પસંખ્ય મુનિઓ કે જે બિચારા કદી પડ્યા જ નથી, એમને તો માત્ર ચડવાનું જ કાર્ય કરવાનું હતું છતાં એમને માટે કેમ આજે આપણને શરમ ઉદ્ભવે છે ? અને એને કારણે ઉદ્ભવેલો આવો જ્વલંત અને ગૌરવપ્રદ ઇતિહાસ શા માટે સંતાડી રાખવો પડે છે ?

છતાં બનાવેલો ઉપેક્ષા ભાવ:

મૂળ વાત એ છે કે બ્રહ્મચર્યનાં શિખરો સર કર્યાં ન હોઈ અરણિક-નંદિષેણ જેવાઓનું ઉત્થાન આપણને ભવ્ય લાગે છે ત્યારે માંસાહારની બાબતમાં આપણે મો એ સો ટકા ઉચ્ચ શિખરો સર કર્યાં હોઈ એવા મુનિઓનું ઉત્થાન આપણને આકર્ષી શકતું નથી. ઊલટું એમના પ્રથમના દોષ પર જ આપણી દૃષ્ટિ ચોંટેલી રહે છે. માનવ સ્વભાવ જ એવો છે કે પોતાનાથી આગળ વધેલાઓનું એ ગૌરવ ગીત ગાય છે. પણ પાછળનાઓનો ગમે તેટલો ભવ્ય પુરુષાર્થ અને પરાક્રમ હોય છતાં એ એની કિંમત આંકી શકતો નથી. આશ્ચર્યની વાત છે કે બ્રહ્મચર્યને તો ભગવાને એકાંતિક ધર્મ કહ્યો છે છતાં એક વારના વિલાસીઓ પાછળથી પૂજાતા રહ્યા છે; જ્યારે

પુસ્તકના પાના ૧૧૯–૧૨૦ પર મુનિઓએ સર્જેલા આ ઇતિહાસ વિષે સારી એવી નોંધ લીધી છે. એઓશ્રી લખે છે કે :

"અશોકના પૌત્ર સંપ્રતિએ કેવળ પોતાને આધીન રાજ્ય પ્રદેશોમા જ નહી, બલકે પોતાના રાજ્યની સીમાની બહાર પણ **જ્યાં અહિંસક જીવન વ્યવહારનું નામનિશાન પણ નહોતું ત્યાં અહિંસાની ભાવનાનો પ્રચાર કર્યો. અહિંસા ભાવનાના એ ઝરણાને વ્યાપકરૂપ આપવાનું કાર્ય નિર્ગ્રંથ અણગારોએ જ કર્યું**. તેઓ ભારતના પૂર્વ–પશ્ચિમ, ઉત્તર–દક્ષિણ જ્યા જ્યા ગયા ત્યા ત્યા જેમ શંકરાચાર્યે ભારતના ચારે ખૂણાઓમા મઠોની સ્થાપના કરીને બ્રહ્માદ્વૈતનો વિજયસ્થંભ રોપ્યો હતો તેમ **એમણે અહિંસા દ્વૈતની ભાવનાના વિજય સ્થંભો રોપ્યા હતા.**

અહિંસા પ્રચારક એ મુનિ સંતોએ પોતાના કાર્યમા એટલી પ્રગતિ સાધી હતી કે જેની અસર મહાન સમ્રાટો સુધી પણ પહોંચી હતી ને તેથી જ એમણે એ કાર્યને વેગ આપવામા મદદ કરી હતી તેમ જ સામાન્ય પ્રજા પણ રુચિભાવ ધરાવી એ અહિંસા તત્ત્વને સ્વીકારવા લાગી હતી અને તેથી જનતા અહિંસાની આવી ઘોષણા કરનારા ગજ્જોઓને માન આપતી થઈ હતી આમ એ કાળમા જૈન ધર્મના પ્રચારને જે ભારે વેગ મળ્યો એમા એ વીર મુનિઓની તપશ્ચર્યા અને પ્રચાર સંકલ્પનુ જ અતૂટ બળ પુરાયુ હતુ

વાચકો જોઈ શકશે કે ભગવાનના નિર્વાણ બાદ લગભગ ૨૦૦ વર્ષ સુધી જે જૈન ધર્મ મોટે ભાગે બિહાર અને બિહારની આજુ-બાજુના પ્રદેશ પૂરતો જ સીમિત બની રહ્યો હતો **એ પ્રબળ હુંકાર કરી ઊઠ્યો, જાગ્યો અને ભારતના એક ખૂણાથી બીજા ખૂણા સુધી પ્રસરી જઈ સમગ્ર દેશને એણે ખળભળાવી મૂક્યો એની પાછળનું બળ માંસાહારના આવેલા અલ્પદોષને કારણે પ્રગટેલી જાગૃતિનું જ હતું.**

આ નિબંધનાં પાનાં વાંચી એક વિદ્વાન મુનિશ્રીએ મને જણાવેલું કે સંપ્રતિએ જ એવા બનાવટી સાધુઓને ગૃહસ્થોમાંથી તૈયાર કરી ધર્મપ્રચાર માટે ભારતના ભિન્ન ભિન્ન ભાગોમાં મોકલ્યા હતા એવું વર્ણન શાસ્ત્રમાં આવે છે. જો આ કથન બરાબર હોય તો બનાવેલા વેશધારી મુનિઓને બદલે વિશુદ્ધ થયેલા એક વારના એ વેશધારી મુનિઓ હતા. એમ કહેવું એ જ યથાર્થ લાગે છે, કારણ કે અંદરથી રંગાયા વિના બીજાને રંગી શકાતા નથી, પોતે જાગ્યા વિના બીજાને જગાડી શકાતા નથી. છતાં આનંદની વાત છે કે આમ જાગેલા જૈન મુનિઓએ જ કરેલા ધર્મપ્રચારની વાત બીજી રીતે પણ શાસ્ત્રોમાં ઊતરી છે એ ઊલટું આ પ્રકારના મંતવ્યને વધુ પુષ્ટ કરે છે. અનાર્ય દેશોમાં જૈન મુનિના આચાર કેવી રીતે પાળી શકાય એવી પાછળથી બંધાયેલી નિર્બળ મનોદશાને કારણે આ વાત બીજી રીતે મૂકવામાં આવી હોય એ વિશેષ સંભવિત લાગે છે, પણ જાગેલા વીર્યવાન મુનિઓ માટે એવો ભય રાખવાની કશી જ જરૂર હોતી નથી. જૈનશાસ્ત્રોનાં પ્રખર અભ્યાસી અને સંશોધક મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજીએ પણ અનાર્ય દેશોમાં અને તે પણ ભારત બહાર જૈનમુનિઓના વિહારને પ્રમાણભૂત ક્યાં નથી માન્યો?

પ્રકરણ ૧૧ મું

શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીનો આધાર

આપણે જોઈ ગયા કે શંકાશીલ પાઠોના અર્થો પંડિતોએ માંસપરક કર્યા છે, જ્યારે પરંપરાગત લોકોએ વનસ્પતિપરક કર્યા છે મોટે ભાગે તો એ બધા પાઠો દ્વિઅર્થક હોઈ પરંપરાની દૃષ્ટિએ વનસ્પતિ અર્થ સૂચવનારા છે, જ્યારે નિર્બળ સાધકો માટે અપવાદરૂપ હોઈ ઉદ્ગાર પાઠો છે આથી મેં મૂકેલા વિચારો એ કોરી કલ્પના નથી પણ યુગપ્રભાવક શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીનો પણ એને ટેકો છે એમ સહેજે કલ્પી શકાય છે

ભદ્રબાહુસ્વામી કે શ્રી સ્થૂલિભદ્રજીને ખબર જ નહોતી.

શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીએ જ્યારે આ બધી બીના જાણી તેમ જ મુનિઓના આચાર માટે નવી આજ્ઞાઓ નિર્માણ થયાની વાત સાંભળી ત્યારે એમણે એ આજ્ઞાઓ, ઊભા કરેલા નવા અર્થો તથા પતિત મુનિઓને ક્રમે ક્રમે ચડાવવા આપેલા અપવાદના પાઠો વગેરેને સંમતિ આપી હશે એમ સહેજે કલ્પી શકાય છે, કારણ કે એમણે પણ એ જ વિચારો વ્યક્ત કર્યા છે—એટલું જ નહીં, એમણે પોતે પાછળથી રચેલા કલ્પસૂત્રમાં પણ એ જ વિચારોનું ભાષ્ય કર્યું છે. એમાં એમણે પૂર્ણ સ્પષ્ટતાથી જણાવ્યું છે કે —

પાઠ ૯ મો

वासावासं दावे भंत्ते पाडिगाहे हि भत्त एवं मे कप्पइ दावित्त ए वि पडिगारित्त ए वि हट्ठाणं आरुग्गाणं वलिय सरीराणं इमाओ नवरस विगइओ अभिक्खणं अभिक्खणं आहारित्तए तंजहा १ खीरं २ दहिं ३ नवणीअं ४ सर्पि ५ तिलं ६ गुडं ७ महु ८ मज्जं ९ मंसं — वासावासं पज्जोसवियाणं अत्थे गईयाणं एव वुत्त पुव्वं भवति अट्ठो भत्ते ? गिलाणस्स ? से अवएज्जा ।

મુનિએ જો તે હૃષ્ટપુષ્ટ હોય, શરીરે બળવાન હોય, તો તેણે આ નવ વિગઈઓ જેવી કે દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી, તેલ, ગોળ, મધ—**મદિરા અને માંસ**—વડીએ ઘડીએ ન વાપરવી. ચોમાસામાં તો ન જ વાપરવી 'તરુણ હોવા છતાં રોગને કારણે કે નિર્બલતાને કારણે જરૂર હોય તો જ અપવાદ દશામાં એણે એ વસ્તુઓ વાપરવી. બાકી નહીં.

આમ એ વસ્તુઓ ઘડીએ ઘડીએ ન વાપરવાનું કહેવા પાછળ હેતુ તો એ જ હતો કે એવા મુનિઓએ શરીર બળવાન અને તંદુરસ્ત હોવાને કારણે વિગઈઓ લેવાની જરૂર ન હોય છતાં જો સ્વાદલાલસા વળગેલી હોય તો ધીરે ધીરે એમાંથી છૂટી જવું જોઈએ.

શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીનું આ કથન આપણા નિબંધના ભાવને પૂર્ણપણે વ્યક્ત કરે છે. એટલે જ એમણે સ્વાદલાલસામાં ફસાયેલાઓ માટે ધીરે ધીરે છૂટી જવા અર્થે જ આવો અપવાદ માર્ગ ખુલ્લો રાખ્યો છે. છતા ચોમાસામાં એનો પ્રતિબંધ મૂકયો છે, જ્યારે રોગી કે નિર્બળ માટે તો ચોમાસામાં પણ અપવાદિક છૂટ આપી છે. તેવી જ રીતે (नि. गा. ३१७० चू) પણ જણાવે છે કે રોગ શમન ન થાય તેમ હોય તેવા રોગમા જ એ લઈ શકાય–બાકી નહી.

આમ છતાં મહાવિગઈઓ અપવાદને કારણે લઈ શકાય એમ ન કહેતા મોઘમપણે નવરસ વિગઈઓ વારે ઘડીએ ન વાપરવાનું કહ્યું છે, એનું કારણ એ છે કે એમ કહેવા જતાં એક બૂરો આદર્શ પેદા થઈ જાય.

ઘણાને આ પ્રશ્ન મૂંઝવે છે કે દૂધ–ઘી તો ઠીક પણ શુ મદ્ય–માસ લેવાથી રોગ કે નિર્બળતા હટતી હશે ? કે પછી લાલચુ મુનિઓએ એવું બહાનું આગળ ધર્યું હશે ? સભવ છે કે કેટલાકે એવું બહાનું ધર્યું પણ હોય. પણ એકદર રીતે જોતા એમા તથ્યાશ હોવાનો સભવ છે.

ઉત્તરોત્તર વિકાસની દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો ભવિષ્યનુ જગત જો અહિંસાને માર્ગે આગળ ધપશે તો એ એક દિવસ દૂધનો પણ ત્યાગ કરશે, કારણે કે એ વનસ્પતિ તો નથી જ. પ્રાચીન કાળમા ભગવાન બુદ્ધનો શિષ્ય દેવદત્ત કડક વનસ્પત્યાહારી હતો. એણે તથા એના સઘે દૂધ અને દૂધની બનાવટનો પણ ત્યાગ કર્યો હતો આજે પશ્ચિમના દેશોમા શાકાહારીઓનુ પ્રમાણ વધતુ જાય છે. પણ એમા ઇગ્લૅન્ડના શાકાહારીઓ તો દૂધને પણ એનિમલ પ્રોડકટ (**animal product**) કહી માસાહારની કોટિનુ ગણે છે આથી ઝાડમાથી એવા ગુણવાળું દૂધ મળે તેવા વૃક્ષોની તેમણે શોધ કરી છે. અને 'મોટો' નામના નિસર્ગોપચારી ડૉક્ટરે તો આવા વૃક્ષો વાવવાની પણ શરૂઆત કરી દીધી છે. પણ આપણે આજે જ જો દૂધનો ત્યાગ કરીએ તો

આપણા આરોગ્ય પર અસર થયા વિના રહે જ નહિ. ગાંધીજીએ દૂધનો ત્યાગ કર્યો હતો પણ દૂધ વિના આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય તેવી કોઈ સંભાવના જ નહોતી ત્યારે એમણે બકરીના દૂધનો અપવાદ સ્વીકારવો પડ્યો હતો. તેમ એ કાળમાં પણ સેંકડો પેઢીઓના સંસ્કારો હોઈ એવાં કુટુંબોમાંથી ભિક્ષુ સંઘમાં જોડાવા ઇચ્છનારાઓને એ અંગે ભારે પુરુષાર્થ કરવો પડતો અને તેમાં સ્થિર થયા બાદ જ એ સંઘમાં જોડાતા. પણ દુષ્કાળના સમયમાં એ વ્યવસ્થા તૂટી પડી હોઈ એવી સાધના સાધ્યા વિના જ ઘણા સંઘમાં ઘૂસી ગયા હતા, જેથી પૂર્વ-સંસ્કારોને કારણે શુદ્ધીકરણની કડકાઈ આવી ત્યારે ઘણાની તબિયત પર અસર થવા લાગી હશે અને એટલે જ પાઠોમાં કે આચારોમાં ગુરુઓએ ઉદાર દૃષ્ટિ રાખી હશે, કારણ કે એ દ્વારા એમને તો એમના દિલમાં પ્રવેશ કરી એમને વિશુદ્ધ કરવા હતા. અને એ રીતે પોતાના પ્રિય શિષ્યોને સાધકપદેથી મુનિપદે પહોંચાડવા હતા. બાકી ગુસ્સો કરવાથી કે ધક્કો મારવાથી રોગ કંઈ હટતો નથી એ એ બરાબર જાણતા હતા. પણ ૨૫૦૦ વર્ષોના સંસ્કારોને કારણે માંસની વાત સાંભળતાં જ આપણે અકળાઈ જઈએ છીએ ને તેથી કોઈ એવો શાસ્ત્રાધાર રજૂ કરે છે તો એના પર જ રોષ ઉતારીએ છીએ. પણ જો એ ગુરુઓ આપણી જેમ અસહિષ્ણુ બની ગયા હોત તો એમણે પાછળથી સમગ્ર ભારતના ખૂણે ખૂણે વિહરી માંસાહારી કોમોની કોમોને જૈનદીક્ષા આપી ધીરે ધીરે એમને ચડાવી હતી, એ ઉત્થાનનું મહાકાર્ય એ કરી શકત જ નહીં.

આજે વંદિતા સૂત્રની ૨૦ મી ગાથા मज्जंमिअ मंसम्मिअ જે મદ્ય-માંસના લાગેલા અતિચાર અંગે રોજ પ્રતિક્રમણમાં બોલવામાં આવે છે એ શું બતાવે છે? એ એ જ બતાવે છે કે માંસની સ્વાદલાલસા-માં ફસાયેલાઓને બહાર લાવવા ગુરુઓએ કેવી સહિષ્ણુવૃત્તિ અને ધીરજથી કામ લીધું હશે? આજે તો મદ્ય-માંસનો કોઈ પ્રશ્ન જ નથી. એનું નામ જ આપણે સાંભળી શકતા નથી. પણ એ ગુરુઓએ

એ યુગમાં બતાવેલી ભવ્ય ઉદારતાનું જ એ ગાથા દ્વારા રોજ સ્મરણ કરવામાં આવે છે.

એક બીજી દૃષ્ટિએ વિચારીએ તો જે પુરુષોએ આપણા માટે વ્યવહાર સુગમ ધોરી માર્ગ બનાવી આપ્યો છે, એમણે એ અભેદ્ય જગનો સાફ કરવા, ઝાડી ઝાખરા દૂર કરવા, કાંટા–કાંકરા કાઢી નાખવા કેટનો પુરુષાર્થ ખેડ્યો હશે? ને એમ કરવા જતા એમના પગમા ફોલ્લા નહી ઊપસ્યા હોય? કાંટા–કાંકરા નહી ખૂચ્યા હોય? ઝાડી–ઝાખરા એથી શરીર નહી ઉઝરડાઈ ગયું હોય? છતા એમ માનવુ કે એ પણ આપણી જેમ જ ઝડપથી સરળ રીતે એ માર્ગ પર દોડતા હતા તો એ આપણી સમજની ખામી બતાવે છે ખરી રીતે તો ગાઢ ધુમ્મસ વચ્ચે ઘેરાયેલા સૂર્યની મહત્તા તો એ બધા અંધાર વાદળાંની નવ-પ્રકાશ પાથરવામા છે તેમ એ મુનિઓની મહત્તા પણ આના જ કારણે છે

ગાંધીજી ચુસ્ત વનસ્પત્યાહારી હતા એમના આશ્રમમા માંસાહારી લોકોને પણ ચુસ્ત વનસ્પત્યાહારી બનીને જ રહેવું પડતું આમ છતા અબ્દુલગફાર ખાનની પુત્રીને માંસ વિના ચાલતું જ નહી તરત જ એની તબિયત પર અસર થતી આથી માનવ અહિંસાને પ્રાધાન્ય આપનારા ગાંધીજી એને એક મુસ્લિમ મિત્રને ત્યાં માંસ ભોજન માટે મોકલી આપતા તેમ ગુરુઓએ પણ ખૂબ જ ઉદારતાપૂર્વક કામ લીધું હતું

આથી હરકોઈ પ્રશ્ન આજની દૃષ્ટિએ નહી પણ તે તે સમયની દૃષ્ટિએ જ વિચારવો જોઈએ સાથે એ પણ ધ્યાનમા રાખવું જરૂરી છે કે એ કાળની કેટલીક વાતો આજે ન ચાલે

બદલાતું પ્રામાણ્ય :

उत्तरोत्तर ऋषीणाम् प्रामाण्यम्

આપણી આર્ય પરંપરામા એ સ્વીકારવામા આવ્યુ છે કે સનાતન સિદ્ધાંતો બદલી ન શકાય પણ આચારવિચારો–વિધિવિધાનો તો

સમય–સંયોગાનુસાર બદલવા જ પડે. આ કારણે પૂર્વના યુગપ્રધાનોની અપેક્ષા પાછળના યુગપ્રધાનોનું જ વચન પ્રમાણભૂત મનાય. જેમ આજે કેટલીક બાબતોમાં આપણે કાલકાચાર્યની અને કેટલીક બાબતોમાં આર્યરક્ષિત સૂરિની આજ્ઞા નીચી છીએ તેમ. હરેક યુગપ્રધાનને પોતાના યુગનો પણ વિચાર કરવો પડે છે. આ કારણે શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીની સામે અમુક પરિસ્થિતિ હતી. એથી એમણે નવ વિગઈઓ માટે મર્યાદિત છૂટ મૂકી. પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ ત્યારે પછીના યુગપ્રધાનોએ **ચાર મહા વિગઈઓ માટે અપ્રશસ્ત વિગઈઓ કહીને (નિ. ચૂ. ગા. ૩૧૬૭–૬૮) સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ મૂકયો.** આજે આપણે પાછળના યુગપ્રધાનોની આજ્ઞા નીચે હોઈ કોઈને હવે એવો અપવાદ ન મળી શકે. વળી એ જ મહર્ષિઓએ એ પણ આજ્ઞા આપણને આપી રાખી છે કે દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવ જોઈ પરિવર્તન કરવાની જરૂર લાગે તો ભિક્ષુ સંઘ એકત્ર થઈ પટ્ટકો દ્વારા વિધિવિધાનોમાં પરિવર્તન કરી શકે છે. પણ કોઈ પ્રશ્નમાં પોતાની વાત સાચી હોવા છતાં ચાલી આવતી આજ્ઞાનો ભંગ કરવાનો કોઈને પણ અધિકાર નથી. જો આ પ્રશ્ન બરાબર સમજાય તો શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામીનું કથન એ સમય માટે કેવું યોગ્ય હતુ અને જરૂરી પણ હતું એ સહેજે ધ્યાનમાં આવે. પણ આપણે હરેક પ્રશ્નને બદ્ધ પૂર્વગ્રહથી જ જોઈએ છીએ અને એટલે જ આપણે સત્ય રહસ્ય સમજી શકતા નથી.

પ્રકરણ ૧૨ મું
શાસ્ત્રો વિષે બાંધેલી કલ્પના

ઘણા પૂછે છે કે 'પતિતોનો ઉદ્ધાર કર્યો એ તો ગૌરવની વાત છે. પણ આવા પાઠો મૂળ આગમ ગ્રંથમાં જ હોય ત્યાં કયા મોઢે આપણે માંસત્યાગની વાત બીજાને ગળે ઊતરાવી શકીએ?'

આપણે પાછળ કહી ગયા છીએ કે 'જૂની આચારવિધિઓ ઇતિહાસ બની શાસ્ત્રમાં સગૃહિત થઈ જાય છે અને નવી વિધિઓ નિર્માણ કરવી પડે છે. ૨૫૦૦ વર્ષના ઇતિહાસમા તો આવું હમેશા બનતું જ આવ્યુ છે.

તો પ્રશ્ન એ ઊઠે છે કે 'જો ૧૬૦ વર્ષ બાદ નવી વિધિઓ લખવી પડી છે તો આજ સુધીમા તો એની કેટલીયે આવૃત્તિઓ કાઢવી પડત. પણ એમ બન્યુ છે ખરુ?'

'નથી બન્યુ એ હકીકત છે, કારણ કે નવુ આચારાગ લખવા જેવા સમર્થ જ્ઞાનીઓ—પૂર્વ ધરોનો પાછલા સમયમા એકીસાથે યોગ ન સાપડ્યો હોઈ મૂળ આચારાગને જ આધાર બનાવી જરૂર પડી ત્યારે પટ્ટકો દ્વારા આપણે સુધારાવધારા તો કરતા જ રહ્યા છીએ.

બાકી આચારાગનો દ્વિ. શ્રુતસ્કધ એ કોઈ ધાર્મિક તત્ત્વજ્ઞાનનો —દ્રવ્યાનુયોગનો ગ્રથ નથી. પૂર્વાચાર્યોએ પણ એને ચરણકરણાનુયોગમા જ મૂક્યો છે.

આમ છતા આવા પાઠો ન ગમતા હોય તો જેમ નિશીથ એક કાળે આચારાગની પ મી ચૂલિકા ગણાતી હતી છતાં એને અલગ

કરવામાં આવી છે તેમ દ્વિ શ્રુતસ્કંધ જેનું નામ જ અગ્રશ્રુત સ્કંધ છે એ પાછળથી ઉમેરાયેલી ચૂલિકાઓ હોઈ એને પણ સ્વતંત્ર ગ્રંથ રૂપે અલગ કરી શકાય

સાથે એ પણ કહેવું જરૂરી લાગે છે કે પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ જેનું મૂળ નામ આચાર શ્રુતસ્કંધ હતું એમાં પાછળથી ૨ ચૂલિકારૂપ અગ્ર શ્રુત વિશેષ સ્પષ્ટતા માટે ઉમેરવામાં આવેલો છે એમ આચારાંગની ટીકામાં જ જણાવેલું છે વળી પાછળથી નખાયેલી ૪ ચૂલિકાઓમાંની ૨ ચૂલિકા આચારાંગ પાછળ અને ૨ ચૂલિકા દશવૈકાલિક પાછળ જોડી દેવામાં આવેલી હોઈ આજ કાળમાં સ્થવિરોએ એની રચના કરી હતી એ પણ આથી સિદ્ધ થાય છે

મૂળ વાત એ છે કે પ્રાચીન આચારવિધિઓની અપેક્ષાએ આજે ઘણી બાબતોમાં ઠીક ઠીક પરિવર્તન—પૂર્વાચાર્યોની આજ્ઞાથી—થતું ગયું છે જેથી જૂની આચારવિધિઓ જેમ ઇતિહાસરૂપે શાસ્ત્રોમાં સંગ્રહાઈ રહી છે તેમ આવા પાઠો એ પણ જૂનો ઇતિહાસ જ છે, કે જે દ્વારા આપણે ભવ્ય પ્રગતિ સાધી શક્યા હતા બાકી આજે એ વિધિવિધાનોથી કોઈ જ મતલબ નથી

પ્રકરણ ૧૩ મું

વહેમી માન્યતાઓ અને ધર્મઘેલછાઓ

જગતના લગભગ બધા જ ધર્મોના મૂળભૂત તત્ત્વો સમય જતાં એની અવાતર શાખાઓમા પરિવર્તન પામી ગયા છે, જ્યારે એક માત્ર જૈન ધર્મ જ એવો એક ધર્મ છે કે ભગવાન મહાવીરે તત્ત્વનુ જે સ્વરૂપ પ્રરૂપેલુ એમા કિંચિત્માત્ર પણ ફેરફાર થયો નથી.

શ્વેતામ્બર–દિગંબર શાખાઓ એકબીજાના શાસ્ત્રોને પ્રમાણભૂત માનતી નથી છતા મૂળભૂત તત્ત્વ માન્યતામા બધી જ શાખાઓ એકરૂપ જ છે, જે જૈન ધર્મ માટે એક વિશેષ ગૌરવની વાત છે. જૈન ધર્મ આજે અનેક મત–પંથ–ગચ્છ કે ફિરકાઓ વચ્ચે વહેચાઈ જવા છતા એમના વચ્ચે જે કંઈ ભેદ છે તે વિધિવિધાનો કે માન્યતાઓ અંગે જ છે, છતા એને અંગે પણ કહેવુ જરૂરી લાગે છે કે જે જે કંઈ અન્ય વાતો શાસ્ત્રોમા સંગ્રહાઈ ગઈ હોય એ બધીને વગર વિચારે જિનભાષિત ધર્મ માનવાની જો આપણે શ્રદ્ધા પોષતા હોઈએ તો તે એક પ્રકારની ધર્મઘેલછા જ છે એથી જ્યારે આપણે આ પ્રશ્ન વિચારવા બેઠા છીએ ત્યારે આ દશમા પાઠ વિષે પણ કેટલીક સ્પષ્ટતા કરવાની જરૂર લાગે છે.

પાઠ ૧૦ મો

એ પાઠ સૂર્યચંદ્રપ્રજ્ઞપ્તિના ૧૦ મા પ્રાભૃતના ૧૭ મા પ્રતિપ્રાભૃતમા આવેલો છે જે આ પ્રમાણે છે

ता कहत्ते भोयण आहित्ते ति वदेज्जा। ता एते सिणं अठावी, साए न कखत्ताणं कतियाहि... . ... . .

दहिणा भोच्चा कज्ज साहेति...... ...

......भरणी हिं तिल तन्दुल्यं भोच्चा कज्जं साहेति इति।

શ્રી ગૌતમસ્વામી ભગવાન મહાવીરને પ્રશ્ન પૂછે છે કે, "હે ભગવન્! કાર્યસિદ્ધિ માટે પ્રયાણ કરવામા કેવી માન્યતાઓ છે?"

ભગવાન જવાબ આપે છે કે, "હે ગૌતમ! રોહિણી નક્ષત્રમાં વૃષભનુ, ઉત્તરાફાલ્ગુનીમા પશુનુ, મૃગશીર્ષ નક્ષત્રમા મૃગનુ, અશ્લેષામા ચિત્રક મૃગનુ, પૂર્વાફાલ્ગુનીમા મેઢાનુ, ઉત્તરાભદ્રપદમા સૂવરનુ, રેવતી-મા જલચર મચ્છનું અને અશ્વિનીમા બતકનું માસ ખાઈ યાત્રા કરવાથી કાર્યસિદ્ધિ થાય છે"

જે ભગવાન મહાવીરે દેવ, દેવી, ઇન્દ્ર કે ઈશ્વર સુધ્ધાની કૃપા-યાચનાનો ઇન્કાર કરી કેવળ પુરુષાર્થ પર જ ભાર મૂકયો છે અને સુખદુખના કારણરૂપ કર્મનો મહાસિધ્ધાત પ્રસ્થાપિત કર્યો છે એ પુરુષ કાર્યસિધ્ધિનુ ફળ સુખદુખના કારણરૂપ કર્મ-બાગ્ય સાથે નહીં જોડતા જુદા જુદા માસભોજન સાથે જોડે એવા એ એક સામાન્ય વહેમી માણસ હતા કે એ આવુ કહે?

મૂળ વાત એ છે કે શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નનો ભગવાને વાળેલો આ જવાબ તો કેવળ લોકોમા કેવી કેવી માન્યતાઓ ચાલે છે એ બતાવવાનો જ ઉદ્દેશ છે ઉપરાત પ્રજા-માનસમા વણાઈ ગયેલા એ પ્રકારના વહેમો-અધશ્રદ્ધાઓ તથા ખોટી માન્યતાઓનુ ભાન કરાવી એમાથી પ્રજાસમૂહોને છોડાવવા માટે ગૌતમને જાગ્રત કરવાનો પણ આશય રહેલો છે બાકી ભગવાનની પોતાની માન્યતાનો તો આ પ્રશ્ન જ નથી, કારણ કે ભગવાનની અહિસક વિચારધારા અને કર્મના મહા-સિદ્ધાત સાથે એનો સહેજ પણ મેળ બેસી શકે તેમ નથી એ તો અજૈન કુટુબમા જન્મેલો એક સામાન્ય માનવી પણ સમજી શકે છે.

અને જો કાર્યસિદ્ધિનું ફળ આવા સહેલા માર્ગથી પ્રાપ્ત થતુ હોત તો જપ–તપના કઠિન માર્ગની જરૂર જ શી રહેત? એટલે ભગવાને તો કેવળ લોકોમા કેવી માન્યતા પ્રવર્તે છે એવું જ કથન કર્યું છે.

જોકે ભયકર દુષ્કાળ, પાછળનો આક્રમણકારી યુગ તેમ જ વિરોધીઓએ ગ્રથભડારો સળગાવી દઈ કરેલો વિનાશ—એ બધાને કારણે આ પાઠ અગેની ટીકાઓ—ટીપ્પણીઓ તથા પૂર્વાપર સબધ બનાવતી પ્રસગ કથાઓ ઘણી ખરી નષ્ટ થઈ ગઈ છે પણ એનો હેતુ –અર્થ વગેરે મુખપરપરાએ જળવાઈ રહ્યા હોઈ એ કાળના લોકોની કેવી કેવી માન્યતાઓ હતી એ આપણે ગુરુગમ દ્વારા જાણી શકીએ છીએ

શાસ્ત્રોમા તો શબ્દો હોય છે પણ એનો વાસ્તવિક અર્થ તો પૂર્વાપર સબધ યા ટીકાગ્રથોથી જ જાણી શકાય છે અને એના અભાવે કા તો ઉઘડેની પ્રજ્ઞા કા તો ગુરુગમથી એ સમજી શકાય છે.

ગુરુગમનું મહત્ત્વ:

શ્રી સ્થૂલિભદ્રજી શ્રુતકેવળી ગણાય છે. છેવ્ના ૪ પૂર્વના શબ્દો તો એમની સામે જ હતા, છતા ગુરુગમ વિના એ અર્થ નહોતા બેસાડી શકયા જેથી ૪ પૂર્વો વિચ્છેદ ગયા તો આપણુ જ્ઞાન તો નહી બરોબર છે એથી ગુરુગમ વિના શાસ્ત્રરહસ્ય સમજી શકાતુ નથી આગમો સામાન્ય ગૃહસ્થો કે મુનિઓને ન વાચવાનુ ફરમાન પણ એટના જ માટે છે, નહિ તો એ ઊધુ જ બાફી મારી ધર્મશ્રદ્ધા જ ગુમાવી બેમે

પણ સદ્‌ભાગ્યે સચવાઈ રહેલી અર્થપરપરાને કારણે આપણે આ પાઠનુ રહસ્ય જાણી શકીએ છીએ શ્રી વિજયરત્નભસૂરીશ્વરજીએ પણ આ પાઠનો હેતુ લોકમાન્યતા શી હતી એ બતાવવાનો જ છે એમ કહ્યુ છે (શાસ્ત્રો કી અસગત બાતે, પાનુ ૧૮૯) તેમ જ એક પ્રસિદ્ધ આચાર્ય મહારાજે પણ આનો અર્થ સમજાવતા મને કહેલુ કે જેની પાછળ હિસા છે એનો ભગવાન ન ઉપદેશ આપે, ન એનુ સમર્થન કરે કે ન એને રૂડુ માને એ તો ફક્ત પૂછેના પ્રશ્નનો ઉત્તર જ આપે. આથી જેમ કોઈ બ્રાહ્મણ પડિત જૈન મુનિઓને

ભણાવતાં ઈશ્વરકર્તૃત્વના ખંડનનો પાઠ સમજાવે એથી એ ઈશ્વરવાદી બ્રાહ્મણ મટી જતો નથી. તેમ ભગવાન પણ એ કાળમાં પ્રવર્તતી લોકમાન્યતાઓનું જ વર્ણન કરે છે; ભલે પછી એ વ્યવહારમાં પ્રવર્તતી માન્યતા હોય, જ્યોતિષ સંબંધી માન્યતા હોય કે વૈજ્ઞાનિક નિયમો વિષે બંધાયેલી માન્યતા હોય. એથી એનો અર્થ એ નથી કે ભગવાન એનું સમર્થન કરે છે યા એને મંજૂર રાખે છે.

ધર્મઘેલછાનાં પ્રકારો :

અકબરના દરબારમાં બદાઉની (?) કરીને એક મુસ્લિમ પંડિત હતો. સંસ્કૃતનો પણ એ પ્રખર વિદ્વાન હતો. બાદશાહના હુકમથી એ રામાયણ મહાભારતનો ફારસીમાં અનુવાદ કરતો અને રાત્રે પોકેપોક મૂકી રડતો કે કાફરોના શાસ્ત્રો વાંચવાથી કોણ જાણે ખુદા મને કેવીયે ભયંકર શિક્ષા કરશે ? આ જેમ એક પ્રકારની ધર્મઘેલછા હતી તેમ જે કોઈ શાસ્ત્રોના શબ્દે શબ્દને (મૂળ વિચારધારાથી વિસંગત હોવા છતાં) વળગી રહેવા જેટલી શ્રદ્ધા ધરાવતો હોય તો એ બીજા પ્રકારની ધર્મઘેલછા છે જે કારણે દ્વિધાવૃત્તિમાં પડેલા આવા લોકો ધર્મનું રહસ્ય જ પામી શકતા નથી.

શીખવેલી કસોટી :

આવી પરિસ્થિતિમાં ગુરુગમના અભાવે શાસ્ત્રકારોએ તો આપણને એક જ હળવી કસોટી બતાવી છે કે **જેનો શબ્દાર્થ ભગવાનની મૂળ વિચારધારા સાથે સુસંગત નથી એ અર્થ — અર્થ જ નથી. એ અર્થ જ ખોટો છે એમ માનવું ભલે પછી કદાચ કોઈ આચાર્યે એવી વ્યાખ્યા આપી હોય. (નિ. ગા. ૫૪૭૨)**

આથી જો વચ્છરાજ સિંધીએ પોતે લખેલા 'શાસ્ત્રોમાં કી અસંગત બાતેં' પુસ્તકમાં આ પાઠનો મૂળ હેતુ–ઉદ્દેશ ધ્યાનમાં રાખ્યો હોત તો કાર્યસિદ્ધિનું ફળ માંસાહાર સાથે જોડતા ઉપરનાં વચનોને અનુલક્ષીને શાસ્ત્રો પર પ્રહાર કરવાની એ ઉતાવળ ન કરત ને એ રીતે સમાજને એક બૂરો દાખલો આપવામાંથી એ બચી જાત.

પ્રકરણ ૧૪ મું
નિબંધનો ટૂંકે સાર

૧. જૈનધર્મ એ સૂક્ષ્મ અહિંસા પાલનનો ધર્મ છે. એટલી હદે કોઈ પણ ધર્મ હજુ પહોંચ્યો નથી.

૨. આમ છતાં એક કાળ એવો આવ્યો કે જેથી કેટલાક નિર્બળ સાધકોને માંસાહારનું એક બહાનું મળી ગયું હતું, કારણ કે તેઓ એ રોગ સાથે જ આવ્યા હતા.

૩. પાછળથી એ એના પક્ષકાર બની ગયા ને શાસ્ત્ર પાઠો રજૂ કરી પોતે કરેલા અર્થ પ્રમાણે એનો બચાવ કરવા લાગ્યા.

૪. એવાઓમાં અનેક શક્તિઓ પડેલી હોઈ એમને સંઘ બહાર ન કરતા એમને સુધારવા માટે બહુ લાંબી દૃષ્ટિનો વિચાર કરી ગુરુઓએ દ્વિભાષામાં નવા પાઠો નિર્માણ કર્યા જે પરંપરાની વિશુદ્ધિનું સમર્થન કરતા હતા તેમ જ એવાઓને એમાંથી અપવાદ પણ મળતો હતો, પણ એમનો એ અપવાદ કેવળ માંસના આગ્રહ માટે નહોતો ફક્ત અન્ય વિગઈઓ જેટલો જ પ્રસંગવશ એ લેવાનો–આગ્રહ હતો

૬ એ પતિતો વિશુદ્ધ ન બન્યા ત્યાં સુધી એ સાધકો યા મુનિપદના ઉમેદવારો જ ગણાતા હતા છતાં વ્યવહાર દૃષ્ટિએ એ મુનિઓ કહેવાતા હતા

૭ આમ થયેલી ગરબડ છતાં ન પાછળથી કોઈએ એવા પાઠોનું સંશોધન કર્યું, ન પરિમાર્જન કર્યું

૮ એવા શંકાશીલ પાઠો ઉધ્ધાર પાઠો હોઈ એવા મુનિઓ તરત જ વિશુદ્ધ બન્યા હતા

૯ પરિણામે પશ્ચાત્તાપના પરિમળથી તીર્થવાન બની એમણે સમગ્ર ભારતમાં — માંસાહારના ત્યાગની નવી હવા પે . ચારિત્ર્ય ક્ષેત્રે ભારતનું બહુ અંશે વક્તવ્ય કર્યું

૧૦ એમણે સર્જેલા વાતાવરણને કારણે ગુજરાત અહિંસા ભૂમિ બની જે માર્ગે આ ભૂમિમાં થયેલી ઊંડી સાધનાને કારણે ગાંધીજી જેવો મહાન જગતને મળ્યો પરિણામે અહિંસાના ભગવતો પ્રથમ અહીંથી જ ઊભતા રહ્યા લાગે કહેવામાં આવે છે તેમ એ સંપ્રતિના નમ્રી સાધુ તેમ તો ન ધર્મ પ્રગતિમાન થઈ શકત, ન એના મૂળ ઊંડા જઈ શકત બહુરૂપી કે લાડ ભવાયાઓથી ધર્મ નહી પ્રગતી શકતો જ નથી

૧૧ આમ ભગવાન મહાવીરનો સૂક્ષ્મ અહિંસા ધર્મ આ નિ ધમાં વ્યક્ત થાય છે પરંપરાની વિશુદ્ધિ ઝળહળતી રહે છે ભવ્ય અને ગૌરવપ્રદ ઇતિહાસનું આમાંથી નિર્માણ થાય છે અને એમ છતાં એના શંકાશીલ પાઠો અને આચાર્યોની ગરિમાઓ પણ માન્ય રહે છે

પ્રકરણ ૧૫ મું

સમસ્યા જટિલ બનવાનાં કારણો

૧. પ્રાચીન ભાષા વનસ્પતિપરક અર્થ સૂચવનારી હોવા છતાં આજની દૃષ્ટિએ મત્સ્ય — માંસ વાચક મનાવા લાગી ગઈ હતી. કારણ કે એમાં સમયે સમયે અર્થપરિવર્તનો થતાં રહ્યા હતાં.

૨. એમાં વળી ભયંકર દુષ્કાળને કારણે પઠનપાઠન લગભગ બંધ થઈ ગયું હોઈ ઘણા પ્રાચીન ટીકાગ્રંથોનો નાશ થયો. પરિણામે એ ટીકાગ્રંથોના અભાવે.

૩. જૈન શાસ્ત્ર મુજબ અર્થપરંપરા પર ધ્યાન નહીં આપતાં પંડિતોએ કેવળ શબ્દો પર જ ભાર મૂકયો.

૪. તર્કવાદનો પ્રવેશ બહુ મોડેથી થયો હોઈ એ યુગના ધર્મશ્રદ્ધાળુ ભલા-ભોળા ગુરુઓએ જે કંઈ શાસ્ત્રપાઠો બચ્યા હતા એને શ્રદ્ધાથી જ જાળવી રાખ્યા પણ એમ છતા ઇતિહાસ ન જાળવી

૮. પરિણામે પછીના આચાર્યોની ટીકાઓમાં એનો રંગ ઊતર્યા વિના રહ્યો નહીં.

૯. આમ છતાં બીજી બાજુ વિશુદ્ધ ધર્મ પણ વહેતો રહ્યો હતો.

૧૦. એ ધર્મવિશુદ્ધિને કારણે જૈનમુનિ સાથે માંસાહાર કદી સંભવે જ નહીં એવો દૃઢ વિશ્વાસ હોઈ આપણે એક અર્થને જ ચીપકી રહ્યા.

૧૧. બીજી બાજુ આચાર્યોની એવા અર્થની ટીકાઓ હોઈ એ ગૂંચવાડો ઊકેલી શકાય તેવો જ નથી એમ માની એવા પાઠોને ગુપ્ત રાખવાનો જ આપણે આગ્રહ રાખ્યો.

૧૨. આમ મૂળ રહસ્ય અંધારામાં રહ્યું હોઈ એ ભૂલ ન સુધરે ત્યાં સુધી એ પ્રશ્ન હલ કરવાના જે જે પ્રયત્નો થયા એથી એ ગૂંચવાડો ઊલટો વધતો જ રહ્યો, કારણ કે અહિંસાના–માંસ-ત્યાગના સમર્થન સામે આચાર્યોની ટીકાઓ રજૂ કરવામાં આવતી.

૧૩. અને જો કોઈ આચાર્યોની ટીકાઓને પ્રમાણભૂત માની સૂઝતા આહારને નામે માંસાહારનું સમર્થન કરતા તો અહિંસક સંસ્કૃતિ તૂટી પડવાનો ભય ઊભો થતો.

૧૪. આથી જ્યાં સુધી આ પ્રશ્ન હલ થતો નહોતો ત્યાં સુધી એક ભૂલ અનેક ભૂલોને જન્મ આપતી. તૂટેલી એક કડી બીજી કડીઓને સાંધી શકતી નહીં. એથી કોઈએ 'માંસ' શબ્દના અર્થો જ બદલી નાખ્યા. કોઈએ શાસ્ત્ર પાઠોમાંથી નવા અર્થો ખેંચવા માંડ્યા. તો કોઈએ રજૂઆત જ અવગણી કરી. કોઈએ કંઈ ગોપવી રાખ્યું, તો કોઈએ અમુક પાઠને જ અણસ્પર્શ્યા રાખ્યા. પણ એથી એક સાંધે ને તેર તૂટે એમ બન્યા કરતું. પરિણામે પંડિતોને આપણું કહેવું ગળે ઊતરતું જ નહીં.

૧૫ એક તો શાસ્ત્રો જ ૧૦૦૦ વર્ષ સુધી કંઠે રહ્યા હતા પણ કોઈએ એને લિપિબદ્ધ ન કર્યાં

૧૬. પરિણામે જ્ઞાન અને સ્મૃતિ-શક્તિ ઉત્તરોત્તર ઘટતી જતી હોઈ ઘણા પાઠો—ટીકાઓ લુપ્ત થયા હતા આ કારણે આઠમા સૈકા પહેલા આચારાગ અને ૧૨ મા સૈકા પહેલા અન્ય આગમ ગ્રથો વિષે એક પણ ટીકાગ્રથ મળતો નથી.

૧૭. પાછળથી ભગવાનના નિર્વાણ બાદ ૧૦૦૦ વર્ષ પછી આગમો લિપિબદ્ધ થયા હતા, પરતુ વિક્રમના દશમા સૈકા પહેલાની એક પણ પ્રત મળતી નથી. જો અન્યત્ર ૨૦૦૦ વર્ષ પહેલાના હસ્તલિખિત ગ્રંથો આજે પણ જોઈ શકાય છે-મોજૂદ છે, તો પછી ફક્ત ૫૦૦ વર્ષમા જ એ બધી પોથીઓ-પુસ્તકોનો શુ નાશ ગઈ ગયો હશે ? આ પ્રશ્ન વિચારણા માગે છે, કારણ કે આજે આપણી પાસે ૧૦-૧૧મા સૈકાની હસ્તપ્રતો છે તેમ જ અન્ય પણ ૨૦-૨૫ લાખ જેટલી સખ્યામા એવી હસ્તપ્રતો ભડારોમાં સચવાઈ રહી છે

આમ લિપિ અજ્ઞાનતા ઉપરાંત લેખન દોષને કારણે લહિયાઓને હાથે પણ આવી ગરબડો ઊભી થઈ હોય, તો તે અસંભવિત નથી લાગતી.

૨૦. આમ છતાં જે કંઈ બન્યું છે, પરંપરાએ જળવાયું છે તેમ જ આવી બધી ગરબડો ઊભી થવાનાં કારણો, મૂળ આધારો તેમ જ એને અનુરૂપ પુરાવાઓ જ્યાં ત્યાં છૂટક છૂટક વેરાયેલા પડ્યા હોઈ એ બધાને આધારે મૂળરહસ્ય આજ પણ શોધી શકાય છે.

૨૧. એથી આશા રાખું છું કે મેં કરેલા બાલિશ પ્રયત્નની ભૂમિકા પર જ જે કોઈ શાસ્ત્રોમાં ઊંડી ડૂબકીઓ મારશે એને ઉમદા રત્નોની પ્રાપ્તિ સાથે આ પ્રશ્નને હલ કરવાની યા વિશેષ સ્પષ્ટતા કરવાની ભરપુર સામગ્રી મળી રહેશે. આથી મારો પ્રયત્ન તો કેવળ દિશા સૂચન કરવા પૂરતો જ છે.

પ્રકરણ ૧૬
પંડિતોને નમ્ર વિનંતી

ભગવાન બુદ્ધના લેખક શ્રી ધર્માનંદ કૌશાંબીજી તથા 'મહાવીર કથા'ના લેખક શ્રી ગોપાળદાસ પટેલ જેમણે ભગવાન મહાવીર પર માંસાહાર કર્યાનો આરોપ મૂક્યો છે તેમ જ જૈન ભિક્ષુ પરંપરાને પણ માંસાહારી ઠેરવી છે—એવા સત્યસંશોધનનો દાવો કરનારા તથા એવું જ મંતવ્ય ધરાવનારા પંડિતો પાસે ચર્ચા કે વાદવિવાદ જગાડવા નહી પણ સત્યસંશોધનમા ઉપયોગી થઈ પડે તેવા કેટલાક પ્રશ્નો મૂકું છુ. આશા છે કે પંડિતો એ પર દુર્લક્ષ તો નહી જ કરે, અને વળી એમા કંઈક સત્યાશ લાગે તો એનો સ્વીકાર કરી પોતાના મંતવ્યને ફેરવવામા પણ એ અચકાશે નહી એમ માનુ છુ. શ્રી ગોપાળદાસ પટેલે તો સોમિલ બ્રાહ્મણ સાથેની પ્રશ્નાવલિમા એક જગ્યાએ ભગવાનના મુખે જ કહેવડાવ્યુ છે કે, "હે, સોમિલ! માસનો અર્થ માંસ થતો હોય તો તે મારે અભક્ષ્ય છે" છતા તેઓ શ્રી 'મહાવીર કથા'માં ભગવાનને માસ ખવડાવવા બાબત કેમ ગૂચવાઈ ગયા હશે એ જ સમજાતુ નથી છતા આનંદની વાત છે કે એમને રૂબરૂ મળતાં એમણે જણાવેલું કે, 'નવી આવૃત્તિમાથી એ ભાગ કાઢી નાખવાનો મારી કમિટીએ ઠરાવ કરી નાખ્યો છે.' આમ આ પ્રશ્ન પર એમણે પડદો પાડી જૈન સમાજની લાગણીને માન આપ્યુ છે. શ્રી ધર્માનંદ કૌશામ્બીજી આજે હયાત નથી. જો એ આજે હયાત હોત તો તેઓ પણ જરૂર આવી ઉદારતા બતાવત. એમ છતા એમના જેવા વિચાર

ધરાવનારાઓને કંઈક વિચારવાનું મળી રહે એ માટે કેટલાક પ્રશ્નો રજૂ કરું છું.

(૧) કોશાંબીજી 'ભ. બુદ્ધ', પાના ૪થામાં લખે છે કે 'દાસ' શબ્દનો મૂળ અર્થ દાતા—ઉદાર (Noble) એવો હતો જે પાછળથી 'ગુલામ—નોકર' એવો થઈ ગયો છે. આવા બીજા પણ દાખલા તેમણે પૂરા પાડ્યા છે કે શબ્દોના અર્થો સમયના વહેણ સાથે આમ બદલાતા જાય છે એવું મંતવ્ય એમણે જાહેર કરવા છતાં—ભગવાન મહાવીર માટે વપરાયેલા શબ્દોના એ કાળના અર્થો પર ધ્યાન નહીં આપતાં—આજના રૂઢ થયેલા અર્થો પર જ ભાર મૂકી ભગવાન મહાવીરને માંસાહારી ઠેરવવા એમણે કેમ પ્રયત્ન કર્યો હશે, એ એક પ્રશ્ન છે.

(૨) વળી એમણે જ લખેલા 'બુદ્ધ ધર્મ અને સંઘ' પાના ૮૧ મા અશોકે લંકામાં ધર્મપ્રચારાર્થે મોકલેલા પાંચ સ્થવિરોના સંબંધમાં જે ૭–૮ ગાથાઓ ટાંકી છે તેમાં જણાવ્યું છે કે,

लंका दीपे मनुञ्ञापि मनुञ्ञं जिन शासनम्
प्रतिट्ठपेथ तुम्हेति पञ्च थेरे अपेसयि ॥

'તમે સુંદર લંકા બેટમાં મનોરમ જૈન શાસનની સ્થાપના કરો.'

આમ અશોક જૈન હોવાનો અને જૈન ધર્મના પ્રચાર માટે જ ભિક્ષુઓને લંકામાં મોકલ્યાનો સ્પષ્ટ નિર્વિવાદ પુરાવો હોવા છતાં આપણે જાણીએ છીએ કે એ ભિક્ષુઓએ એ બધા દેશોમાં બૌદ્ધ ધર્મનો જ પ્રચાર કર્યો હતો ને આજે પણ એ દેશો બૌદ્ધધર્મી છે. આમ લખાણના સ્પષ્ટ શબ્દો હોવા છતાં પ્રત્યક્ષ પુરાવો જ પ્રબળ પ્રમાણ બને છે. તેમ મહાવીર માટે પણ ગમે તે શબ્દો વપરાયા હોય છતાં એમનો સૂક્ષ્મ અહિંસાધર્મ—નિર્મળ આચારવિચાર એટલો પ્રબળ અને તેજસ્વી હતો કે જેના પ્રતાપે વહેતું થયેલું એ મંગળ ઝરણું અનેક ઝાડીઝાંખરાં—કંદરાઓ તથા અભેદ્ય જંગલો વચ્ચેથી પસાર થઈ એક સ્વચ્છ નિર્મળ નદી રૂપે આજ પણ સપાટ પ્રદેશ પર

વહેતું રહ્યું છે, એ જ એનું પ્રત્યક્ષ ~~પ્રત્યક્ષ~~ પ્રમાણ છે અથી જ્યારે જ્યારે આધિઓ આવી — મલિનતાઓ છવાઈ ગઈ ત્યારે ત્યારે અંદરના ઝળહળતા વિશુદ્ધ બીજને કારણે જ એ બધાં વાદળો હટાવી એણે સર્વત્ર અજવાળાં જ પાથર્યાં હતાં. બાકી મૂળમાં જ જો દોષ હોત તો એમાંથી દોષનો જ પસારો થયા વિના રહેત નહીં. આમ છતાં લખાણના શબ્દોને જ વળગી રહેવું એ જૈન ધર્મમાં શબ્દનું નહીં પણ અર્થનું મહત્ત્વ હોવાને કારણે — અર્થહીન વાત બની જાય છે.

(૩) બાકી નિર્બળ કે વિરોધી વ્યક્તિઓ તો હરેક યુગ–સમાજ કે સંતોની સંતતિમાં પાકતી જ રહે છે. હરિલાલ ગાંધી અબ્દુલ્લા બન્યા. શિષ્ય હોવા છતાં ગોશાલક અને જમાલિએ મહાવીર સામે જ વિપ્લવ જગાવ્યો, દેવદત્તે પણ બુદ્ધના આચાર–વિચારનો જ વિરોધ પોકાર્યો. ઈશુના શિષ્યે જ ઈશુને પકડાવી દીધા. આમ છતાં એ દુષિત સંતસંતતિને કારણે સંતોના પાવિત્ર્ય અને ચારિત્ર્યને દોષ ન આપી શકાય. એથી કેટલાક વેશધારી જૈનભિક્ષુઓને કારણે સમગ્ર ભિક્ષુ પરંપરાને માસાહારી ન કહી શકાય. તેમ જ "બુદ્ધના શિષ્યો એટલા બધા ઝઘડતા રહ્યા કે પોતાનું ન માનવાથી ભગવાન બુદ્ધ એમનાથી કંટાળીને પ્રાચીન વસદાવ વનમા ચાલ્યા ગયા, પણ એ ઝઘડો મટાડી ન શક્યા" (ભ બુદ્ધ, પાનું ૧૪૯) આથી આપણે એમ કહી શકીશું ખરા કે બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ બધા ઝઘડાખોર જ હતા ?

(૪) 'ભ. બુદ્ધ', પાના ૪૫ મા કૌશાંબીજી લખે છે કે, "તપસ્વી ઋષિમુનિઓ જંગલનાં કંદ–ફળો વગેરે પર નભતા. પ્રસંગોપાત્ત 'લોણ-અમ્બિલ સેવનત્થ' ખારા–ખાટા પદાર્થો ખાવાની ઇચ્છાએ લોકવસ્તીમાં આવતા." આવા દીર્ઘ તપસ્વી ઋષિમુનિઓને પણ લાગ્યા ગાળે સ્વાદ કરવાની ઇચ્છા જાગે છે તો એવા વાતાવરણમાંથી જ આવેલા આરંભ-કાળના કેટલાક નિર્બળ સાધકોને લાંબા ગાળે માંસાહારની લાલચ

થાય એ એ યુગમાં સહજ હતું, પણ એથી પાકના વાંકે પખાલીને ડામ ન દેવાય

(૫) કૌશાંબીજી 'ભ બુદ્ધ', પાના ૧૪૬મા કહે છે કે કોઈ ભિક્ષુ ગુનો કરે તો એને સંઘ બહાર ન્વામા આવતો જૈનસંઘમાં પણ સુધરવાની આશા ન રહે ત્યારે તેવી જ વ્યવસ્થા છે એમ છતાં ઉદાર વલણ રાખી ગુરુઓએ એવાઓને સુધાર્યા તો બીજાઓ ગુરુઓ જ નિંદાયા ગોળ–ખોળને એક કરી નાખ્યો

(૬) મહાત્મા ગાંધીજી કહેતા કે એક સંપ્રદાયની ગમે તેવી વિદ્વાન વ્યક્તિ પણ અન્ય સંપ્રદાયના રહસ્યને ઝટ પામી શકતી નથી એ માટે તો એણે એ સંપ્રદાયના ધર્માચાર્યો પાસે બેસીને જ એનું રહસ્ય જાણવું જોઈએ નહિ તો એ ઊંધુ જ વેતરી નાખે અહીં પણ તેવું જ થયું છે

(૭) ભગવાન મહાવીરને છ માસથી લોહીના ઝાડા હતા શરીર છેક જ નખાઈ ગયું હતું એવી સ્થિતિમાં માંસ પચે ખરું? અને તે પણ વાસી? જૈનઆચાર પ્રમાણે વાસી વસ્તુ ખપે જ નહિ. સંભવ છે કે પંડિતોએ ત્યારે મેડિકલ સ્ટોરની વ્યવસ્થા માની લીધી હશે એથી એ માટે તો બીજોરું જ ઉત્તમ ઔષધ છે એ સામાન્ય માનવી પણ સમજી શકે છે એથી પંડિતોએ જો દર્દનો વિચાર કર્યો હોત તો એ માંસ અર્થ કરવાની ઉતાવળ ન કરત

(૮) ધર્માનંદ કૌશાંબીજી 'બુદ્ધલીલાસારસંગ્રહ,' પાના ૩૮૦મા લખે છે કે, "સિન્વગ્રામના છેલ્લા ચાતુર્માસમાં ભ. બુદ્ધને ભયંકર વેદના થવાથી એમણે નિશ્ચય કર્યો કે બાકી આયુષ્યમાં મારે જીવન કેટલાક દિવસો વધારવા જોઈએ, કારણ કે ભિક્ષુસંઘને જોયા વિના મારું પરિનિર્વાણ થાય એ ઠીક નથી."

આમ ભગવાન બુદ્ધમાં ભિક્ષુસંઘ પ્રત્યે કંઈક રાગદૃષ્ટિ હતી, અને તેથી જીવનનો મોહ પણ હતો એ સહેજે કલ્પી શકાય છે.

જ્યારે મહાવીર વીતરાગ હતા. નહોતો એમને સંઘ પ્રત્યે મોહ કે નહોતો જીવન પ્રત્યે મોહ—એ નીચેના પ્રસંગો ઉપરથી જાડી બુદ્ધિનો માણસ પણ સમજી શકે છે.

(ञ) અંતકાળે ઇન્દ્રે ભગવાનને પ્રાર્થના કરી કે "હે ભગવન્! આપ થોડી ક્ષણોનું આયુષ્ય વધારો તો આપના નક્ષત્રને સ્પર્શતા ભસ્મગ્રહને કારણે આપના સંતાનિયા સુખી થશે." પણ જેમણે મોહનો જ નાશ કર્યો હતો એવા ભગવાને એનો ઇનકાર કર્યો એટલુ જ નહી—

> स्वाम्यथो चेन कोप्यायुः शक्र सन्धातुमीश्वरः
> विदन्नपि वदस्येव किं तीर्थप्रेम मोहित' (ત્રિ. શ. પર્વ ૧૦, સ.૧૩, શ્લો. ૨૩૨)

ઈન્દ્રના સંપ્રદાય-મોહની પણ ઉપરથી ટીકા કરી.

(च) તેમ જ એક વાર ભગવાન મહાવીર ૧૫૦૦ શિષ્યો સાથે સિંધુ-દેશમાં જતા હતા ત્યારે વચમા ભયંકર રણ આવ્યુ. વાટ લાંબી હતી. જેથી મુનિઓ ક્ષુધાપીડિત બન્યા હતા. અચાનક ત્યારે વચમા તલના ગાડાઓ પસાર થઈ રહ્યા હોઈ માલિકોએ તલ વહોરાવવાની ઇચ્છા બતાવી. વળી તલ પણ નિર્જીવ હતા. પણ ભગવાને વિચાર્યું કે જો આજે રજા આપીશ તો પછી ભવિષ્યમા સજીવ-નિર્જીવનો વિવેક જ નહિ રહે. જેથી પરમ કારુણિક હોવા છતા કડક કઠોર થઈ એમણે એ લેવાનો જ ઇન્કાર કર્યો, કારણ કે સિદ્ધાતની રક્ષા અર્થે બાંધછોડમા કે અપવાદિક છૂટમા એ માનતા જ નહોતા.

ક્ષુધા તો સહન થઈ શકે પણ મુનિઓ હવે તરસે મરતા હતા, જેથી એ ચાલવા પણ અશક્ત બન્યા હતા. ત્યા અચાનક એક અચિત (નર્જીવ) પાણીનું સરોવર આવ્યું. બધાએ એ પાણી પીવાની અનુમતિ માંગી પણ ભગવાને કહ્યું કે, "ભિક્ષામાં મળેલા જ અન્નપાણી આપણાથી લઈ શકાય." આમ જો એક વાર પાણીની રજા મળશે તો

પરિણામે જતે જ ભિક્ષા લેવાનું એક નવું પ્રકરણ ઊભા પરિગ્રહ –વાનગી ઊભી થશે ને તેથી અપરિગ્રહી જીવનનો આદર્શ જ તૂટી પડશે આથી એમણે મુનિઓને ધીર બનવા કહ્યું.' (ભગવતી શતક ૧૩, ઉદ્દેશ ૬)

કેટલાકોને મતે તપથી મૃત્યુ નજીક આવ્યું જાણી ઘણા મુનિઓએ અનશન આદર્યું ને એ સ્વર્ગગમન કરી ગયા કહેવામા આવે છે કે કુલ ત્રીજા ભાગની સંખ્યા સાથે જ મહાવીર એ રણમાથી બહાર આવ્યા હતા આમ જેમને સંઘ કે જીવન પ્રત્યે મોહ નહોતો એવા પુરુષની હૃદયભાવનાને અને ગગનચુંબી ઉદારતાને સમજવા આપણે ખૂબ જ વામણા પુરવાર થયા છીએ નહી તો શિષ્ય મોહ અને જીવનની લાલસાને કારણે આયુષ્ય વધારવાની ઇચ્છા ધરાવનાર બુદ્ધને ખ્યાલમા રાખીને તેમ જ આનાપાઈનો હિસાબ ગણી કેવળ પોતાની જ સલામતીનો વિચાર કરનારી વ્યવહારુ બુદ્ધિને પ્રાધાન્ય આપીને પંડિતોએ જે રીતે બંનેને એક કાટલે તોળી ગોળ–ખોળ એક કરી નાખ્યો છે, એવું બનતા જ ન પામત

બાકી જો એમના બન્નેના માનસનો આ ભેદ એ સમજી શક્યા હોત તો પોતાનો જીવ બચાવવા ખાતર મહાવીર માંસાહાર કરે એ વાત જ એમને વિસંગત લાગી હોત

પણ એથી મહાવીરને તો કશી જ હાનિ નથી પહોંચી એ તો નિર્વાણ-પદને પામી ચૂક્યા છે પણ એમના વિષે આવું લખીને પંડિતો પોતે ક્યા ઊભા છે એનું માપ એમણે પોતે જ કાઢ્યું અને સમગ્ર જગત સમક્ષ રજૂ કરી દીધું છે

(૯) "વૈશાલીનો સિંહ સેનાપતિ નિગ્રંથોનો ઉપાસક હતો પાછળથી એ બુદ્ધનો ઉપાસક બન્યો હતો. તેણે ભગવાન બુદ્ધને અને ભિક્ષુ સંઘને ભોજન માટે આમંત્રણ આપ્યું. નિગ્રંથોને આ વાત ગમી નહી તેમણે વાત ફેલાવી કે સિંહે મોટુ પશુ મારીને બુદ્ધને ભિક્ષાની

આપી. સિંહે આ જાણ્યું ત્યારે કહ્યું કે બુદ્ધની નાલેશી કરવામાં નિર્ગ્રંથોને આનંદ આવે છે. હું મિજબાનીની માટે જાણી જોઈને પ્રાણીની હિંસા કરું એ અસંભવનીય છે" (ભ. બુદ્ધ, પાનું ૨૫૪) ભગવાન પાસે આવો પ્રશ્ન આવતાં એમણે પણ કહ્યું કે, "આ આરોપ તદ્દન ખોટો છે. આપણે પોતાને માટે મારેલું પ્રાણી આપણે જોઈએ, સાભળીએ કે તેવી શંકા આવે તો તે અન્ન નિષિદ્ધ છે." (ભ. બુદ્ધ, પાનું ૨૫૪)

પણ બીજી બાજુ ઉગ્ગ ગૃહપતિ ભગવાન બુદ્ધને આમંત્રણ આપે છે ત્યારે એ કહે છે કે "હે ભદન્ત! ઉત્તમ ડુક્કરનું સારી રીતે સીઝવીને તૈયાર કરેલું આ માંસ છે, તે મારી ઉપર કૃપા કરીને ભગવાને લેવું. ભગવાને કૃપા કરીને તે માસ ખાધું" (ભ. બુદ્ધ, પાનું ૨૪૮)

આમ જ્યારે ઉગ્ગ ગૃહપતિ ભગવાનને આટલો બધો આગ્રહ કરે છે અને એ માસના વખાણ કરી ખવડાવે છે એથી નથી લાગતું કે નિર્ગ્રંથોની વાતમા તથ્ય હશે? આટલા બધા વખાણ અને આગ્રહ જ બતાવે છે કે માસ ભગવાનને માટે જ તૈયાર કરવામા આવ્યુ હશે. જોકે એનો નિર્ણય તો તટસ્થ વાચકો જ આપી શકે.

(૧૦) નિર્ગ્રંથો અને એમના ઉપાસકોની નિંદા જેમા આવે છે એ મિગારમાતા-વિશાખાની વાત બૌદ્ધ ગ્રંથોમા જાણીતી છે. એ લાબી વાર્તા અહી ન મૂકતા ફક્ત એનો એક ફકરો જ અહીં ઊતારુ છુ.

"મિગાર શ્રેષ્ઠીએ નિર્ગ્રંથ શ્રમણો (જૈન મુનિઓ)ને પોતાને ઘેર પુત્રના લગ્ન સમારંભ નિમિત્તે ભોજનાર્થે આમંત્રણ આપ્યુ. (મિગાર શ્રેષ્ઠી નિર્ગ્રંથોનો ઉપાસક હતો અને તેની પુત્રવધૂ વિશાખા બુદ્ધની ઉપાસિકા હતી) તેમને માટે તેણે પાણી નાખ્યા વિના ચોખ્ખા દૂધની ખીર કરાવી હતી. નિર્ગ્રંથો આવી પોતપોતાને આસને બેઠા. પછી 'મિગાર માતા' અર્થાત્ વિશાખાના સસરા મિગાર શ્રેષ્ઠીએ પોતે આદરા-

તિથ્ય કરી તેમને સતોષપૂર્વક જમાડ્યા " (બુદ્ધલીનાસારસગ્રહ, પાનુ ૨૦૬–૭)

ભગવાન બુદ્ધના પોતાના એકરારથી માડી ધર્માનદ કૌશામ્બીજી સુધીનાઓએ એકરાર કર્યો છે અને જગત પણ જાણે છે કે **જૈન ભિક્ષુઓ સદા ભિક્ષાવૃત્તિ પર જ નભે છે. કદી પણ કોઈનુ આમત્રણ સ્વીકારી ગૃહસ્થને ત્યા જમવા જતા નથી.**

*પણ નિર્ગ્રથોની નિદા કરવાની હોશમા એવી વાતોના ઘડવૈયા-*ઓને એટલુ પણ ભાન નથી રહ્યુ કે એથી પોતાની જ નિદા થશે પણ બૌદ્ધ ભિક્ષુઓના આચાર પરથી જૈન મુનિઓની પણ તેવી જ વાતો બનાવી કાઢી

અર્થાત્ "તુ નગરમાં જા અને રેવતી નામની ગૃહસ્થ પત્નીએ મારે માટે બે કોળાનાં ફળો સંસ્કાર કરીને તૈયાર કર્યા છે એનું મારે પ્રયોજન નથી. પરંતુ તેના ઘરમાં માર્જાર નામના વાયુની નિવૃત્તિ કરવાવાળી વનસ્પતિ વિશેષથી ભાવિત એવો બીજોરાના ફળનો પાક છે તે તું લઈ આવ."

જે બુદ્ધે શ્રમણ નિર્ગ્રંથ પરંપરામાં દાખલ થઈ મદ્ય–માંસ–સુરાનો ત્યાગ કર્યો હતો એ બુદ્ધને–એ દયા–કરુણાના અવતારને–પાછળથી ડુક્કરના માસનો શું સ્વાદ લાગ્યો હતો કે જેથી એમણે ઉગ્ર ગૃહપતિને ત્યાં તેમ જ અન્ય પ્રસંગે પણ એ જ વાપર્યું હતું? અને એમને તથા ભિક્ષુ સંઘને આમંત્રણ આપ્યું હોઈ એમના નિમિત્તે જ એવું ભોજન નહીં રંધાયું હોય? આ કોઈ અણધાર્યા ઘરે આવી પહોંચીને ભિક્ષા લેવાની વાત નથી, એટલે જે કંઈ ભોજન કે માસ બનતુ હતું એ એમના અને ભિક્ષુ સંઘના માટે જ બનતું હતુ એ સામાન્ય માનવ પણ સમજી શકે તેવી વાત છે. બુદ્ધ પણ શુ એ નહીં જાણતા હોય! અને ખાનારને માટે જ હિંસા થતી હોઈ જેમણે એક ઘેટાને ખાતર જીવનને હોડમાં મૂકવાનો નિર્ધાર કરેલો એમને મન ડુક્કરની કંઈ જ કિંમત નહોતી? આવા આવા અનેક પ્રશ્નો ઉદ્ભવી શકે છે, જે બુદ્ધના જીવનને હીણપત લગાડનારા છે. એથી આવા પ્રસંગો ટાળ્યા જ હોત તો એથી સત્યનુ કયુ ખૂન થઈ જવાનુ હતુ?

ધર્મો માત્રની સાધના સત્યની પ્રાપ્તિ અર્થે હોઈ સત્ય એ વિશ્વ-કલ્યાણકારી તત્ત્વ બને છે આથી જ્યારે આજનુ ભારત માસાહાર અને પ્રાણી હિંસા તરફ વળવા લાગ્યુ છે ત્યારે બુદ્ધના જીવનનો માસાહાર એવા લોકોને માટે એક પ્રબળ આધાર બની જશે અને જો ભવિષ્યમા આથી આ માન્યતાને વેગ મળશે તો એ બુદ્ધને નામે કંઈક નિર્દોષ પશુપક્ષીઓનો ઘાણ નીકળી જશે આ છે બુદ્ધનો કરુણાનો સંદેશ! બહેતર છે કે એવા સત્ય સંશોધનની અપેક્ષા એ બાબતનું અજ્ઞાન જ રહ્યું હોત તો જનતાનું વિશેષ કલ્યાણ થાત. અને જ્યાં

કલ્યાણ છે ત્યાં જ સત્ય છે. અને જે બીજાને પીડાકારી છે તે અસત્ય છે.

यत्प्राणि पीडाकरं तद सत्यं, यल्लोक हित मत्यन्त तत् सत्यमिति मे मतिः

આમ જો તથ્ય શું અને સત્ય શું એનો વિવેક કરવામાં આવ્યો હોત તો સત્ય સંશોધનને નામે સત્યનું જ બલિદાન દેવાઈ રહ્યું છે એ ધ્યાનમાં આવત.

વાસ્તવિક ઘટના તથ્ય કહેવાય. અને જે પ્રિય હોય, પથ્ય હોય, બીજાને કલ્યાણકારી હોય તે સત્ય કહેવાય. કાણાને કાણો કહેવો એ તથ્ય કહેવાય, પણ એથી કલહ-દ્વેષની હોળી સળગે તો એથી એ અસત્ય બની જાય છે. તેમ કોઈ સંત-ઋષિના જીવનમાં ઘણી ખામીઓ હોય પણ તેના જીવનને પૂર્ણ બનાવી એની પૂજા ભક્તિથી ઘણાનું કલ્યાણ થતું હોય તો એ અતથ્ય હોવા છતાં પણ સત્ય બની જાય છે. આમ સત્ય સંશોધનને નામે તથ્ય શું, અતથ્ય શું, સત્ય શું અને અસત્ય શું એનો વિવેક નહી કરવાને કારણે ભલભલા પંડિતો પણ બૂરો આદર્શ રીખવી જગતનું ભારે અહિત કરી જાય છે.

(૧૨) તર્કવાદ એક વસ્તુ છે, અનુભવ બીજી વસ્તુ છે. તર્કવાદથી ધર્મ અને સત્યનું મંડન થઈ શકે છે તેમ ખંડન પણ થઈ શકે છે. પણ માનવ દિલમા સૂઝ પ્રગટે છે તેમ જ એને અનુભવ થાય છે ત્યારે એ તર્કવાદને પડતો મૂકી હૃદયને જ અનુસરે છે. ભગવાન બુદ્ધ રાત્રિભોજન કરતા. મહાવીરના રાત્રિભોજન ત્યાગનો એમણે હિંસા-અહિંસાની દૃષ્ટિએ વિરોધ પણ કર્યો હશે, પણ જ્યારે એમને પોતાને અનુભવ થયો ત્યારે એમણે પોતે જ રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કર્યો હતો. ભગવાન કહે છે કે, "હે ભિક્ષુઓ! મે રાત્રિ ભોજન છોડી દીધું છે અને તેથી મારા શરીરમાં વ્યાધિ ઓછો થયો છે, મારું જાડ્ય ઘટ્યું છે, મારી શક્તિ વધી છે અને મારા ચિત્તને સ્વાસ્થ્ય મળ્યું છે. માટે હે ભિક્ષુઓ! તમે પણ તેમ જ વર્તજો. (ભ. બુદ્ધ, પાનું ૨૬૭)

(૧૩) ધર્માનંદ કૌશામ્બીજી પણ બુદ્ધની જેમ જૈન તપશ્ચર્યાનો

ભારે વિરોધ કરતા. એના પર પ્રહાર કરવામાં એ પ્રસિદ્ધ હતા, પણ જ્યારે એમને આ જીવનનો કંટાળો આવ્યો ત્યારે જૈન ધર્મમાં સૂચવેલી મૃત્યુ પર્યંતના અનશનની જ તપશ્ચર્યા શરૂ કરી. ઉપવાસાદિક તપશ્ચર્યાથી દેહાધ્યાસ મોળો પડે છે એમ પોતાના જાત અનુભવથી તપનું મહત્ત્વ વધારનારા મહાત્મા ગાંધીજીએ એક વાર એમને એમાંથી પાછા વાળ્યા હતા, પણ એમાં જ એમને શાંતિનો અનુભવ થયો હોઈ છેવટે બીજી વાર ગાંધીજીનો આશીર્વાદ મેળવીને એ દ્વારા જ એમણે પોતાનો જીવનદીપ બુઝાવી નાખ્યો હતો.

આમ મૂઝ અને અનુભવ પછી ભ. બુદ્ધે અને કૌશાંબીજીએ જેમ જૈન આચરો અપનાવી લીધા હતા તેમ જો શાંત ચિત્તે એમને માંસાહાર પ્રકરણ પર ફરી વિચાર કરવાની અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થઈ હોત તો એ માસાહાર વિષે પણ પોતાના વિચારો કદાચ બદલી નાખત. પણ ચર્ચા–પ્રતિચર્ચાના હુમલાઓમા એ એવા અટવાઈ ગયા હતા કે એમને ન એવી અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થઈ, ન કોઈએ એમને એ વાત ગળે ઊતરાવી, કારણ કે છેવટે તો તેમને જૈન ધર્મ પ્રત્યે અત્યંત પ્રેમ અને માન હતું તેમ તેમણે જ એ પુસ્તકના પાના ૨૫૨ મા જણાવેલું છે, એટલું જ નહી, એ એમ પણ માનતા કે ભગવાન પાર્શ્વનાથમાંથી જ મહાવીર અને બુદ્ધની બે ધારાઓ વહેતી થઈ છે. એ અંગે એમણે 'ભ. પાર્શ્વનાથનો ચાતુર્યામ ધર્મ' લખી પોતાના વિચારો સ્પષ્ટ કર્યા છે. અને એ રીતે બૌદ્ધ ધર્મ પર જૈન ધર્મની ઉપકારકતા બતાવી એ દ્વારા જૈન ધર્મનું જ ગૌરવ ગાયું છે. (ભ. બુદ્ધ, પ્રસ્તાવના, પાનું ૨૪)

આ કારણે કલ્પી શકાય છે કે એમને કા તો મિસલીડ (Mislead) કરવામા આવ્યા હોય, કા તો અર્થો જ ખોટા આપવામાં આવ્યા હોય. નહિ તો ભગવાન બુદ્ધના પોતાના એકરાર પછી જૈન ભિક્ષુઓને માંસાહારી ઠેરવવાની ઉતાવળ ન જ કરત. આશા છે કે એમના અનુયાયી પંડિતો આ પ્રશ્ન પર ફરી વિચારણા કરશે.

ઉપસંહાર

આજે તો આપણે વૈજ્ઞાનિક સંશોધનોને કારણે પૂર્ણ વૈભવ અને એશઆરામની સુખભરી સગવડોથી મહેલાતોમા માણી રહ્યા છીએ અને અમનચમન ઊડાવીએ છીએ નથી આપણને ખાનપાનની કોઈ તકલીફ કે નથી પથારી પાગરણની કોઈ મુશ્કેલી કે નથી પ્રવાસયાત્રાની કોઈ હાડમારી ઉપરથી સેવકો હાજરાહજૂર બની ઊભા પગે સેવા કરવા તૈયાર રહે છે અને જે ઇચ્છીએ છીએ તે હાજર કરે છે પાણી માગતા દૂધ આવે છે ને રોટના માગતા મેવામીઠાઈ હાજર થાય છે. તકલીફ અને દુઃખ શું એ શબ્દ જ આજે ભુલાયો છે એમ કહીએ તોય ખોટું નથી અને એટલે જ આજે ગામેગામ હજારો લાખોના ખર્ચે અઠ્ઠાઈમહોત્સવો, ઊજમણા, ઉપધાન પ્રતિષ્ઠાઓ અને પૂજા સામૈયાઓના ભવ્ય મહોત્સવો ઊજવાઈ રહ્યા છે દેશમા આજે પૂર્ણ શાંતિ છે વિહાર માર્ગો સલામત છે દેશમા બળવા કે અશાંતિનુ નામ નથી વેર ઝેર। દુનિયા સાથે સંપર્ક રાખી શકાય છે અને ઇચ્છીએ તેવી રીતે મહાલી શકાય છે ઉપરથી જ્યા જ્યા જઈએ છીએ ત્યા ત્યા ઘરના હોય કે પરાયા સહુ કોઈ આપણને માન-સન્માન અને આદરભાવથી વધાવી લઈ આપણને ઘેરી વળે છે

આપત્તિઓની ચડેલી ભરતી :

પણ એ યુગ તો અંધકારનો હતો મહાનિશીથ સૂત્ર જેનો શબ્દાર્થ પણ એ ઘોર અંધકાર જ થાય છે, એમા એ યુગનુ દુઃખદ ચિત્ર જોવા મળે છે ત્યારે શકુન-હૂણ મેસિડૂયન પાર્થિયન તથા ગ્રીક

વગેરે આક્રમણકારોથી દેશ પર આફતો પર આફત ઊતરતી હતી. ઉપરથી સિકંદર મેંયુકસ તથા મગધના આંતરવિગ્રહોથી પ્રજા હેરાન પરેશાન બની ગઈ હતી. આથી **"લોકો પોતપોતાની ચીજો લઈને વાહનોમાં કે પગે ચાલીને આમતેમ ભાગવા માંડતા. આવી પરિસ્થિતિમાં ભિક્ષુઓને ભિક્ષા પણ મળતી નહીં" (ભ. બુદ્ધ, પાનું ૩૧૧)** જોકે પરદેશી ધાડાઓને હાંકી કાઢવા ઠીક ઠીક પ્રયત્નો થતા રહેતા હતા. પણ એકને તગડે ત્યાં દશ-દશ ટોળીઓ ઊતરી આવતી. એવો એ આક્રમણકારી કાળ હતો. રસ્તાઓ સહિસલામત નહોતા ખેડૂતો ભયભીત હતા. થોડુ ઘણું એ વાવતા તો ઊભો પાક એ આક્રમણખોર લૂટારાઓ લણી જતા. ઉપરથી અનાવૃષ્ટિ, મારફાડ અને લૂટફાટને કારણે દેશ બરબાદ થઈ રહ્યો હતો. ભીષણ દુષ્કાળો ઊતર્યા કરતા હતા. પરિણામે માનવ માનવ મટી દાનવ બની જતો લૂટ, ચોરી કે મારફાડ કરીને પણ પેટ ભરવા એ ફાંફા મારતો. ઝાડ, વનસ્પતિ, પશુ-પંખી કે માણસ સુદ્ધાંને પણ એ છોડતો નહીં આમ જ્યાં જીવન ટકાવવું જ કઠણ થઈ પડ્યું હતુ ત્યાં ધર્મ કે આચારવિધિઓની તો વાત જ શી કરવાની હોય? એની ઉપેક્ષા કરનાર ત્યારે હૈયાસૂના વેદિયા જ ગણાતા હશે, કારણ કે ભૂખ્યું પેટ ધર્મને પણ સ્વાહા કરી જાય છે.

આવી કઠિન પરિસ્થિતિમાં ધર્મ અને શાસ્ત્રોને બચાવી લેવા શિરને સલામત રાખવાની પહેલી જરૂર હતી આ કારણે એ કાળના એવા મુનિઓના આચાર અંગે કંઈક ક્ષતિઓ આવતી હોય તો એમનો શો દોષ કાઢી શકાય? **એથી એમની ટીકા નહીં પણ એમને માટે તો આંસુ જ વહાવવાના હોય.** એથી જેઓ આજની દૃષ્ટિએ એમને માપી એમનામાં દોષ જોવાનો પ્રયત્ન કરે છે એવા જડસુ લોકો માટે શું કહેવુ? પથારીમાંથી ઊઠતા વેંત જ જેમની પાસે ચાહ-દૂધ અને પાઉ બિસ્કિટ હાજર થાય છે, એ, એમની વેદના કે એ કાળની પરિસ્થિતિ ક્યાંથી સમજી શકે? કારણ કે ભરેલું

પેટ ભૂખ્યાની વેદના સમજી શકતું જ નથી

અને એ વેદનાય અધૂરી હોય તેમ પછીના કાળમા પણ સર્વે એક યા બીજા પ્રકારની એવી વેદનાઓ કંઈ ઓછી નથી ભોગવી ક્યારેક દેશનિકાલ થવુ પડતુ, તો ક્યારેક અન્ય સમાજોના જુલ્મનો ભોગ બનવુ પડતુ. એથી ક્યારેક ટકવા માટે અન્ય સમાજોની જનોઇ, હવનહોમ તથા ગગભોગના દોરા જેવી વિધિઓ પણ અપનાવવી પડી છે તો ક્યારેક જૈન મંદિરોની રક્ષા કાજે વૈદિકવિધિઓ પણ મંદિરમા દાખલ કરવી પડી છે અનેક વાર સેંકડો હજારોની સંખ્યામા મુનિઓ–ગૃહસ્થોની કતલ પણ થાની છે, જેની કરુણ બલિદાનની કહાનીઓ આજ પણ ચિત્રોરૂપે ભીંતો પર આલેખાયેલી નજરે પડે છે કેટલીક વાર તો શ્રાવકોને જીવતા પણ સળગાવી દેવામા આવ્યા છે અને મંદિરો તોડવાનો તો કોઈ પાર જ નથી રહ્યો

જુલ્મની પરાકાષ્ઠા :

આમ અધૂરુ હોય તેમ આતંકવાદમા સર્વ છિન્નભિન્ન થઈ રહ્યો હતો ત્યારે ધર્મચુસ્ત ગણાતા કેટલાક જૈન ધનિકો અને વ્યાપારીઓ ગુંડાઓનુ કામ કરી ભિક્ષુ સંઘને મિટાવવાનુ કામ કરી રહ્યા હતા અત્યંત ભક્તિભાવ બતાવી દરિયાપારે આવેલા નગરોમા પધારવાનુ આમંત્રણ આપી અને પછી પોતાના વહાણોમા પગલા કરવાનો આગ્રહ કરી એ કેવળ સાધુઓને જ નહી સાધ્વીઓને પણ ત્યા તેડી જતા અને પછી વહાણમા દાખલ થયે તરત જ એ હાંકી મૂકી અરબસ્તાન વગેરે દેશોમા એમને વેચી દેતા જૂની ઓળખાણ પરથી એક ગુજરાતી વેપારીએ એવા ગુલામ બનેલા એક સાધુને છોડાવી દેશમા પાછો મોકલ્યો હતો, જેણે ફરી મુનિવેશ ધારણ કર્યા બાદ એ ગુંડાઓને ઉઘાડા પાડ્યા હતા પણ તે પહેલા એમણે કેટલા સાધુ–સાધ્વીઓને વેચી માર્યા હશે એ કોણ જાણે છે ? ('પ્રાચીન કથા સંગ્રહ'માંથી) માંસાહારી દેશોમાં જીવનભર ગુલામ બનેલા એ સાધુઓ અને જ ગાલી–ઓની પત્નીઓ બનેલી એ સાધ્વીઓએ જે દુ:ખો ત્રાસ અને

જુલ્મો સહન કર્યા હશે એની કલ્પના જ હૈયાને રડાવી મૂકે છે, ત્યારે ઉપર ફરતા ઇલેક્ટ્રિક પંખા નીચે મોકળા મેદાનમાં પડેલા આપણે સાધુઓ 'આમ ન કરે, ને તેમ ન કરે'ની ફિલસુફીભરી સમાલોચના કરીએ છીએ ત્યારે એમ જ કહેવું પડે છે કે મિથ્યાભિમાની કઠોર હૈયું જ એવું કટાપણ ડોળવાની હિંમત કરી શકે

---

૧. ટીપ્પણ : આ નિબંધ છપાતો હતો ત્યારે 'જૈન આગમ સાહિત્યમાં ભારતીય સમાજ' નામનો નિબંધ લખી પી. એચ ડી. થયેલા શ્રી જગદીશચંદ્ર જૈનનો ૬૦૦ પાનાનો એ ગ્રન્થ થયેલો નિબંધ શ્રી કસ્તુરમલ બાંઠિયાજી સાહેબે મારા આ નિબંધમાં કંઈક ઉપયોગી થઈ શકશે એ હેતુથી વાંચવા મોકલી આપ્યો. એમાં એ સમયમાં લખાયેલા છેદસૂત્રાદિ ગ્રંથો, એની ટીકાઓ, ભાષ્યો તથા ચૂર્ણિઓના ગહન અધ્યયન પછી શ્રી જૈને એ સમયના જૈન-મુનિઓની હાડમારીઓ તથા વેઠવા પડેલા ત્રાસો અંગે આધારો આપી અનેક પાનાં રોક્યાં છે, જે વાંચીને આજ પણ રૂંવાડાં ઊભાં થઈ જાય છે. એઓશ્રી લખે છે કે,

વિહારમાં ઘોર અટવીઓ આવતી રસ્તો જડે નહીં માણસ કોઈ મળે નહીં. જેથી વારંવાર ઘણીવાર એમને ફાડી ખાતા હાથીઓ પણ ક્યારેક રસ્તો રોકી ઊભા રહેતા. આથી કોઈવાર સાર્થવાહોની સાથે વિહાર કરવાની સગવડ ગોઠવણ કરી દેતો પણ ત્યારે સાર્થવાહોની ઇચ્છા પ્રમાણે જ ચાલવું પડતું. અનાજની તંગીમાં કંદમૂળ વહોરાવે તો મુનિઓ લેતા નહીં. જેથી એમને દોરડે બાંધી ઝાડે લટકાવતા. આથી લાચાર બની એ બધું ખાવું પડતું. જન્મ, રાજ્યાભિષેક કે એવા ઉત્સવ પ્રસંગે બ્રાહ્મણોની જેમ શ્રમણોને પણ આશીર્વાદ દેવા રાજદરબારમાં જવું પડતું. ન જાય તો રાજા ક્રુદ્ધ બની એમને ફટકારતો, જેલમાં નાખતો તો ક્યારેક દેશનિકાલનો હુકમ પણ ફરમાવતો. એ જમાનામાં નાનાં નાનાં રાજ્યો હોઈ ઘણીવાર એમને જાસુસ માની વાત કઢાવવા ભારે કનડવામાં આવતા ક્યારેક પીડીને જડીઓને

પગ નાખતા ગરિ જનસમાજમા બીજાઓની સાથે મુનિઓને પણ સાસ્દર ઘરે જવુ પડતુ ને ત્યારે રાત્રિભોજન પણ કરવુ પડતુ ન કરે તો અપમાન થવુ મા ી ગજ્ન કૂગ મચ્ન કરતો આ કારણે ભોજન ન ખાતા સતાડી દેવાની આચાર્યએ સૂચના આપી હતી તે ભેના ખાવુ પડે તો પછી વમન કરી નાખવાની આજ્ઞા ફરમાવી હતી આમ જ્યા જે પ્રદેશમા લોકો રાત્રિભોજન જ કરતા અને દિવસે બોલ । મગતુ ?હી તેવા પ્રદેશમા રાત્રિએ પણ ગોચરીએ જવાની અપવાદે છૂટ આપવી પડી જૈનસંઘ જ્યા નિર્બળ હોય ત્યા મુનિનુ શુ । અમગળ ગણાતુ ને તેથી લોકો એમને ગીપી નાખતા નદી ઊતરતા નાવમાથી ફેકી દેતા તો ત્યારે કાઈ તરીને પાર ઊતરતા કોઈ જળચર પ્રાણીનો ભોગ બનતા કોઈ જમણવારમા બ્રાહ્મણો પહેલા મુનિઓને કોઈ વહોરાવી હતુ તો બ્રાહ્મણો ઝઘડો કરતા ક્યારેક મુનિઓને મારી મારીને અધમુઆ કરી નાખતા વિહારમા વળી ચોર-લૂટારા ખૂબ પજવતા વસ્ત્રો-કંબળ પણ ઉપાડી જતા જેથી અતિશય ઠંડીમા શરીર બચાવવા તાપણુ કરી તાપવાની કટક ભરપુર અગ્નીઓમા તેના પગચાની તેમ જ કેટલીક જગ્યાએ વરસાદ ખૂબ પડતો હોઈ છત્રી ઓઢવાની પણ આચાર્યો તરફથી છૂટ આપવામા આવતી આ પણ અધૂરુ હોય તેમ ઉપાશ્રયમા રાત્રે વેશ્યાઓ ઘૂસી જતી અને એમને પજવતી મુનિઓ આથી ભાગી જંગલમા ચાલ્યા જતા પણ ત્યા હિમ વરસાદ તથા સર્પ વિછી જેવા પ્રાણીઓનો ત્રાસ હોઈ પાછા આવતા વેશ્યાઓ ત્યા જ પડી રહી હોઈ એમને ચાલ્યા જવાની વિનતી કરતા પણ એ માનતી નહી જેથી આચાર્યની રજા મેળવી મલ્લ જેવા સાધુ એમને પકડીને બાધતા અને પછી ઉપાડીને રાજદરબારે લઈ જઈ રાજા સમક્ષ હાજર કરતા જંગલોમા હિંસક પ્રાણીઓના ભયે રાત્રે કાટાની વાડ બનાવી લેવી પડતી તો ક્યારેક લૂંટારાઓ સામે પૂર્વના ધનુર્ધારી-મુનિને ધનુષ્ય બાણ મેળવી લડવાની પણ સમતિ આપવી પડતી કેટલીક

વાર ઉપદેશ આપવાના બહાને મુનિઓને રાત્રે રાણીવાસમા લઈ જવામા આવતા ને પછી વૃદ્ધ મુનિઓને રજા આપી યુવાન મુનિઓને રાણીઓ સાથે ભોગ ભોગવવાનુ દબાણ કરવામા આવતુ જે ઇન્કાર કરતા તેમનુ તો આવી જ બનતુ આથી જીવન બચાવવા જે એમા પડતા એમને નિર્દોષ માની અલ્પ પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામા આવતુ તો કોઈ વાર સહેજ દોષ જણાતા મુનિઓના હાથ–પગ કાપી નાખવામા આવતા આ વાચીને તો હૈયુ જ કમકમી ઊઠે છે આવી ભયકર પરિ-સ્થિતિઓમા મત્ર, તત્ર, જાદુ, જ્યોતિષ, મૂઠ, મારણ, દેવદેવીઓની આરાધના વગેરેને પાપશ્રુત કહેવામા આવેલ હોવા છતા—એનો આશ્રય લેવો પડતો ને એ રીતે શ્રમણ–શ્રમણીઓનુ તથા સઘનુ રક્ષણ કરવુ પડતુ

અને સાધ્વીઓને તો જે ત્રાસ આપવામા આવતો એ વાચીને તો આજે પણ હૈયુ રડી પડે છે ગુડાઓ–લૂટારાઓ રસ્તામા એમની રાગી ઊડાવતા ને ખૂબ પજવતા ક્યારેક એમને નગ્ન કરી વસ્ત્રો પણ ઉપાડી જતા આવી પરિસ્થિતિમા હાથ, ચામડુ તથા પાદડાઓથી ગુહ્યાગ ઢાકવાની એમને સલાહ આપવામા આવતી કેટલીક વાર ગુડાઓ ઉપાશ્રયોમા પણ ઘૂસી જતા અને કેટલીક વાર સુદર સાધ્વી-ઓને ઉપાડી પણ જતા જેથી ઉપાશ્રય એમને આખો દિવસ બધ જ રાખવો પડતો આવા કારણે મુનિઓ તેમની સાથે રહેતા અને તક આવે ગુડાઓને સારી રીતે ફટકારતા એક વાર એક સુદર રાજ-કુમારીને ગુડાઓ હેરાન કરતા હોઈ તેના મુનિ બનેલા બે મહારથી ભાઈઓએ તેમના ઉપાશ્રયમા રહી ગુડાઓને એવા ટીપી નાખેલા કે જેથી પછી એ એની તરફ લમણો વાળવાનુ જ ભૂલી ગયેલા કોઈ કોઈ વાર સાધ્વીઓને પણ સ્વરક્ષણ અર્થે મારામારીમા ઊતરવુ પડતુ. એક સાધ્વીએ રસ્તા વચ્ચે દડાથી ગુડાઓને સીધા કરેલા પણ પછી એ ગુડાઓના આગેવાનને ત્યા જ એ સાધ્વી ગોચરી અર્થે જઈ ચડી. તો એ ગુડાએ એનુ ખૂબ સ્વાગત કર્યું પોતાના બાળકોને

એના ચરણે નમાવ્યા ને આમ ખૂબ ભક્તિભાવ બતાવી આકર્ષણ જમાવ્યું પરિણામે ઓગે ભક્તિ–સંબંધ વધારી ગુરુએ સાધ્વીને ફસાવી ને પછી એ એની પત્ની બનીને જ રહી ગઈ" અને સાધ્વીઓને દૂર દૂર અનાર્ય દેશોમા વેચી દેવાની તો આપણે વાત કરી ગયા છીએ

આવા કારણોએ જ શાસ્ત્રકારોને આજ્ઞા દેવી પડી હતી કે આત્મ રક્ષણની રાત્રિભોજનની, કંદમૂળ વાપરવાની, શસ્ત્રની ખુશામત કરવાની, રાત્રિએ બહાર જવાની, અગ્નિએ તાપવાની, જો । પહેરવાની કે એવા પ્રકારની પરિસ્થિતિમા મૂકાવુ પડ્યુ હોય તો પ્રથમ એવી પરિસ્થિતિને અનકૂળ બનીને પણ શરીર બચાવવુ એ હને તો પ્રાયશ્ચિત્ત લઈ વિશદ્ધ બની શકાશે ને ફરી સંયમધર્મનુ પાલન થઈ શકશે બાકી સમભાવપૂર્વક વોર દુ આવે મૃત્યુને ભેટવા જેટલા જે વીર હોય એ ઉત્સર્ગ માર્ગને જ વળગી રહે

આવી પરિસ્થિતિમા સ્થિર બનેલા મુનિઓ જીવનના ભોગે પાર ઉતરી શક્યા હતા પણ જેઓ પેટ અર્થે જ ઘુસ્યા હતા એ માંસ ન ખવાય એમ માની નહોતા ખાતા પણ પછી પરિસ્થિતિએ એમને લાચાર બનાવ્યા અને એનો સ્વાદ લાગતા એ એના પાછળથી પક્ષકાર બની ગયા હતા જેમ ગુરુઓને પીરસનાર પેલી સાધ્વી રાગના ભક્તિ સહવાસથી એમા ફસાઈ ગઈ હતી તેમ ત્યા એ રાગોનો નો

કોઈએ ઊંચી આંખે જોયું હોય એવો ભાગ્યે જ કોઈ દાખલો શોધી શકાશે. જ્યારે એ યુગ માની લઈએ કે જ્ઞાન–ચરિત્ર્યની દૃષ્ટિએ કેટલાક ઉચ્ચ શિખરે પહોંચ્યા હશે. બાકી અન્ય રીતે તો એ કાળ ભયંકર હતો. ક્રૂર હતો. અનાર્યતા અને જંગલીપણાનો બહુ અંશે અસભ્ય યુગ હતો વિરોધો–ઝગડાઓનો કોઈ પાર નહોતો

આમ છતાં એ યુગમાં અપાર કષ્ટો, ભયંકર નામો સહન કરીને પણ જેમણે અનાર્યોને આર્ય–સભ્ય બનાવ્યા, દેશમાંથી માંસાહારનો બહુ અંશે ઉચ્છેદ કર્યો. યજ્ઞહિંસાને નિર્મૂળ કરી તથા બૌદ્ધો પર પણ પ્રભાવ પાડ્યો એ કાળના મહાપુરુષોએ જે રીતે કામ લઈ આપણને આજે ગૌરવ શિખરે પહોંચાડ્યા છે એમાં જ એમની પરમ મહત્તા છે બાકી ત્યારે એમણે આમ કેમ કર્યું ને આમ કેમ ન કર્યું એવો પ્રશ્ન ઉઠાવવો એ એ યુગને ન પિછાણનારી જડતાની–હેવાનિયતતાની નિશાની છે, યા તો સભ્ય ભાષામાં એમની ક્રૂરતાભરી ઠેકડી છે એમ હું માનું છું.

જલતો રહેલો દીવડો :

આમ છતાં એક પછી એક ઊતરી રહેલી આવી આપત્તિઓમાં ઘોર અંધકાર વચ્ચે પણ જેમણે દિનનો દીવડો જલતો રાખી પ્રકાશ પાથર્યો છે અને ભયંકર વમળો વચ્ચે પણ નાવને સહિસલામત કાંઠે લાવી બધાને હેમખેમ પાર ઊતાર્યા છે એમને પ્રતાપે જ ઉજળા મોઢે અને ઉન્નત શિરે સમૃદ્ધિના શિખરે બેસી આપણે આજે મહાલી રહ્યા છીએ એથી ખરેખર એ પુરુષોએ ભગવાન મહાવીરના અમર વારસાને જીવંત રાખવા અને વિશુદ્ધ બનાવવા કેટકેટલી ધીરજ, ખંત અને સમતા રાખી હશે તેમ જ એ માટે પરાક્રમપૂર્વક કેટકેટલા આત્મબલિદાનો આપી કામ લીધું હશે એનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણી મતિ સ્થભી જાય છે અને એમના વિષે ઊઠેલા તર્ક–વિતર્કભર્યા બધા જ પ્રશ્નો બેસી જાય છે, કારણ કે એથી એમણે

શું કર્યું અને શું ન કર્યું એ વાત મહત્ત્વની નથી પણ સમય
સંયોગો વિચારી ઠીક લાગ્યા તે ઉપાયો અજમાવીને અને ઠીક લાગ્યા
તે આચાર-વિચારો ઊભા કરીને પણ ચારે બાજુ ફેલાયેલા [illegible]
વચ્ચે પણ જેમણે પરંપરાને સુરક્ષિત રાખી ઊજળી બનાવી છે
એટલું જ નહિ, સમગ્ર દેશને ઊંચે ચડાવવામાં-હિમાલયને [illegible]
જેટલી જે પ્રચંડ તાકાત બતાવી છે તેમ જ પાછળથી સદીઓ સુધી
પશ્ચિમ-દક્ષિણ ભારતમાં પોતાની પરંપરા દ્વારા સુવર્ણ યુગ પણ સ્થાપી
બતાવ્યો છે, એ જ મહત્ત્વની વાત છે

આપણી ઊણપો :

એથી આશા રાખું છું કે વાચકો આજની નહિ પણ તત્કાલીન
પરિસ્થિતિ પ્રમાણે જ એમને જોવા પ્રયત્ન કરશે ત્યારે જ એમની
મહત્તા-ભવ્યતા અને વીરતાનું દર્શન થઈ શકશે પણ જૈનસમાજનો
ઘણો મોટો ભાગ એટલો સ્થિતિચુસ્ત છે કે પોતે બાંધેલા વર્તુલ
બહાર એ જોવાની દૃષ્ટિ જ ગુમાવી બેઠો છે વળી ઘણાના મનની
એક ગૂંચ પણ છે કે ચોળીને ચીકણું શા માટે કરવું ? જે કોઈ
નથી જાણતા એમની આગળ આવી વાતો પ્રગટ કરવાથી લાભ પણ
શો ? એથી તો ઊલટો આપણો જ ફજેતો થશે ને લોકો પણ એમાંથી
બૂરો જ આદર્શ જ પકડી લેશે

ાક SIn ગુપ્તતા એ તો મહાપાપ છે બાળી જે ગુપ્ત રાખવા જેવું આપણે પાપ ર્યું હોય તો એના પાઠો પર હરતાન મારી એને ન ક વા જોઈએ કા તો સત્ય વસ્તુનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ પણ નથી આપણે એ પાઠો ઠોકી શકતા નથી સ્પષ્ટ બેઠ રજૂ રી શકતા ગા મૂંઝવણને કારણે નથી આપણા પ્રતિકારના સામર્થ્ય પ્રગટતુ નથી એનો બીજા પર પ્રભાવ પડતો પણ ુ પૂછુ છુ કે આપણે કોઈ અપકૃત્ય કર્યું છે ! ન્ને જે નથી કર્યું તો પછી સત્યનો સ્વીકાર કરી ખરુ રહસ્ય પ્રગટ કરવામા ડર શાનો ? ભય કેવો ?

હા, આપણે એક પાપ કર્યું છે જો એને પાપ કહેવાતુ હોય તો ! અને તે એ કે કેટનાક પતિત સાધકોને સ ધમંડિમૂત ન રતા પાખમા ટમાવી રાખીને ન એમને કેવળ વિશુદ્ધ જ કર્યાં છે પણ ભારતવ્યાપી સમગ્ર પ્રજાનુ ઉત્થાન કરવા જેટનુ સામર્થ્ય પ્રગટાવવા એમનુ ઘડતર પણ ર્યું છે શુ આ એક દોષ ખાતર ચોકણ થવાનો આપણે ભય સેવીએ છીએ અને તેથી આ વાત ગુપ્ત રાખવા ઇચ્છીએ છીએ ? પણ એ દોષ આપણો દોષ નથી પણ આપણુ ગૌરવ છે આ કારણે સત્ય રહસ્ય પ્રગટ કરતા આપણે કોઈ પણ જાતની કોઈની

ભાવના અને પ્રજાકીય ઉત્થાનનો ગૌરવભર્યો ઇતિહાસ શા માટે આપણે દબાવી રાખવો જોઈએ?

જો કે આજ સુધી આ ગૂઢ ભેદ અંધારામાં રહ્યો હોઈ ઘણું અલ્પ સમય જેમની એક માત્ર ભાવના જનતાના ઉદ્ધારની જ હતી એ પૂજ્ય પુરુષો કદાચ દોષિત મનાયા કરે આથી જેમ વ્યભિચારના દોષમાંથી છોડાવવા વેશ્યાઓને પ્રતિબોધ આપવા માટે વેશ્યાવાડે ફરતા કોઈ સતજનને વ્યભિચારી ઠેરવવામાં આવે તેમ જગદુદ્ધારણનું કાર્ય કરનારાઓની પણ પેટ ભરીને નિંદા કરનાર દરેક યુગ-સમાજમાં કંઈ ઓછા નથી પાકતા જો કે એથી ક્યારેક મૂંઝવણ થાય છે પણ છેવટે તો કાળદેવતાના સામ્રાજ્યમાં સત્યનો ભાનુ વહેલો મોડો પોતાનો ઝળહળતો પ્રકાશ પાથર્યા વિના રહેતો નથી, કારણ કે સત્ય પોતે જ એક સમર્થ શક્તિ હોઈ એ પોતે જ રૂકાવટની દીવાલોને તોડી પાડીને સ્વયં પ્રકાશિત બની રહે છે કદાચ એમાં સમય લાગે એ એક જુદી વાત છે આ કારણે આજ સુધી આ પ્રશ્ન પર પ્રકાશ પડ્યો નહોતો પણ હવે છેલ્લા ૨૦-૨૫ વર્ષથી આ અંગે કંઈક સંશોધન થવા લાગ્યું છે એમાં મેં પણ મારો સુર પુરાવવાનું હું સાહસ કર્યું છે અભ્યાસમાં હું નોન-મેટ્રિક, જીવન ગામડાનું અને ગુજરાતી વિના બીજી ભાષાનું ખાસ જ્ઞાન નહીં જેથી હું પોતે તો કંઈ જ નથી છતાં જે આવો બાલિશ પ્રયત્ન મારે હાથે થઈ રહ્યો છે એથી હું માનું છું કે કોઈ જુદા જ પરિબળો મને ધકેલી રહ્યા હશે સંભવ છે કે કુદરતે જ મને આ કાર્ય અંગે પોતાનું વાહન બનાવવા પસંદ કર્યો હોય યા એનો કોઈ બીજો જ હેતુ હોય જે હોય તે, પણ છેલ્લા ૮-૧૦ વર્ષથી એના જ વિચારોમાં ડૂબેલો રહ્યો છું અને તેમાં પણ બે વર્ષથી તો હું આ પ્રશ્ન પાછળ પાગલ જ બની ગયો છું એમ કહું તોય ખોટું નથી કારણ કે જ્યારે જ્યારે કોઈ પ્રતિકાર કરે છે ત્યારે મારામાં કોઈ અજબ જુસ્સો ઊભરાઈ ઊઠે છે અને એ વિચારોની તીવ્રતાએ એટલું બધું માનસિક દબાણ વધી જાય છે કે એથી ગતોની

રાતો અનિદ્રામાં જ વીતાવવી પડે છે. ચોવીસે કલાક એ જ વિચારો —એનું જ વાચન અને એનું જ પારાયણ થતું રહેતું હોઈ આજના આ રેશન અને યુદ્ધના વાતાવરણમાં મારી કસમયની વાતો ઘણીવાર હાંસી, અણગમો, તિરસ્કાર અને અપમાનો તથા નિરાશાઓને જ નોતરી એમે છે. પણ ધૂન છૂટતી નથી. સંકલ્પ તૂટતો નથી. વિશ્વાસ ડગતો નથી. મને સમજવા આ મારી મન સ્થિતિનું ચિત્રણ આપી જણાવું છું કે આપણી વિશુદ્ધ પરંપરાએ પતિતોનો ઉદ્ધાર કરી એમના દ્વારા ભારતના ઇતિહાસમાં જે ભાગ ભજવ્યો છે એ કેવળ આપણી જ નહિ પણ ભારતના ઇતિહાસની એક ગૌરવપ્રદ મંગલ ગાથા છે.*

---

* ટીપ્પણ: દયા–કરુણા, બ્રહ્મચર્ય, માનવસમાનતા તથા જીવન-શુદ્ધિ સાથે સાધનશુદ્ધિનો આગ્રહ વગેરે બાબતોમાં મહાવીરને બુદ્ધનો અને બુદ્ધને મહવીરનો સાથ હતો. પણ માંસાહાર મર્યાદિત સ્વરૂપે અપનાવી લઈ બુદ્ધની કરુણા કંઈક ઝંખવાઈ છે. તેમ જ સ્ત્રી જાતિને ભિક્ષુણી બનાવવામાં હિચકિચાટ અનુભવી માનવસમાનતાના પ્રશ્નને પણ એટલા પૂરતી મોળપ સાંપડી છે. જો કે ઊંચનીચના ભેદભાવોને મિટાવવા બુધ્ધે બીજાઓથી ખૂબ જ ઊંચાઈ પ્રાપ્ત કરી છે.

પણ અહિંસા, ત્યાગ, તપશ્ચર્યા, નર–નારી સમાનતા, નિરામિષા-હારિતા, રાત્રિભોજન ત્યાગ ઉપરાત બીજાઓના વિચારોને પણ સમજવાની અનેકાતવાદી ઉદારતા જેવા તત્ત્વોની બાબતમા જૈન ધર્મે જે ઊંચાઈ પ્રાપ્ત કરી છે એટલી ઊંચાઈ એ જગતનો કોઈ પણ ધર્મ હજુ સુધી પહોચી શક્યો નથી.

પણ એ તત્ત્વોનો સમગ્ર ભારતવ્યાપી પ્રચાર કરવાનું અને લોકમાનસમા એને સ્થિર રૂપ આપવાનું કાર્ય તો એ કાળના શ્રમણ નિગ્રંથોએ જ કર્યું હોઈ એ આપણો જ નહી પણ ભારતના ઇતિ-હાસનો પણ એક ગૌરવગાથાનો વિષય છે. આજે પણ ભારતમાં ત્યાગ તપનો જે આદર દેખાય છે, માસાહાર પ્રત્યે પાપવૃત્તિ સમન્વય છે

! આ કારણે વીર પિતાના વીર પુત્રો તરીકે સત્યનો સ્વીકાર કરવા જેટલું આપણે વીર્ય પ્રગટાવશું ત્યારે જ આપણે વીરત્વ અને સત્યની ઉપાસના સાર્થક બનશે.

વિશુદ્ધિની લોખંડી દીવાલ :

ભલે પછી આપણી કોઈ પેટ ભરીને નિંદા–વગોવણી કર્યા કરે. સૂર્ય સામે ધૂળ ઉડાડનારની જ આંખો ધૂળથી ભરાઈ જાય છે. પથ્થરની દીવાલ સાથે માથું અફાળનારનું જ માથું તૂટી જાય છે. દીવાલ નથી તૂટતી તેમ આપણી ધર્મવિશુદ્ધિની લોખંડી દીવાલ એટલી મજબૂત છે કે એની સામે જે ઇચ્છે એ પ્રહારો કર્યા કરે પણ એ દીવાલમાંથી એક પણ કાંકરી કોઈ ખેરવી શકવાનું નથી.

એથી આશા રાખું છું કે પંડિતો તટસ્થભાવે આ પ્રશ્ન ફરી વિચારી યોગ્ય દૃષ્ટિબિંદુ સ્વીકારશે તેમ જ સાહિત્ય અકાદમી જેવી સંસ્થા પણ વગોવણીનો આ માર્ગ મૂકી જેમાંથી અન્યોને ચલાવાની પ્રેરણા મળે એ રીતે દિશા બદલવાનું વીર્ય તેજ બતાવશે અને તો જ સત્યના સંશોધક તરીકે એનું એ પગલું ન્યાયી ગણાશે તેમ જ સંસ્કૃતિની સેવા કરવાનો એનો અધિકાર પણ ત્યારે જ વ્યાજબી

આમ છતાં ફરી કહેવું પડે છે કે પરંપરાગત લોકોને કેટલુંક ન ગમે એમ બને. કારણ કે એ પોતાની આજની ભૂમિકા પરથી વસ્તુને માપે તેમ જ બુદ્ધિવાદીઓને પણ કેટલુંક ન રુચે, કારણ કે એમને વળી કેવળ તર્કવાદ જ લડાવ્યો હોય એમ લાગે પણ મૂળ વાત એ છે કે વિચારોની તીવ્રતા વધે છે ત્યારે એકાગ્ર બનતાં સાચો ઉકેલ Comes from within અંતરમાંથી જ મળી રહે છે. જેના પુરાવા-માં મને પાછળથી ઠીક ઠીક શાસ્ત્ર વચનોનો આધાર મળી આવ્યો છે. આ કારણે કેટલાક ઉકેલો અંતરમાંથી મળતા રહ્યા હોઈ સ્વતંત્ર દૃષ્ટિએ એ તપાસવામાં આવશે તો એને શાસ્ત્રોનો પણ આધાર મળી રહેશે તેમ જ બુદ્ધિવાદીઓને પણ એ તર્કસંગત લાગશે.

એ પોતાના સંપ્રદાયને સર્વજન સુલભ બનાવવા ઇચ્છતા હતા જ્યારે મહાવીર આત્યન્તિક સંયમને વળગી રહેનાર હોઈ એ બાંધછોડ કરવામાં નહોતા માનતા "

આ કારણે મહાવીરની પરંપરામાં અપવાદને સ્થાન જ નહોતું. વળી એમણે તો પોતાની પૂર્વ પરંપરામાં પણ સંસ્કરણ અને શુદ્ધિનો જ આગ્રહ રાખ્યો હોઈ પ્રતિક્રમણ અને બ્રહ્મચર્ય વ્રતને પણ આગવું સ્થાન આપ્યું હતું આ કારણે નથી એમણે મગધરાજ શ્રેણિકના પુત્ર મેઘકુમાર માટે સંથારાની બાબતમાં પણ અપવાદ આપ્યો કે નથી મુનિઓને તરસે મરવા છતાં સરોવરનું અચિત્ત પાણી પીવાનો પણ અપવાદ આપ્યો બુદ્ધનું ધ્યાન સંપ્રદાયને વ્યાપક બનાવવા તરફ હતું કે જેથી ઘણા એનો લાભ લઈ શકે, જ્યારે મહાવીરનું ધ્યાન સંપ્રદાયને વિશેષ વિશુદ્ધ બનાવવા તરફ હતું કે જેથી ભલે થોડા પણ એ આ સંસારની જાળમાંથી મુક્ત બની શકે

મૂળ ધ્યેય અહિંસાનું હોવા છતાં બૌદ્ધોની નવી પેઢીઓ નિરામિષાહારના સંસ્કારો નથી પામી. કારણ કે મૂળમાં જ નબળાઈ હતી. જ્યારે મહાવીરના માર્ગમાં મૂળથી જ તીવ્ર આગ્રહ હતો. એથી જ જગતના ધર્મોમાં એ જ એક માત્ર માંસાહારનો પ્રબળ વિરોધ પોકારતો રહ્યો છે.

બાકી જ્યારે જનસંખ્યા વધે છે, સંપ્રદાય પાછળથી ફાલેફૂલે છે તેમ જ કોઈ આપત્તિ વિશેષના પ્રસંગો આવે છે ત્યારે નિર્બળતાને કારણે મૂંઝાયેલાઓને સહાય કરવા યા પડેનારાઓનો ઉદ્ધાર કરવા કેટલાક અપવાદો આપવા પડે છે–કેટલાક સહેવા પડે છે, જે કેવળ આરામના વિસામારૂપ હોય છે. અને આપણે જોઈએ છીએ કે દુષ્કાળની આધિમાં ઘેરાયેલાઓને બહાર કાઢવા માટે જ એ કાળના સ્થવિરોને અલ્પકાલિક અપવાદો આપવા પડ્યા હતા. પણ મૂળમા તો અપવાદને સ્થાન હોય જ નહીં.

પ્ર. ૫ ૨૦૦૦ વર્ષથી મૂંઝવતી આ સમસ્યા હલ કરવાનો તમારો પ્રયત્ન પ્રશસ્ય છે તમારી ધગશ માટે પણ તમે અભિનંદનને પાત્ર છો. પણ મુનિઓના માસાહારની વાત કોઈને પણ ગળે કેમ ઊતરે ? એટલે મને લાગે છે કે આ સમસ્યા હલ કરવાની શુભ ભાવના છતાં તમે તમારી સામે જ આધિ ચડાવશો.

ઉ. ૫ જો કે એ મુનિઓ–મુનિઓ હતા જ નહીં, કેવળ વેશધારી મુનિઓ હતા. છતાં સેંકડો વર્ષોના સસ્કારને કારણે આવી વાત ઘૃણા ઉપજાવતી હોઈ મારી સામે જ આધિ ચડે એમ બને. પણ દરેક પ્રશ્નને તે યુગની દૃષ્ટિએ જ વિચારવો જોઈએ ને બીજાને સમજવા જેટલા

પારણે મુનિઓને વહોરાવવાની બુદ્ધિએ પેલી રાજકન્યાએ જુદા જુદા માંસ
ભોજન માટે કેટલી બધી વાનીઓ બનાવી રાખી હતી? આમ રાંક
માંસાહાર હોઈ એવા કુટુંબોમાંથી આવેલા પૂર્વ સંસ્કારોને કારણે આપત્તિ
—વિપત્તિના પ્રસંગોએ પરવશ બન્યા હોય એ સ્વાભાવિક છે કારણ કે
એમને આપણી જેમ સુગ નહોતી વળી એ ધર્મમાં સ્થિર પગ બન્યા
નહોતા બાકી વેશ પહેરવા માત્રથી કંઈ મુનિપણું પ્રગટતુ નથી

(૨) ચન્દ્રશરીરી ઘન જેવો ચુસ્ત શ્રાવક. પોતાની
દીકરીને ઉપાડી જનાર ચોરોની પાછળ પુત્રો સાથે જ્યારે પડે છે
ત્યારે એ દુષ્ટો એમને પાછળ પડેલા જોઈ પુત્રીને મારી નાખીને
ચાલ્યા જાય છે આ વખતે જંગલમાં કોઈ સાધન ન હોઈ એ બધા
એ દીકરીનું જ માંસ ખાઈ ક્ષુધાતૃપ્તિ કરે છે એથી એ કાળના
લોકોનુ માનસ સમજવા માટે 'જ્ઞાતાધર્મકથા'માં આપેલી આ વાર્તા
ઘણી ઉપયોગી છે એથી માંસ પ્રત્યે ઘૃણા ન હોઈ એવા પ્રસંગોએ
એ એ છોડી ન શક્યા હોય તો એમાં કંઈ આશ્ચર્ય પામવાપણું નથી

(૩) વૈદિકોમાં મહર્ષિ વિશ્વામિત્ર મુનિ પણ ભૂખના માર્યા ચંડાળના
ઘરમાં કૂતરાનું માંસ ચોરવા પેઠા હતા એ પણ એ જ વાત સિદ્ધ
કરે છે

(૪) શાસ્ત્રોના પ્રમાણે ઘઉં—ચણાનો લોટ અમુક દિવસ પછી
ખપે નહી ચોમાસામાં વગર ધોયેલી ખાંડ પણ ખપે નહીં એમ
છતાં રેશનયુગમાં ઘરે ઘરે અમેરિકન આટો વપરાતો હોઈ તેમ જ
ખાંડનું પણ એ પ્રમાણે હોઈ એ આપત્તિકાળમાં ઘણા મુનિઓને
અપવાદ દશામાંથી ગુજરવુ પડ્યું હતુ તે કે ઉજ્જયિનીના કુબેર
દત્તની જેમ ધનિકોએ મુનિઓને સાચવ્યા હશે પણ મોટે ભાગે તો
એવા પ્રસંગે આપણી એ પ્રતિજ્ઞા છૂટી ગઈ હતી તેમ એ કાળમાં
પણ ક્યાંક ક્યાંક એમ જ બન્યુ હોય તો તેમાં નવાઈ જેવું શું છે?

(૫) આપણો ગમે તેટલો સ્વચ્છતાનો આગ્રહ હોય છતાં બાળક
જ્યાં ને ત્યાં વિષ્ટા કરે છે શરીર પણ ક્યારેક ખરડાઈ જાય છે-

છતાં આપણે એને ફેંકી દઈએ છીએ? તો તો કુળનો જ નાશ થાય. એમ એ કાળના ગુરુઓએ શિષ્યોને બાળક તુલ્ય માની એમને સુધારવા ખાતર અલ્પ સમય ગંદકી નભાવી લીધી હતી, જેમ પિતાને સુધારવા આર્ય સુહસ્તિ સ્વામીએ અલ્પ સમય માટે છત્ર, ચામરાદિ ઉપરાંત બ્રાહ્મણ વેશને નભવા દીધો હતો તેમ. એ આશાથી કે બાળક મોટું થતાં–સમજણું થતાં સ્વચ્છ રહેતાં શીખી જાય છે, તેમ એ શિષ્યો પણ વાતાવરણની ઘેરી અસરમાંથી મુક્ત થતાં ફરી વિશુદ્ધ બની જશે. અને આપણે જોઈએ છીએ કે એમણે જ ભારતવ્યાપી વિશુદ્ધિનું આંદોલન ચલાવ્યું હતું. બાકી ગંદા હોવાને કારણે જો એમને ફેંકી દીધા હોત (સંઘ બહાર કર્યા હોત) તો પરંપરાનો તો કદાચ નાશ ન થાત તો પણ એ નિષ્પ્રાણ–નિસ્તેજ બનીને જ જીવત. યા તો દ્વિધાવૃત્તિ પેદા થતાં જે મહાન સિદ્ધિઓ આપણે હાંસલ કરી શક્યા છીએ એ ન થઈ શકત. અને શક્તિ અંદરોઅંદર ટકરાવામાં જ ખતમ થઈ જાત. પરિણામ એથી શું આવત એ જ કલ્પી શકાતું નથી. **આથી ત્રિશલાનંદન મહાવીરના કુળને જીવંત રાખવા અલ્પસમય ગંદકી નભાવવી પડી હતી** પણ એથી ઊલટું એ પવિત્ર મુનિઓ અને ગુરુઓને જ દોષિત માની લેવામા આવ્યા, જેમ સ્વચ્છતાના આગ્રહી મહાત્મા ગાંધીજીની પ્રેરણાથી સફાઈકામ કરવા નીકળી પડેલા ભાવનાશીલ સ્વયંસેવકોને કેટલાક મૂર્ખ લોકો ભંગી માની લેતા તેમ.

પ્ર. ૬ શાસ્ત્રોમા આવેના આના પાઠો એ નિર્બળ મનના-પડેના મુનિઓના ઉદ્ધાર માટે જ નિર્માણ થયા હતા કે એ કેવળ તમારી કલ્પના છે એને શાસ્ત્રવચનોનો કોઈ આધાર છે?

ઉ. ૬ (૧) દુષ્કાળના સમય સુધી આચારવિચારમા ભેદ પડ્યા નહોતા સર્વની આચારવિધિઓ-પ્રતિજ્ઞાઓ સરખી જ હતી પણ આ કાળમા જે ગરબડો ઊભી થઈ એને પરિણામે જ આચારાગના ૧૦મા અધ્યયનને અંતે જે આવી આજ્ઞા મૂકી છે, એ જ મારી કલ્પનાને સમગ્ર ટેકો આપે છે કે આચારની બાબતમા બે પક્ષો પડ્યા હતા

(૨) આ સિવાય નિશીથ ગાથા ૪૩૬-૪૩૯મા કહ્યુ છે કે, કોઈ ખાસ કારણસર માસ લેવાની જરૂર હોય તો પણ જે લોકો એમ જાણે છે કે જૈન મુનિ માસભોજી નથી એવાઓને ત્યાથી એ ન વહોરવુ, કારણ કે એથી નિંદા થાય છે આમ લોકનિંદાનો ડર જ બતાવે છે કે એને આચારનો ટેકો નહોતો આથી સિદ્ધ થાય છે કે પરપરા વિશુદ્ધ જ હતી અને એટલે જ પતિત મુનિઓને કારણે લોકનિંદાનો ડર રહેતો બાકી જો સમગ્ર મુનિ સમાજ ચુસ્ત વનસ્પત્યાહારી રહી હોત મા તો બધા જ માસાહાર તરફ વળ્યા હોત તો ડરનો પ્રશ્ન જ ન ઉદ્ભવત

(૩) આમ શાસ્ત્રમા માસાહાર માટે જે કંઈ બે-પાચ પાઠ છે એ પરિસ્થિતિવશ ફસાયેના મુનિ-સાધકોની દુર્બળતાનો ઇતિહાસ માત્ર છે એટલુ જ નહિ એમને એમાથી છોડાવી ઉપર ઊઠાવવાના પ્રયત્નોનો પણ ઇતિહાસ છે અને એટલે જ બહુ સાચવી સાચવીને અને તે પણ આચાર્ય-ઉપાધ્યાયની અનુજ્ઞા મેળવીને તેમ જ લોક નિંદાનો ખ્યાલ રાખીને કોઈ ખાસ પ્રસગે જ-અન્ય ઉપાય ન જણાય ત્યારે જ-એ લેવાની છૂટ મૂકવામા આવી છે મુનિશ્રી પુણ્યવિજયજી સપાદિત કલ્પસૂત્ર, સૂત્ર ૨૭૬મા ભદ્રબાહુ સ્વામી કહે છે કે નવમાથી કોઈ પણ વિગઈ ગુરુ-આચાર્યની રજા વિના ન વાપરવી આમ આચાર્ય ઉપાધ્યાયની અનુજ્ઞા મેળવવાનો હેતુ પણ એ જ હતો કે મુનિ આથી

મુક્ત છૂટ નથી મેળવતો પણ એમની દેખભાળ તળે ધીમે ધીમે એમાંથી મુક્ત થઈ શકે. આ કારણે આજ પણ મુનિ જે કંઈ વહોરી લાવે છે તે ગુરુ પાસે હાજર કરે છે. ગુરુ એ તપાસી લે છે ને પછી રજા આપ્યા બાદ જ એ વાપરી શકે છે. ચાલી આવતી આ પ્રથા એ કાળના ફસાયેલા મુનિઓ ગુરુઓની દેખભાળ નીચે એ રોગમાંથી મુક્ત થાય એ જાતના થયેલા પ્રયત્નોના ઇતિહાસની ઝાંખી કરાવે છે. બાકી તે પહેલાં આવો કોઈ નિયમ નહોતો જે પ્રાચીન આચારાંગ તથા દશવૈકાલિક જોવાથી ખાતરી થાય છે. યક્ષાને નિમિત્તે લખાયેલી, આચારાંગ સાથે જોડી દીધેલી ૧લી ચૂલિકામાં ત્રીજા મહાવ્રતની બીજી ભાવનામાં જ આ અંગેનું સ્પષ્ટ સૂચન પ્રથમ વાર નજરે પડે છે કે ગુરુની રજા મેળવીને આહાર–પાણી વાપરવા, રજા મેળવ્યા વિના ન વાપરવા.

નિર્બળતામાં માંસાહાર કરવામાં કશો દોષ છે એમ માની જેમણે માંસાહારનો મર્યાદિત આશ્રય ગ્રહ્યો એવા મુનિઓ દોષપાત્ર હોવા છતા અન્યોની અપેક્ષાએ તો એમનો દોષ નહિવત્ જેવો જ હતો. બાકી જેમને માંસ વિના ચાલતું જ નહી એ તો ધર ભેગા જ થઈ ગયા હતા. પણ આમ અપવાદી મુનિઓને કારણે આવી પડેલી આ પ્રકારની લાચાર પરિસ્થિતિમા પરંપરામાં કોઈને શંકા-કુશંકા પેદા ન થાય એ માટે દશવૈકાલિકની બીજી ચૂલિકામાં *अमज्जमंसासि अमच्छरीया* શબ્દો દ્વારા મુનિ મદ્ય-માંસનો ત્યાગી જ હોય એવી એની બીજ પ્રતિજ્ઞાની અહીં ફરી ઉદ્‌ઘોષણા કરવામા આવી છે. આમ જે આ સમયમા આવી ઉદ્‌ઘોષણા કરવામા આવી છે એ જ બતાવે છે કે પરંપરા તો વિશુદ્ધ જ હતી પણ નિર્બળ મુનિ-શ્રાવકોને કારણે પરંપરાને બાધ ન લાગી જાય માટે જ અહીં એની પ્રતિજ્ઞાનું ફરી સમર્થન કરવામા આવ્યું છે જે ચૂલિકા આ જ સમયમા ચક્ષાને નિમિત્તે આચારની વિશેષ સ્પષ્ટતા માટે નિર્માણ થઈ હતી. બાકી તે પહેલા તો સૂત્રકૃતાંગ, ઠાણાંગ, ભગવતીજી જેવા આગમોમા તો માંસત્યાગની અનેક સ્પષ્ટ આજ્ઞાઓ પડેલી હતી જ, જે વિષે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ

(૫) આના પુરાવામાં એક બીજુ પણ વધારાનું પ્રબળ પ્રમાણ શ્રી અભયદેવસૂરિજીના શિષ્ય શ્રી હરિચન્દ્ર ગણિવરે પૂરું પાડ્યું છે. એઓશ્રી 'પ્રશ્નમાળા'મા લખે છે કે 'मज्ज वा मंस वा भोचा वा पिवावा' નો શો અર્થ?

ત્યારે ગુરુદેવ શ્રી અભયદેવસૂરિજી મહારાજ જણાવે છે કે "છેદ-સૂત્રના અભિપ્રાયથી આ સૂત્રને જાણવું - કર્મના વશથી વિચિત્ર ગતિવાળા કેટલાક મુનિઓ હોય છે એમા કઈ આશ્ચર્ય નથી, પણ એ પ્રાયશ્ચિત્તથી વિશુદ્ધ થાય છે. પરંતુ આ કહેવા લાયક નથી."

('કલ્યાણ' વર્ષ ૧૭—અંક ૧–૨ પાનુ ૧૬)

આજથી ૮૦૦ વર્ષ પૂર્વે લખાયેલી આ પ્રશ્નોત્તરી સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે પરંપરા વિશુદ્ધ જ હતી. છતાં જે કંઈ કહેવા લાયક નથી એમ કહ્યું છે એ કેટલાક વિચિત્ર ગતિવાળા મુનિઓ માટે છે એ આથી સ્પષ્ટ થાય છે. ઉપરાંત એમણે એ પણ કહ્યું છે કે એમ પતિત થવા છતાં પણ એ છેવટે પ્રાયશ્ચિત્તથી વિશુદ્ધ બની શકે છે અને આપણે જોઈ ગયા છીએ કે જે રોગમાં એ ફસાયા હતા એ રોગમાંથી જનતાનો ઉદ્ધાર કરવાની તપશ્ચર્યારૂપ મહાસાધના દ્વારા એ છેવટે વિશુદ્ધ પણ બન્યા હતા.

આ કારણે માંસાહારના પાઠો એ શાસ્ત્રાજ્ઞાઓ નથી બનતી પણ એમના કરેલા ઉદ્ધારની વિજય પ્રશસ્તિઓ બને છે અને એમાં જ જૈન ધર્મની ઝળહળતી ઉદારતા અને ગુરુઓની માનવહૃદય પરની શ્રદ્ધાના દિવ્ય દર્શન થાય છે.

(૬) જો કે ભીષણ કાળને અંગે અલ્પ વ્યક્તિઓનું શિથિલ થવું સ્વાભાવિક હતું. કલ્પના ભાસણા ગાથા ૪૯૫૫-૮ આધારે પ્રો. હીરાલાલ ર. કાપડિયા જણાવે છે કે દુષ્કાળમાં ભિક્ષા નહીં મળવાથી કેટલાક મુનિઓને બ્રહ્મચર્યનો એકાંતિક ધર્મ તજી પરસ્ત્રીના પતિ બનવું પડ્યું. તો એ અપેક્ષાએ એવા કુટુંબોમાંથી આવેલા ને જે એની સૂગ નહીં ધરાવનારા કેટલાક દેહ ટકાવવા માંસાહાર તરફ વળ્યા હોય તો એમનો શો દોષ કાઢી શકાય? પણ એ શિથિલતા પતનોન્મુખી નહોતી પણ મળેલા ભવ્ય સંસ્કાર વારસાને કારણે ઉર્ધ્વમુખી બની હતી. એથી શરમનું કોઈ જ કારણ રહેતું નથી. શરમનું કારણ હોય તો તે ફક્ત આપણા એકાંગી અર્થના આગ્રહ માટે છે. કારણ કે પંડિતો માટે માંસાહારનો અર્થ છોડવો મુશ્કેલ છે તેમ જ પરંપરાગત લોકો માટે એક માત્ર વનસ્પતિના અર્થનો આગ્રહ છોડવો પણ મુશ્કેલ છે. ખરું કહું તો આ જ કારણે આ પ્રશ્ન વિશેષ ગૂંચવાયો છે ને એમ થવાનું પણ કારણ હતું કે બન્ને પોતપોતાની મર્યાદામાં સાચા હતા. આ દૃષ્ટિએ પરંપરાનો અર્થ પણ સાચો છે તેમ જ આચાર્યોની

ટીકાઓ પણ સાચી છે પણ એમ છતાં એ અપવાદોને કારણે જે ભવ્ય અને ગૌરવપદ ઇતિહાસ સર્જાયો છે એ જ મહત્ત્વની વાત છે —એ જ આપણા માટે ગર્વની વાત છે હું તો માનું છું કે ભારતના ઇતિહાસમાં ચારિત્ર્ય ક્ષેત્રે સમગ્ર દેશને ઊંચે ઊઠાવવાના કાર્યમાં આપણને નિમિત્ત બનાવવા માટે જ કુદરતે કોઈ અગમ્ય યોગ નિર્માણ કર્યો હશે. જેમ સિંહને કાળ ભરવા માટે બે કદમ પાછા હટવું પડે છે તેમ સમગ્ર દેશને અદ્ધર ઉપાડવા માટે જ આવો યોગ પ્રાપ્ત થયો હતો એટલું કહીને વાચકોને પોતાનો સ્વતંત્ર અભિપ્રાય બાંધવામાં કંઈક મદદરૂપ બને એ માટે એ ભયંકર કાળમાં કેવી કેવી આજ્ઞાઓ છોડવી પડી હતી એ રજૂ કરું છું

(૧) 'માંસાહાર જેવા અપવાદોથી શરમ અને અન્ય સમાજોમાં થવા યોગ્ય અવહેલનાનો ડર એથી અપવાદ માર્ગનું આલંબન બહુ જ ગુપ્ત રાખવામાં આવતું.

(નિ. ચૂ. ગા. ૩૮૫-૩૪૭)

(૨) 'માંસ વહોરવાની બાબતમાં સાધુવેશમાં એ લેવું કે વેશ છોડીને એની ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

(નિ. ગા. ૪૩૬-૪૩૯-૪૪૩-૪૪૭)

આ પ્રશ્ન જ બતાવે છે કે પરંપરા વિશુદ્ધ હતી પણ એવાઓને કારણે પરંપરાને ડાઘ લાગવાનો સંભવ હોઈ કહેવામાં આવ્યું હશે કે, 'ભાઈઓ! લાભે ગાજે ક્યારેક તમને એવી સ્વાદલાલસા જાગી હોય તો ભલે તમને ઠીક લાગે તેમ કરો. પણ એ મુનિવેશ છોડીને કરો મુનિવેશમાં એ ન લો, કારણ કે એથી પરંપરા વગોવાય છે

આમ આ ચર્ચા બતાવે છે કે એવાઓને સુધારવા માટે—એમના દિલમાં પ્રવેશ મેળવવા ખૂબ જ ઉદારતાપૂર્વક કામ લેવામાં આવ્યું હોવા છતાં પરંપરાને પોતાની વિશુદ્ધિ

માટે કેવડી મોટી ચિંતા રહેતી હતી? બીજી બાજુ શાસનને સમૃદ્ધ, વ્યાપક અને ગૌરવશાળી બનાવવામાં એમનો ઉપયોગ કરવા માટે કેટલી ઉદારતા, ધીરજ અને સંયમથી કામ લીધું હશે?

(૩) 'બાલ-વૃદ્ધ-રોગી—રોગમાં વિગઈઓ વાપરી શકે પણ તે રસ-લોલુપતાથી નહીં પણ કેવળ રોગશમન માટે જ.'
(નિ. ગા. ૩૧૭૦)

(૪) 'લક્ષ્યે જલદી પહોંચવા કલાન્ત દિશામાં વિશ્રામ લેવો પડે છે. એ વિશ્રામ અપવાદ છે. ચાલ ઉત્સર્ગ છે. બન્નેનો હેતુ પહોંચવાનો છે. આ દૃષ્ટિએ વિશ્રામ ગતિને વેગ આપનારી ક્રિયા છે. એથી સાધક તાજો બની બમણા વેગથી દોડી શકે છે ને એ ગીને વિલંબનું સાટું વાળી નાખે છે. વ્યવહારની ભાષામા એ અગતિ છે, પણ નિશ્ચયની ભાષામાં ગતિ છે. (આચાર્ય સંઘદાસગણિ)

(૫) 'જે સાધક સ્વસ્થ અને સમર્થ છે એના માટે ઉત્સર્ગ સ્વસ્થાન છે અને અપવાદ પરસ્થાન છે. પણ **જે અવસ્થ અને અસમર્થ છે એના માટે અપવાદ સ્વસ્થાન છે અને ઉત્સર્ગ પરસ્થાન છે.** અપવાદના મૂળમા સંયમ ભાવના છે જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા છે.' (બૃહત્કલ્પ ભાષ્ય પીઠિકા ગા. ૩૨૩)

(૬) 'સંયમના પાલન અર્થે મરણ થાય તેમ હોય તો અપવાદ સેવીને પણ જીવન બચાવવુ. જીવન હશે તો ફરી વિશુદ્ધ બની સંયમની સાધનામા પ્રગતિ સાધી શકાશે.' (આચાર્ય ભદ્રબાહુ—ઓઘનિર્યુક્તિ)

જૈન ધર્મ સૂક્ષ્મ અહિંસા પાલનનો આગ્રહી ધર્મ હોવા છતા પાછળથી માંસાહાર અને એને કારણે ચાલેલી ચર્ચાઓ—પ્રતિચર્ચાઓ, એનાં મૂળ કારણો તથા આપવા પડેલા અપવાદો ઉપરાંત એની સજીવતા-નિર્જીવતા, આધાકર્મ દુષિતતા-રહિતતા અંગેની વિચારણા તેમ જ એ અંગે લોકનિંદાનો ડર તથા મુનિવેશ છોડી દેવાનો પ્રશ્ન એ બધા અંગે

જે જે ગ્રથો દ્વારા એ માગનુ ચિત્ર રજૂ થાય છે એ બધા આ જ સમયમા લખાયા હોઈ એ કાળ કેવો ભયકર આવ્યો હશે એની સહેજે કલ્પના થઈ શકે છે અને એને કારણે જ શકાકુશકાભરી આવી બધી ગરબડો ઊભી થઈ છે

છેલ્લા ૨૫–૩૦ વર્ષમા સાધુ સસ્થામા પ્રવિષ્ટ થઈ ગયેની કેટલીક અધમ વ્યક્તિઓ બૂરા કામો કરી ભાગી છૂટી છે એથી પરપરા કઈ ઓછી નથી વગોવાઈ પણ એથી પરપરાની વિશુદ્ધિને આપણે દોષિત નહીં ઠરાવી શકીએ ને એવી વ્યક્તિઓ તો સત્યુગમા પણ પાકતી જ રહી છે

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કોન્ફરન્સ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલો શ્રી મોહનલાલ દલીચદ દેસાઈકૃત 'જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ' પણ આ જ વાતનુ સમર્થન કરે છે

"૧લુ છેદસૂત્ર નિશીથ છે આચારાગાદિ સૂત્રોમા મુનિઓના આચારનુ નિરુપણ છે તે આચારથી પતિત થનારા માટે આલોચના લઈ પ્રાયશ્ચિત્ત કરી વિશુદ્ધ થવાનુ બતાવ્યુ છે' (પાનુ ૭૬)

"મહા નિશીથમા પણ આલોચના અને પ્રાયશ્ચિત્ત ઉ સારા-નઠારા સાધુઓના આચાર સબધે એમા કહેલુ છે (પાનુ ૭૮)

આમ પતિત અને નઠારા સાધુઓ માટે જે પ્રાયશ્ચિત્તની વિધિઓ કહી છે એ જ એ વાત સિદ્ધ કરે છે કે પરપરા વિશુદ્ધ જ રહી છતા બીજી બાજુ કેવી આધિઓ ઊઠી હશે ? અને એ આધિઓમાથી પસાર થવા છતા એણે અણુ ાગન રહેવા માટે કેવુ ભવ્ય સત્ત્વ પ્રગટાવ્યુ હશે ?

શ્રી પ્રભુદાસ બેચરદાસ પડિત પણ શ્રી તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રની પ્રસ્તાવનામા એ જ વાત જણાવે છે કે —

અસાધારણ પ્રસગોમા અનિવાર્ય સયોગોમા ચારિત્ર્યના પાલનની અપેક્ષા રાખીને છેલ્લી હદના પ્રાયશ્ચિત્તની લાયકાત સુધી વ્યક્તિને અપવાદ આપવામા કસૂર લેવામા આવતી નથી (પાનુ ૧૨૦)

પ્ર. ૭ મત્સ્ય–માંસવાચક જૂની ભાષાનું કારણ આપી મત્સ્ય–માંસપરક અર્થ ઉપરાંત તમે વનસ્પતિપરક અર્થનું ઉમેરણ કરી આ વિવાદાત્મક કોયડો ઉકેલવાનો સારો પ્રયત્ન કર્યો છે. પણ જૂનાં શાસ્ત્રોમાં એવી ભાષા વપરાઈ જ શા માટે હશે?

ઉ. ૭ આ પ્રશ્ન સમજવા માટે આપણે પ્રાગૈતિહાસિક કાળ સુધી દૃષ્ટિ લંબાવવી પડશે. આ અંગે આજ સુધીમાં જે કંઈ વૈજ્ઞાનિક સંશોધનો થયાં છે એ આધારે આપણે કહી શકીએ છીએ કે આદિ માનવ જંગલી હતો. ગુફામાં એ પડી રહેતો, અને કાચા માંસ–મચ્છી પર નભતો. પાછળથી એક કુટુંબ બાંધી રહેવા લાગ્યો. અગ્નિની શોધ આ પછીના સમયમાં થઈ હોઈ પછી એ રાંધતાં–પકવતાં શીખ્યો. જુદી જુદી વાનીઓ બનાવતાં પણ શીખ્યો. આથી એની પાસે શબ્દભંડોળ વધવા લાગ્યો હતો. પણ એક જગ્યાએ સ્થિર થવાથી રોજ રોજ પૂરો શિકાર મળતો નહીં તેમ જ દૂર જવું હવે એને પાલવતું પણ નહીં. એથી હવે એણે વનસ્પતિનું ખોરાકમાં ઉમેરણ કરવા માંડ્યું. પણ એ અંગેના શબ્દો તો એની પાસે ત્યારે હતા જ નહીં. જેથી રૂપ–રંગ–આકાર તથા સ્વાદના સામ્યને કારણે મેળ ખાતી વનસ્પતિ માટે એણે પોતાના મત્સ્ય–માંસવાચક શબ્દનો જ ઉપયોગ કર્યો અને ત્યારે એનો હેતુ કેવળ ખોરાક સૂચવવા પૂરતો જ હતો.

પરંતુ માનવ દિલની ભાવનાના વિકાસ સાથે એનામાં એક દિવસ કરુણાનો ઉદય થયો અને તેથી ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો નવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતાં એ હવે વનસ્પતિ તરફ ઝૂક્યો. પણ શબ્દો તો જૂનાં જ અર્થાત્ મત્સ્ય–માંસવાચક જ રહી ગયા. પણ પાછળથી જ્યારે એમાં તીવ્રતા આવી ત્યારે ગોટાળો થતો હોઈ એણે વનસ્પતિ માટે નવા શબ્દો ઊભા કરવા માંડ્યા. પણ શબ્દો એમ એક રાતમાં ઊભા કરી શકાતા નથી કે બદલી શકાતા પણ નથી. જેથી આ પ્રક્રિયા લાંબા સમય સુધી ચાલી, પણ ત્યાં સુધી તો જૂનાં શબ્દોથી જ કામ લેવાનું હતું. આ કારણે શરૂઆતમાં સ્પષ્ટતા કરી લેવી પડતી; જેમ ભગવાન

મહાવીરે સોમિલ બ્રાહ્મણ સાથેની ચર્ચામાં સ્પષ્ટતા માંગી હતી તેમ. પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં મત્સ્ય-માંસવાચક શબ્દો શા માટે છે એનું મૂળ કારણ આ હતું.

કેટલીક વાર એમ પણ બનતું કે વનસ્પતિ માટે શોધાયેલા સ્વતંત્ર શબ્દો પણ ક્યારેક અર્થપરિવર્તન પામી માંસવાચક બની જતા તેમ જ ચોખ્ખા માંસવાચક શબ્દો પણ ક્યારેક વનસ્પતિવાચક બની એવું રૂપ ધારણ કરતા કે એનું મૂળ શોધવું પણ મુશ્કેલ થઈ પડે. દા. ત. શંખાનલિ—કૂકડવેલ વગેરે. યુગે યુગે શબ્દોના અર્થો આમ બદલાતા રહેવાથી ભગવાન મહાવીરે પહેલેથી જ શબ્દો પર નહીં પણ અર્થ પર જ ભાર મૂક્યો હતો. આ કારણે જૈન શાસ્ત્રોમાં પહેલેથી જ અર્થ પરંપરા પર ભાર દેવાનો રહ્યો છે. પણ સમય જતાં અર્થપરિવર્તનનો આ ઇતિહાસ તથા એનું મૂળ કારણ ભુલાઈ જવાને કારણે આ પ્રશ્ન ગહન કોયડો બની લાંબા વખતથી ઘોળાતો રહ્યો છે. આનું બીજું પણ કારણ હતું કે સહુએ શબ્દ પર જ ભાર મૂક્યો. પણ શબ્દશાસ્ત્રના ઇતિહાસ તરફ કોઈએ ધ્યાન જ ન આપ્યું.

પ્ર. ૮ શાસ્ત્રોમાં આવેલા શંકાસ્પદ પાઠોનું જે રહસ્ય તમે ઉકેલી શક્યા છો, એથી એ પ્રકારના જ અર્થો હોવાનો પૂરો સંભવ છે. બીજી રીતે એ પ્રશ્ન ઉકેલી શકાય તેમ લાગતું પણ નથી. આમ જ્યાં આવા પાઠો કેવળ રોગાક્રાન્ત મુનિઓ માટે જ છે એવો ક્યાંય ઉલ્લેખ ન હોઈ ઊલટું તમારું એ પ્રકારનું લખાણ આખી પરંપરાને માટે માસાહારના એક મજબૂત પુરાવારૂપ બની રહેશે એવો મને ભય છે.

ઉ. ૮ ૬ઠ્ઠા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મેં એનો વિસ્તારથી જવાબ આપ્યો છે. પણ એની વિશેષ ચર્ચા કરીએ. રોગાક્રાન્તનો અર્થ જરા વધારે વ્યાપક કરવો પડશે. માણસ સશક્ત હોય, હૃષ્ટપુષ્ટ હોય પણ જો એ દારૂ કે અફીણના વ્યસનમાં ફસાયેલો હોય તો એ વસ્તુ ન મળતાં એની જે દશા થાય છે એથી એને રોગાક્રાન્ત જ કહેવો પડશે; કારણ

પ્રગટવાને કારણે એ પોતે જ શાસ્ત્રપુરાવો બની રહે છે, જેનો સ્વીકાર કદાચ આજનું જગત નહીં તો ભવિષ્યનું જગત તો કરવાનું જ છે. ગુરુઓનો એ મંગલ કરુણા–સ્રોત જ્યારે જગતને સમજાશે ત્યારે એ પોતે જ જગતના બદલાયેલા અભિપ્રાયનું કારણ બની શાસ્ત્રપુરાવો બની રહેશે.

અશુભ સંસ્કારોની પકડમાંથી ઝટ છૂટી શકાતું નથી. એમાં વળી જો એને જેવો તેવો શાસ્ત્રપુરાવો મળી રહે છે તો પછી એને બદલવા પણ સમજની શકતો નથી. જ્યાં શાસ્ત્રાધાર શોધી પોતાના મંતવ્યને વાજબી ઠેરવતા એ કાળના એવા મુનિઓ પર વિજય મેળવી એમને ફરી સન્માર્ગે ચડાવવા એ હિમાલયને અદ્ધર તોળવા જેવું ભારે કપરું અને કઠણ કામ હતું. જ્યાં અલ્પ સમયમાં જ એમણે એવાઓના હૃદયને જાગ્રત કરી મહાવિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતો. એથી શાસનશુદ્ધિના ધ્યેયને પાર પાડનાર એ કાળના આચાર્યો કેટલા ઉદાર, ભવ્ય, તેજસ્વી, સ્નેહસિંધુ, ધૈર્યવાન અને આત્મશ્રદ્ધાળુ હશે? ખરેખર એવા વીર્યવાન ગુરુઓનાં પરાક્રમોને માપવાનું આપણી પાસે જો કોઈ સાધન હોત તો જ આપણે એમની મહત્તા જાણી શકત.

પણ દુ:ખની વાત છે કે 'માંસાહાર' શબ્દથી આપણે એટલા બધા ભડકેલા છીએ કે પૂર્વાચાર્યો પવિત્ર કરુણાશીલ સંતો હતા પરંપરા પણ વિશુદ્ધ હતી એ જાણવા છતાં જેમણે પેટ ભરવા માટે ઘૂસી ગયેલાઓને પણ મૂંડી નાખ્યા એટલું જ નહીં, ભારતીય સંસ્કૃતિના ઉત્થાન માટે એમની દ્વારા જ કામ લેવા એમનું એવું વિશિષ્ટ ઘડતર પણ કર્યું કે જેના પ્રતાપે જ આજે આપણે ઉજળા છીએ અને વિશિષ્ટ ગૌરવથી વિભૂષિત બન્યા છીએ છતાં **નથી આપણને એ ગુરુઓની ભવ્યતા દેખાતી કે નથી એમની ઉદારતા કે કરુણા સમજાતી.** પણ કેવળ એક 'માંસાહાર' શબ્દને કારણે જેમ શરીરને ચટપટિયું ચોંટતા હૂંફાડા કરી મૂકીએ છીએ તેમ આપણે 'ભયંકર' 'ભયંકર' કહી બૂમો પાડી ઊઠીએ છીએ એનાથી આપણી કઈ બીજી કરુણ લાચારી હશે? એથી ભયંકર કાળમાં કોઈએ અપવાદ સેવ્યો હોય તોય શું? કારણ કે ધ્યેય આપણું મોક્ષ છે જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર સાધના છે આચારનું પાલન ચારિત્ર કહેવાય છે જો એ ચારિત્રના ફળરૂપે જ્ઞાન-દર્શનની હાનિ થતી હોય તો તે ચારિત્ર ચારિત્ર નથી રહેતું જેથી આચાર બદલવો પડે તેમ જ મોક્ષનું સાધન દેહ છે અને દેહનું સાધન આહાર છે યોગ્ય આહારના અભાવે પૂર્ણ

વિચારોનો સગ્રહ છે, જ્યારે બીજો વ્યવસ્થિત મુદ્દાઓનો છે એટલે બનેની ભાષા અને રચના પદ્ધતિ જુદી પડે છે

(૨) ૧ લા સ્કધમા ૮ મા અધ્યયનમા જે આચારોનુ નિરુપણ છે એનુ જ ભાષ્ય ૨ જા સ્કધના ૧૦ થી ૧૨ સુધી અધ્યયનોમા થયુ છે જેથી બીજો ભાગ પાછળની રચના છે એ સિદ્ધ થાય છે

(૩) પ્રથમ સ્કધનુ ૭ મુ મહાપરિજ્ઞા અધ્યયન વિચ્છેદ ગયુ છે છતા તેમાથી અર્પિત તરીકે પ્રખ્યાત ૭ અધ્યયન તેના વધારા રૂપે મેળવીને બીજા સ્કધમા બીજી ચૂલિકારૂપે લખાયા છે એમ જે એની ટીકામા જ કહ્યુ છે એ જ એનો પુરાવો છે કે બીજી ચૂલિકાઓ એ પાછળનુ ઉમેરણ છે

(૪) આનાથી પણ સ્પષ્ટ પુરાવો શ્રી ભદ્રબાહુસ્વામી પોતે રચેલી આચારાગ નિર્યુક્તિમા ગાથા ૧૧ દ્વારા ખુલાસો આપે છે કે 'મૂળ આચારાગ ફક્ત પ્રથમ સ્કધના ૮ અધ્યયન સુધી જ હતુ જ્યારે બીજુ શ્રુતસ્કધ એ સ્થવિર મુનિઓની રચના છે જે આચારાગના વધારારૂપ છે એટલે હવે આમા બીજી કોઈ શકાને સ્થાન જ રહેતુ નથી

વિષે લોકોને માહિતી પણ નથી એવા જૈનોના સાધક મુનિઓએ આજથી ૨૩૦૦ વર્ષ પહેલા માસ ખાધુ હતુ એટના માત્રથી માસાહારને વેગ મળશે અને સરકારને પણ કોઈ અદ્ભુત પુરાવો મળી જશે એમ માનવુ એ એક પ્રકારનુ ગાડપણુ જ છે. ખરી રીતે તો આજ સુધી પોતાનો માનેલો અર્થ છોડવો પડે તેમ છે એ જ કારણે આવો અણગમો ને ઊકળાટ પેદા થયો હોય તેમ લાગે છે.

વળી હરેક વિદ્યાર્થી પોતાના પાઠ્યપુસ્તકોમા ભણે છે કે, 'યુધિષ્ઠિર–નળ જેવા પુણ્યશ્લોક પુરુષો જુગાર રમતા અને હારતા તો સ્ત્રીઓને પણ હોડમા મૂકતા દ્રૌપદીને પાચ પતિ હતા છતા એ મહાસતી ગણાઈ. સતાન પ્રાપ્તિ માટે દશરથે યજ્ઞ કરી ૩૦૦ પશુઓને અગ્નિમા હોમ્યા સત્યવાદી રાજા હરિશ્ચદ્ર પુત્ર રોહિતનો યજ્ઞમા ભોગ આપવા તત્પર થયો યાદવો તથા ક્ષત્રિય રાજાઓ દારુ પણ છૂટથી પીતા' આના દૃષ્ટાંતો છતા નથી એકે બાળકે કે બાલિકાએ એવો આદર્શ સ્વીકાર્યો એ સમજે છે કે આવી વાતો કેવળ એ યુગની ઘટેલી ઘટનાઓ છે માનવ સભ્યતાના ક્રમિક વિકાસનો એ ઇતિહાસ છે એ આદર્શ નથી કે અપનાવવા જેવો આચાર પણ નથી તો પછી 'માસાહાર પરિહાર' વાચવાથી શુ લોકો માસાહાર કરવા લાગી જશે? એટલે જે ભય બાળકોને નથી એ મોટેરાઓને છે એથી કહેવુ પડે છે કે એનુ કારણ કોઈ જુદુ જ હોવુ સભવે છે

પ્ર. ૧૧ કોઈના હાથ, કોઈના પગ, કોઈનુ ધડ તો કોઈનુ માથુ મેળવી જેમ એક માનવ શરીર ઊભુ કરવામા આવે તેમ તમે ભિન્ન ભિન્ન શાસ્ત્ર ગ્રથોમા વેરાયેલા પાઠો–શબ્દો તથા વાક્યો ઉપાડી લઈ આખુ માળખુ બાધવામા એવી ખૂબીથી ઉપયોગ કર્યો છે કે જેથી હરકોઈને તમારી વાત ગળે ઊતરી જાય પણ તમે તર્ક અને કલ્પનાથી જ ગોળા ગબડાવ્યા લાગે છે નથી એને કોઈ દ્વિ–અર્થક પદ્ધતિનો આધાર કે નથી પતિત મુનિઓ માટે જ આ પાઠ લખાયા હતા એનુ કોઈ ઐતિહાસિક પ્રમાણ એટલે આવા ગેરબધ'નીના

તુક્કા ન ચાવે બાકી ગુરુઓ તો આ કે તે પણ સ્પષ્ટ અર્થ જ આપે એ દૂધ-દહીની નીતિ ન અપનાવે

ઉ ૧૧ ભલા માણસ! જો આવા સ્પષ્ટ પુરાવા અને ઐતિહાસિક આધારો હોત તો તો આ પ્રશ્ન જ ક્યાંથી ઉદ્ભવત? અને એને કારણે એકસો વર્ષોથી આપણે મૂંઝાતા રહ્યા છીએ અને નિંદા-આક્ષેપો સહન કરતા રહ્યા છીએ એવી પીડા પણ શા માટે ભોગવતા રહેત?

આમ છતાં જેમ ગુફામાં દોરાયેલાં ચિત્રો-ખોદકામમાંથી મળેલાં હથિયારો, વાસણો, સ્થાપત્યના ભગ્નાવશેષો, જમીનના થરો તથા ઊંડેથી મળેલી અન્ય ચીજો ઉપરથી જેમ ઇતિહાસકારો આદિ માનવ યુગથી ઇતિહાસનું સર્જન કરી શક્યા છે તેમ આ ઇતિહાસ પણ એવા વેરાયેલા આધારો પર રચાયેલો છે પણ એથી એ શેખચલ્લીના તુક્કા તો નથી જ એને પણ આધાર તો છે જ ફક્ત એને યથાયોગ્ય રૂપે ગોઠવી એમાંથી રહસ્ય શોધવાની ખૂબીનો જ આ સવાલ છે-જેમ કારણો ઉપરથી કાર્યનું અનુમાન કરી શકાય છે તેમ કાર્ય ઉપરથી કારણો પણ શોધી શકાય છે

બાકી ગુરુઓની વાત કરીએ તો—જો આપણને સાચી માતા બનવાનું સદ્ભાગ્ય સાંપડ્યું હોત તો જ એમની હૃદયભાવના સમજી શકત કે એમણે આમ કેમ કર્યું ને આમ કેમ ન કર્યું? કારણ કે એમને તો ગમે તે રીતે માનસશાસ્ત્રીય પ્રયોગો દ્વારા એનાઓના હૃદયને જીતી એમને મૂળ માર્ગ પર લાવવા હતા આ કારણો એમની હૃદય-ભાવના સમજવી એ તર્કનો નહીં પણ હૈયાની સૂઝનો સવાલ બને છે અને દ્વિ-અર્થક પદ્ધતિના આધારનો સવાલ પૂછવો એ તો જૈન ધર્મ વિષેની એ બાબતની અજ્ઞાનતા જ સૂચવે છે જૈન ધર્મે કહ્યું છે કે જેમાંથી એક અર્થ નીકળે તે ભાષા, એકથી વધુ અર્થ નીકળે તે વિભાષા અને યથાતથ્ય અર્થ નીકળે તે વાર્તિક કહેવાય છે બ્રહ્મા-જીએ જુદા જુદા—મસ્કારોવાળા દેવો, મનુષ્યો અને રાક્ષસોને એક

માત્ર द નો જ ઉપદેશ આપ્યો હતો. પણ અર્થ જુદા હતા ગીતાએ પણ ચોક્કસ શબ્દો દ્વારા ભિન્ન ભિન્ન વર્ણ–સંસ્કારવાળાને જુદા જુદા અર્થો આપ્યા છે. જૈન કથાનકમાં પણ ત્રણ જુદી જુદી માગણી કરનારી વ્યક્તિઓને 'सरोनत्थि' દ્વારા કંઠ નથી, બાણ નથી તેમ જ સરોવર પણ નથી એવો અનેક અર્થાત્મક જવાબ દેવામાં આવ્યો છે. એટલે આ પદ્ધતિ એ કંઈ કોરી કલ્પના નથી. **નિશીથ ગાથા ૫૨૩૪ તો સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે ક્યા સૂત્રને ઉત્સર્ગ, કયાને અપવાદ અને ક્યાને તદુભય માનવા એ માટે વિવિધ સૂત્રોની વિચારણા કરીને જ અર્થ કરવો.** કેટલીક વાર એમ પણ બને છે કે એક મહાન પુરુષના વાક્યમાંથી ઊલટાસૂલટી અર્થો તારવીને પણ લોકો દ્વિઅર્થક પદ્ધતિને જન્મ આપે છે. બાકી ગુરુઓનો હેતુ દૂધ–દહીંની નીતિ રાખી બંને બાજુ ઢોલકી બજાવવાનો નહોતો પણ સાધકોની યોગ્યતા પ્રમાણે અર્થ આપી એમને વિકાસ માર્ગે ચડાવવાને હતો. અને છેલ્લે કહું તો બંને બાજુના અર્થો કરનારા આચાર્યો કંઈ સામાન્ય પુરુષો નહોતા. પણ સમર્થ પૂર્વાચાર્યો હતા. પણ આચારાંગના દ્વિઅર્થક પાઠો શા માટે, ક્યારે અને કયા સંજોગોમાં આવ્યા હતા એનો ભેદ ભૂલાવાથી એક અચાર્યે એક અર્થ આપ્યો, બીજાએ બીજો. છતાં બંનેએ એક બીજાના દૃષ્ટિબિંદુનો સ્વીકાર તો કર્યો જ છે. એ જ એની પ્રબળ સાબિતી છે કે આ પાઠો દ્વિઅર્થક હતા. બાકી તો કોઈનો પણ આશય ખોટું કહેવાનો કે નિરાધાર અર્થ આપવાનો નહોતો. તેમ જ આવા પાઠો રચવાનો હેતુ પણ અલ્પ સમય અનુકૂળ બનીને ફસાયેલાઓને સુધારવાનો જ હતો.

પ્ર. ૧૨ તમે હીરાલાલ દુગડનું 'ભગવાન મહાવીર અને માંસાહાર પરિહાર' તથા મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજીનું ' માનવ ભોજ્ય મીમાંસા ' વાંચી જાઓ. એમાં હરેક શંકાસ્પદ પાઠોના અર્થો વનસ્પતિ જ છે એવું સિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. જ્યારે તમે દીક્ષિતો સાથે માંસાહારની વાત ઊભી કરી તમારા પુસ્તકને ભયંકરમાં ભયંકર બનાવી દીધું છે.

એથી જૈન સમાજ તમારી વાતથી ધ્રૂજી ઊઠશે.

ઉ. ૧૨ ડૉક્ટર પેટી ખોલી નસ્તર બહાર કાઢે એ જોઈને પ્રથમ તો ધ્રુજારી છૂટે જ. પણ લાંબા વખતનું પાકી ગયેલું ગૂમડું કાપી રગદળ બહાર કાઢી નાખવામાં આવે છે ત્યારે દરદી કેવી હાશ નાખી નિરાંત અનુભવે છે? ને પછી તો એ જૂની પીડાને જ ભૂલી જાય છે. તેમ ૨૦૦૦ વર્ષથી મૂંઝવતી રહેલી વિચાર પકડની ગાંઠને છેદતાં થરથરાટી અનુભવાય એ સ્વાભાવિક છે પણ આંચકાનો પહેલો જુવાળ ઊતરી ગયા બાદ નિર્માણ થયેલા ભવ્ય ઇતિહાસને કારણે જ્યારે સમાજમાં ગૌરવભરી અસ્મિતા પ્રગટ થશે ત્યારે એ ધ્રુજારીને બદલે પછી ગૌરવ જ અનુભવશે.

બાકી વનસ્પતિ અર્થને ચીપકી રહી ગૂમડાને પંપાળવાથી દર્દ મટવાનું નથી ભલે પછી ૧૦૦૦ દુગડ સાહેબ કે ૧૦૦૦ મુનિશ્રી એને પંપાળ્યા કરે. માંસ વહોરવાની બાબતમાં મુનિવેશ ઊતારવાની વાત, તેમ જ એ બાબતમાં અપવાદ માર્ગનું આલંબન ગુપ્ત રાખવાની વાત, હરિશ્ચંદ્ર ગણિનો પ્રશ્ન અને ગુરુનો ઉત્તર નવ વિગઈ ઓ ઘડીએ ઘડીએ ન વાપરવાની ભદ્રબાહુસ્વામીની આજ્ઞા, તેમ જ આચારાંગની ટીકામાં માંસાદિ દોષ परिहरण समर्थः વગેરે પાઠોનો વનસ્પતિ અર્થ કેવી રીતે યોજી શકાય? સિવાય કે આપણી હાંસી ન કરાવવી હોય તો. એટલે મારું પુસ્તક ભયંકર નથી પણ વિચાર પકડને કારણે પોષાયેલી ગાંઠ અને એને કારણે ઘવાતું 'અહં' જ ભયંકર છે.

પ્ર. ૧૩ આપણા હાલના સમર્થ આચાર્યો પણ દેશના કે મેક્સમૂલર, હર્મન જેકોબી તથા ડૉ. શુબ્રિંગ જેવા પરદેશના પંડિતોને ય વનસ્પતિ અર્થ ગળે ઊતરાવી શક્યા નથી, ત્યાં તમારું શું ગજું? એથી કદાચ તમે જે છે એથી યે વધુ ગૂંચવાડો ઊભો કરશો.

ઉ. ૧૩ ગૂંચવાડો થવાનો કોઈ નવો ભય તો નથી જ, કારણ કે એ તો ચાલ્યો જ આવે છે. એટલે જે કોઈનો પ્રયત્ન ઠીક હશે

પ્ર. ૧૫ તમારો હેતુ શુભ હશે પણ કેટલીક વાતો દા ત, ગૌતમે ભગવાનને પૂછેલો કાર્યસિદ્ધિના કાર્યકારણનો પ્રશ્ન જનતા સામે મૂકી જ ન શકાય એથી શાસનની પ્રતિષ્ઠાને ખાતર હુ કહુ કે તમે માગો તે રકમ તમને આપી દઉ પણ આ નિબધ ન છપાવતા એને પાણીમા જ પધરાવી દો તમારામા શક્તિઓ છે તો એવુ પ્રમાણભૂત ધર્મસાહિત્ય પેશ કરો કે જે સર્વત્ર આવકાર પામે

ઉ ૧૫ શ્રીમાન! આપના મારા પ્રત્યેના સદ્ભાવની કદર કરુ છુ, પણ એથી ધનને ખાતર ધર્મ વેચવા નથી ઇચ્છતો જેટલી આપના મા શાસન પ્રતિષ્ઠાની ચિંતા છે એથી અનેકગણી મને મારા મહાવીરના શાસનનુ ગૌરવ વધે એની ચિંતા—માગણી છે અને તેથી જ હુ ૬૫ વર્ષની ઉમરે અર્ધબિમાર હોવા છતા દોઢ–બે વર્ષથી ગામેગામ ભટકી રહ્યો છુ આમ છતા મારે નમ્રતાપૂર્વક કહેવુ પડે છે કે આપને તથા આપના જેવી માન્યતા ધરાવનારાઓને આવી સીધી સાદી વાત કેમ ગળે ઉતરતી નથી કે જ્યારે મે તો શાસ્ત્ર પર પ્રહાર કરનારાઓને ધગતો જવાબ વાળી શાસનના ગૌરવનુ રક્ષણ કર્યું છે ત્યારે તમે જ મારો વિરોધ કરો છો? યાદ રાખજો કે આજે તો જૈનોના છોકરા ઇડા–મચ્છી તરફ વળવા લાગ્યા છે, છતા એ ગુપ્તતા સેવે છે પણ જ્યારે સમય બદલાશે–સખ્યા એમની વધવા લાગશે અને છેદસૂત્રો–આગમ પાઠો સર્વજન સુલભ બનવા લાગ્યા હોઈ એવા પાઠો એમના હાથમા આવી પડશે અને ત્યારે શરમ છોડી પોતાના આચારના સમર્થન માટે એ જ પાઠોનો આધાર આપણી સામે રજૂ કરશે ત્યારે બાવાની જેમ ઊભા રહ્યા સિવાય આપણી પાસે બીજો કોઈ ઉપાય હશે ખરો? એથી જ્યારે પાચ વર્ષે કે દશ વર્ષે માંસાહારનો પ્રશ્ન તો ફરી ઊઠવાનો જ છે આજે જે રીતે મહાત્મા ગાધીજીની અહિંસક ગણાતી સરકાર ગાય–બેલાદિ પશુઓની ક્રૂર હત્યા માટે જગી કતલખાના ઊભા કરી રહી છે મત્સ્યોદ્યોગને નામે લાખો કરોડો માછલાઓનો વેપાર કરી રહી છે અને દ ઉંધિયામણ

રગાવાને બહાને રિબાવી રિબાવીને મારવા માટે વાદરા, દેડકા–મરઘાની નિકાસ કરી રહી છે એટલુ જ નહી, ભારતની જનતાને માસાહાર તરફ વાળવાનો પણ પ્રચાર કરી રહી છે ત્યારે ઈશ્વરનો કાનૂન જો સાચો હશે તો એ નિર્દોષ મૂક પ્રાણીઓની હાય એક દિવસ આપણને જ ભરખી જશે પણ ત્યા સુધી તો દિનભર દિન એ હિસાનુ તાડવ વધતુ જ રહેવાનુ છે અને એને પરિણામે ખાનપાનની ચાલો દ્વારા ભ્રષ્ટ કરવાના અને નવી પેઢીઓને લલચાવવાના પ્રયત્નો વેગ પકડશે જ ત્યારે મારો જવાબ આપણને સ્થિર રાખી શકશે એટલુ જ નહી, ભવિષ્યના વિદ્યાર્થીઓને જ્યા જવુ હશે ત્યા જશે, પણ એ શાસ્ત્ર પાઠોનો આધાર તો મેળવી શકશે જ નહી, કારણ કે આ દૃષ્ટિએ જ શાસ્ત્રપાઠોનુ ખરુ રહસ્ય પ્રગટ કરી પૂરા આદર્શો માટેનો કોઈ આધાર જ મે રહેવા દીધો નથી બાકી ખોટા ભયે કઈ ગુપ્ત રાખશુ તો એ ગુપ્તતા જ એક દિવસ ભયકર હથિયાર બની આપણી સામે જ વપરાશે, આપણને જ ખાઈ જશે

પ્ર. ૧૭ નથી તમારો પ્રશ્ન સુધારકોને ગમતો કે નથી જૂનવાણી-ઓને ગમતો ઉપરથી તમે આટ આટલા અપમાનો, તિરસ્કારો અને વિરોધો સહન કરીને પણ સાધુઓની ખુશામતમાં પડ્યા છો ને તેમની પાસે ભીખ માગતા ફર્યા કરો છો એ તમારા જેવા સુધારક-ક્રાંતિકારને શોભતુ નથી **નથી પશુમાં કે પંખીમાં એવી તમારી કાનકડિયા જેવી દશા** જોઈ સહૃદયતાની લાગણીથી જણાવુ છુ કે એના કરતા તો આ લપ જ છોડો તો શુ ખોટુ છે?

ઉ ૧૭ મારી પરિસ્થિતિનુ આપે દોરેલુ ચિત્રણ યથાતથ્ય જ છે છતા સ્નેહપૂર્વક આપેની શિખામણ પાળવા હુ લાચાર છુ, કારણ કે મારા મહાવીર અને એના શાસન પ્રત્યેની ગૌરવ અસ્મિતા જ મને એમ કરવા માટે ધકાવી રહી છે ત્યા હુ શુ કરી શકુ? છતા વિચારોમા તો હુ સુધારક કે ક્રાંતિકાર મટ્યો નથી ને એને કારણે તો આ પુસ્તક અંગે પ્રશ્નમા વચનો સાભળવા છતાય વિચાર-ભેદને કારણે સહાય ન કરવાની સાફ સાફ વાતો મોઢામોઢ સાભળવી પડી છે કેટલાકે ભયકર અપમાનો કરી વગાડ પણ ખૂબ કરવી છે

શકયો છુ કે મુનિ–આચાર્યોની અપેક્ષાએ શ્રાવકોનો જ એક વર્ગ વિશેષ રૂઢિચુસ્ત બની રહ્યો છે એ કારણે નથી એ એમાથી જલદી છૂટી શકે તેમ કે નથી એમા પરિવર્તન લાવી શકે તેમ આમ છતા યુગને એ હવે સમજવા લાગ્યો છે. પરિવર્તન પણ ઇચ્છે છે જો કે હજુ ઠીક ઠીક ભાગ જૂના ખ્યાલો ધરાવે છે એમ છતા જે ભાગ ઊચે ચડવા ઇચ્છે છે એમનાથી જો આપણે ભાગશુ તો શુ થશે ? સુધારકો એ જિન બની આગળ દોડતા રહે ને જૂનવાણી કહેવાતાઓ ડમ્માની જેમ ત્યા જ પડ્યા રહે એથી સમાજનુ કઈ શ્રેય થઈ શકશે ખરુ ? તો એથી લગામ સહેજ ઢીલી કરીને પણ એમને સાથે ખેચવાનો પ્રયત્ન ઇચ્છવા યોગ્ય નથી ? એક વિદ્વાને આ વૃત્તિને વૃદ્ધાવસ્થાનુ કારણ કહ્યુ છે ભને એમ હોય પણ એ કઈ બૂરો વિચાર તો નથી જ ને !

બાકી 'ખુશામત'ના આક્ષેપ અગે તો મારે કહેવુ ન જોઈએ છતા કહેવુ પડે છે કે પ્રસિદ્ધ એવા મુનિ–આચાર્યો પાસેથી એકાદ–બેને બાદ કરતા કશુ જ મળ્યુ નથી કેટલાકે તો સહાય પાછી પણ ખેચી લીધી છે છતા અનેક મુનિ–આચાર્યો સાથે બધાયેલા સ્નેહ-ભાવને એથી કશો જ વાધો નથી આવ્યો, કારણ કે એ હૈયાની લાગણીનો સવાલ છે કેવળ ધન પર એ પ્રતિષ્ઠિત નથી

પ્ર. ૧૮ આ વિષયનુ ઊડુ અધ્યયન ચિતન કરી નીડરતા–પૂર્વક કશુ પણ ન ગોપવતા સ્પષ્ટ રહસ્ય પ્રગટ કરવાની જે નૈતિક હિમત તમે બતાવી છે એથી શરૂઆતના પ્રકરણો વાચી એમ લાગેલુ કે તમારુ સશોધન સસ્કૃત–પ્રાકૃતમા અનુવાદિત બની કદાચ આગમ સાહિત્ય ભડારમા સ્થાન પામવા જેવુ મૌલિક ગણાય તો કઈ નવાઈ નહી, પણ ત્યાર બાદ પરપરાગત લોકોને ખુશ કરવા તેમ જ પડિતોને ચૂપ કરવા સાધકોનુ એક નવુ તૂત ઊભુ કરી તમે તમારી મૌલિકતા પર જ પાણી ફેરવી દીધુ છે એથી જો 'જૈન મુનિઓ પણ એકવાર માસાહાર કરતા હતા તેના સ્પષ્ટ આધારોથી પુરવાર થયેલી વાત' લખવાની તમે આની જેમ જો નીડરતા બતાવી હોત તો તમારુ

પુસ્તક ભારે મૌલિક બની જાત પણ સંશોધક મટી તમે પણ છેવટે એક પક્ષના વકીલ જ બની રહ્યા છો ત્યાં પંડિતો તમારી વાતને કેવી રીતે માન્ય કરશે?

ઉ. ૧૮ કોઈની ખુશામત કરી માન્ય કરાવવા કે કોઈને ચૂપ કરવા મેં ઇરાદો સેવ્યો જ નથી. પણ મને જે કંઈ સમજાયુ છે એ જ મે લખ્યુ છે બાકી પરંપરાગત લોકોને ખુશ કરવાનો જો મે ઇરાદો રાખ્યો હોત તો આ નિબંધ અંગે મને જે કડવા કડવા અનુભવો થયા છે એ ન થાત અને એને સ્થાને મને આવકાર જ મળત આથી કહેવુ પડે છે કે જો શાંત ચિત્તે આ પ્રશ્ન ફરી વિચારવા મા આવશે તો મારુ કહેવુ છેવટે યથાર્થ જ લાગશે એવો મારો વિશ્વાસ છે

(૧) એ બીહણ કાળને અંગે ઘણા મુનિ-આચાર્યોએ અનશન આદરી પ્રાણત્યાગ કર્યો હતો ઘણા ઈશાન-પૂર્વના દેશોમા વિહાર કરી ગયા હતા અને જે ત્યા રહ્યા હતા એ પણ અનિદાનની તૈયારી સાથે જ ટકી શક્યા હતા આવી ભયંકર આપત્તિઓમાથી કેમ હેમ-ખેમ પાર ઉતરી શકાય એ જ એક માત્ર એમની ચિંતાનો વિષય હતો અને તેથી એ પરંપરાગત મુનિ-આચાર્યોને પણ પોતાની ધર્મસ્થિરતા માટે સતત જાગરૂક રહેવુ પડતુ હતુ ત્યા બીહણ વાતાવરણમાથી આવેલા નવસાધુઓની ધર્મસ્થિરતા માટે કેવી રીતે નિશંકતા લાગે? અને એવી નિશંકતા ન લાગે ત્યા સુધી ગુરુઓ એમને કેવી રીતે વડી દીક્ષા આપે? આમ ધર્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત કરવાનુ ત્યારે વાતાવરણ જ અનુકૂળ ન હોઈ એવી પરિસ્થિતિ નિર્માણ થાય અને ફરી એવી ધર્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય ત્યા સુધી એ નવદીક્ષિતો સાધકો જ રહ્યા હતા આ અંગે નીચેના પ્રશ્નો વિચારીએ

(૧) શરૂઆતમા કેવળીઓ-શ્રુતકેવળીઓનો યુગ હોઈ દીક્ષા સાથે જ યા ૧૩ દિવસ બાદ વડી દીક્ષા આપવામા આવતી

(૨) બાદમાં જેમ જેમ નબળાઈઓ આવતી ગઈ તેમ તેમ એ ગાળો લંબાવવો પડ્યો હતો અને ૧૨ વર્ષના ભયંકર દુષ્કાળને કારણે તો એ ગાળો વર્ષો સુધી લાંબો ચાલ્યો હતો.

(૩) કારણ કે એનો હેતુ અપેક્ષિત ધર્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવાનો હતો.

(૪) પરિણામ એથી એ આવતું કે ધર્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત થવાને કારણે પાછળથી દીક્ષિત થયેલા ક્યારેક વહેલા વડી દીક્ષા પામી શકતા અને પહેલા આવેલા પાછળ પણ રહી જતા.

(૫) આથી ક્રમને કારણે કોઈને અસંતોષ ન થાય એ માટે પણ એવો નિયમ જરૂરી હતો કે જે ધર્મસ્થિરતા પ્રાપ્ત કરી શકે એ વહેલાં પણ વડી દીક્ષા પામી શકે.

(૬) એથી જ્યાં સુધી અનુકૂળ વાતાવરણને કારણે ૧૩ દિવસનો નિયમ પ્રવર્તમાન રહ્યો હતો ત્યાં સુધી ક્રમને કારણે બન્ને દિવસોનું સરખું જ મહત્ત્વ હતું કારણ કે દીક્ષા અને વડી દીક્ષા વચ્ચે સરખું જ અંતર રહેતું.

(૭) પણ પરિસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ ત્યારે ધર્મસ્થિરતાની શરત પૂરી કરવા માટે દીક્ષાને બદલે વડી દીક્ષાનું મહત્ત્વ વધી ગયું અને તેથી વડી દીક્ષા બાદ જ દીક્ષાપર્યાય ગણનાનું શરૂ થયું. 'उपस्थापनात् प्रारम्य दीक्षा पर्याय गणना' વડી દીક્ષા પછી જ દીક્ષાપર્યાય ગણવામાં આવે છે–(કલ્પસૂત્ર–ટીકા)

(૮) આમ વડી દીક્ષાનું વધી ગયેલું મહત્ત્વ જ જણાવે છે કે ત્યાં સુધી નવદીક્ષિતો સાધકો જ રહ્યા હતા.

(૯) વળી એ પણ ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે કે એવા સાધકોનો અતિ મોટો ભાગ પાછળથી વિશુદ્ધ બની મૂળ પરંપરામાં જોડાઈ ગયો હતો છતાં એમનામાંના કેટલાક સંઘબહિષ્કૃત બની સ્વચ્છંદ–પણે વિહરતા રહ્યા હતા. એવાઓને સારૂપી યા સિદ્ધપુત્ર

તરીકે ઓળખાતી એ બધા જ સાધકોને અનુલક્ષીને નિશીથ ગાથા ૪૬૦૭ ચૂ૦ ભાગ ખુદ શાસ્ત્રકારો તરફથી કહેવામા આવ્યુ છે કે એમનામા ફક્ત મુનિવેશ હતો ચારિત્ર્ય જેવુ કઈ પણ નહોતુ આ પણ એક પ્રબળ પ્રમાણ છે કે એવા સાધકો વિશુદ્ધ થયા પહેલા મુનિ ગણાતા જ નહોતા

(૧૦) આ અગે પરિશિષ્ટમા આવેલા કેટલાક પ્રશ્નો ને તેના ઉત્તરો—ખાસ કરી અપવાદ માર્ગનુ આલબન ગુપ્ત રાખવાની વાત મુનિવેશ બદલવાની વાત, હરિશ્ચન્દ્ર ગણિવરનો પ્રશ્ન તથા ભદ્રબાહુકૃત ઓઘ નિર્યુક્તિની અપવાદિક છૂટ વગેરે પ્રશ્નો શાત ચિત્તે વિચારવામા આવશે તો મારી વાત સમજાશે કે સાધકોનો વર્ગ એ મે ગણુ કરેલુ તૂત નથી પણ ઘટેલી ઘટના છે

(૧૧) આમ પરપરા વિશુદ્ધ રહી હોવા છતા વ્યક્તિગત રીતે કોઈ મુનિ—આચાર્ય નહી જ ફસાયા હોય એવુ તો મે કહ્યુ જ નથી એવી નબળાઈ તો સતયુગમા પણ ચાલતી હોય છે પણ એ એક વ્યક્તિગત પ્રશ્ન છે પરપરાને એથી એની સાથે કઈ જ લેવાદેવા નથી

આ પ્રમાણે મારા સશોધનમા મને જે કઈ જણાયુ છે એ જ મે અહી પ્રગટ કર્યું છે બાકી પરપરાગત લોકોને કે પડિતોને કોઈ કોઈ વાતો ગળે ઊતરે કે ન ઊતરે એ એક જુદી વાત છે બાકી વિચાર-ભેદ તો જગતમા ચાલવાનો જ આમ છતા ઘણા ઘણા પણ મારુ દૃષ્ટિબિંદુ સમજી શકશે તો પણ હુ મારો પ્રયત્ન સફળ થયો માનીશ

પ્ર ૧૯ તમે આચારાગ તથા દશવૈકાલિક પરની પૂર્વાચાર્યોની ટીકાઓ ફરી વાચી જશો ત્યા શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ જેવા સમર્થ પુરુષે જ માસાહારનો અર્થ સ્વીકાર્યો છે ત્યા તમે કોણ? જો કે એ અર્થ જ મૂળમા સાચો હોય તો એની જૈન સસ્કૃતિ પર બૂરી અસર નિર્માણ થાય સસ્કૃતિ જ તૂટી પડે એ પણ અમારી કલ્પના બહાર નથી. પણ વસ્તુસ્થિતિ એ છે કે આ શૂન્યવાદો ઊઠેલી

શકાય તેવો જ નથી. જેથી એમાં માથું મારવા જેવું નથી. સાપના દરમાં હાથ ઘાલવા જેવી એ વાત છે. એથી કહેવું પડે છે કે શું એ પૂર્વાચાર્યોથી પણ તમે વધુ ડાહ્યા છો ?

ઉ. ૧૯ આપણે તો કશું જ નથી. બાકી એ પૂર્વાચાર્યો સમર્થ હતા, જ્ઞાની હતા અને ખૂબ ડાહ્યા હતા એ સાચું પણ મારો મહાવીર એમનાથી પણ અનેકગણો ડાહ્યો હતો, જ્ઞાની હતો, સર્વજ્ઞ હતો અને શાસ્ત્રોનો પ્રદાતા પણ હતો. એથી આપણે મહાવીરનું માનવું કે પૂર્વાચાર્યોનું ? આમ છતાં કહેવું પડે છે કે શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી મહરાજનો માંસવાચક અર્થ સામે હોવા છતાં નથી જૈન સંસ્કૃતિ પર બૂરી અસર થઈ કે નથી જૈન સંસ્કૃતિ તૂટી પડી. એથી સિદ્ધ થાય છે કે વસ્તુનાં અનેક પાસાંઓને જોવા જેટલી કૈવલ્ય દૃષ્ટિ એ ધરાવતા ન હોઈ એમનું મંતવ્ય કદાચ સાચું હોય તો પણ આ દૃષ્ટિએ એકાંગી અને અપૂર્ણ જ રહ્યું હોય. કાં તો એમના કહેવાનો ભાવાર્થ આપણે તારવી ન શક્યા હોઈએ. પણ વસ્તુસ્થિતિ જુદી છે.

મૂળ વાત એ છે કે આચાર્યોએ એવા પાઠોનો અર્થ વનસ્પતિ કર્યો છે, જ્યારે કેટલાક આચાર્યોએ માંસપરક કર્યો છે. તો આમ બે અર્થો થવાનું કારણ શું ? એથી તો સહેજે સાશંકતા પેદા થાય કે પછી કયો અર્થ સાચો હશે ? આનો ભેદ કંઈક અંશે હરિભદ્રસૂરિ મહારાજની ટીકામાંથી પ્રાપ્ત થાય છે અને એ મારા નિબંધના મંતવ્ય સાથે પૂરેપૂરો મેળ ખાય છે એમ મને લાગે છે. આ કારણે એમની જ ટીકા જોઈએ. એઓશ્રી લખે છે કે :-

"बहु अट्ठियं पोग्गल अणिमिसं वा बहु कंटयं
अच्छियं तिंदुय बिल्लं, उच्छुखंडं वा सिंबलिं"

(દશ. વૈ. અ. ૫. ગા. ૭૩)

ટીકા : किं च—बहु अट्ठियं तिसुत्रं, बह्वस्थि 'पुग्दल' 'मासम्' 'अनिमेष' वा बहु कण्टकम्, अयं किल—**कालाद्यपेक्षया ग्रहणे**

પ્રતિષેધ: अन्ये त्वभिदधति वनस्पत्यधिकारात् तथा विध फलाभिधाने एते इति।

અર્થ · બહુ હાડકાવાળુ માસ, બહુ કાટાવાળી માછલી તેમ જ અગથિયા, ટિબરૂ ફળ, બીલી, શેરડીના કકડા, શાલ્મલિ વૃક્ષનું ફળ વગેરે જેમા ખાવાનુ થોડુ અને ફેકી દેવાનું ઘણુ—એ વસ્તુઓ મારે કલ્પે નહી એમ કહીને મુનિ તે ન લે આ પાઠનો અર્થ આપણે વિચારી ગયા છીએ છતા ફરી એની સ્મૃતિ તાજી કરીએ તો જે માસમાથી હાડકા અને ફળફળાદિમાથી ઠળિયા, છાલ યા કૂચારૂપે ઘણો ભાગ ફેકી દેવો પડે છે એ બનેમા સરખું જ પાપ છે એવો અર્થ પડિતો કરે છે તો પછી જે માસમા હાડકા જ ન હોય એવા માસ કરતા જેમાથી થોડુ ઘણું ફેકી દેવુ પડે છે એવા ફળ-ફળાદિમા ઘણું પાપ રહેલુ છે, એવો અર્થ જ નીકળે જે કેટલો વિચિત્ર છે? ચુસ્ત માસાહારીઓ પણ એવો અર્થ ન સ્વીકારી શકે, એ ખાસ ધ્યાનમા લેવા જેવી વાત છે

જો કે મૂળમા તો આ પાઠનો અર્થ વનસ્પતિ જ હતો પણ અનિમેષ શબ્દને આધારે—માછલા જેવા આકારની વનસ્પતિ અર્થ રોગ છતા—માછલાનો અર્થ લઈ સાથે એનો મેળ બેસાડવા पेग्गलं (પુદ્ગલ)નો અર્થ પણ માસ કરવામા આવ્યો હતો ને એવા અર્થનો આધાર લઈ એ કાળના લાલચુ મુનિઓએ પોતાના આચાર માટે સમર્થન મેળવ્યુ હતુ. બાકી पेग्गल નો અર્થ આપ્ટે જેવા માન્ય સસ્કૃત કોશોમા પણ 'માસ' નથી કરવામાં આવ્યો આમ છતાં એમના મતવ્યનો અર્થ પાછળથી એ રોગમાથી મુનિઓ મુક્ત થવા છતા પણ અર્થ તરીકે તો ચાલતો જ રહેનો કારણ કે એક અર્થ વહેતો મૂકયા પછી—વહેનો મૂકનારાઓથી પણ પાછો વાળી શકાતો નથી અને પછી તો કોશકારોને પણ એને સ્થાન દેવુ પડે છે ને એ રીતે એ પ્રમાણભૂત બની જાય છે, જે એ કાળનો ઇતિહાસ જાણવા પૂરતો મહત્ત્વનો છે સાથે એ પણ ફરી જણાવવુ જરૂરી લાગે છે કે

અનિમેષનો અર્થ ચાણક્યના અર્થશાસ્ત્રમાં માછલા આકારનું વનસ્પતિ-જન્ય ખાદ્ય કર્યો છે.

આમ એક વાર શરૂ થયેલો અને પરંપરાએ વહેતો નવો અર્થ સૂરિજી મહારાજે આપ્યો છે એમ છતા પોતાના જ અર્થનો આગ્રહ ન રાખતા એમણે અન્ય આચાર્યોના મંતવ્યની પણ નોંધ લીધી છે કે અન્ય આચાર્યો એનો વનસ્પતિ અર્થ કરે છે ને એની દલીલમાં પણ જણાવે છે કે "જ્યાં ફળનો અધિકાર ચાલે છે ત્યાં વચમા માસ-મચ્છી કેવી રીતે ટપકી પડતાં હશે ? માટે એ શબ્દોનો અર્થ વનસ્પતિ-પરક જ કરવો જોઈએ" આમ અન્ય આચાર્યોની નોંધ લઈને એમણે સંશોધનનો માર્ગ મોકળો રાખ્યો છે, કારણ કે એમણે પોતાના અર્થનો આગ્રહ જ નથી રાખ્યો. તેમ જ માંસ માટે પણ સ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યુ છે કે 'कालाद्यपेक्षयाग्रहणे तु प्रतिषेधः' અમુક કાળની અપેક્ષાએ તો એ પણ લેવાનો પ્રતિબંધ છે. જો કે કયા કાળમા પ્રતિબંધ છે એની સ્પષ્ટતા એમણે નથી કરી. પણ અન્ય ગ્રંથો પરથી કલ્પી શકાય છે કે (૧) ઋતુમા-વર્ષાઋતુ, (૨) જિંદગીમા-યુવાવસ્થા, (૩) શારીરિક પરિસ્થિતિમા-તંદુરસ્તી અને (૪) દેશની પરિસ્થિતિમા સુકાળ આ ચાર અવસ્થાઓમા માસ લેવાનો પ્રતિબંધ છે. એટલે કે એ સિવાયની પરિસ્થિતિઓમા અર્થાત્ શિયાળા-ઉનાળામા, વૃદ્ધાવસ્થા યા બાલ્યા-વસ્થામાં, શારીરિક નિર્બળતા યા બિમારીમા તેમ જ દુષ્કાળના સમયમા બીજો કોઈ ઉપાય ન હોય તો એ લઈ શકાય છે.

'લઈ શકાય છે' એટલે કે ઉત્સર્ગ માર્ગ તરીકે લેવાની એ છૂટ નથી. પણ અપવાદ તરીકે જ ખાસ વિશેષ પરિસ્થિતિમા જ એ લઈ શકાય.

જૈન ધર્મ એ સૂક્ષ્મ અહિંસાનો ધર્મ હોઈ જેમાં ઘોર હિંસા છે એવા માસ માટે તો સ્થાન હોઈ જ ન શકે. એટલે એ કેવળ અપવાદ દશાની જ વાત છે, જે એમણે સ્પષ્ટતાથી જણાવ્યું છે. આથી એમનુ કથન મારા નિબંધને અનુરૂપ મંતવ્ય પૂરું પાડે છે.

મોટા ભાગના આચાર્યોએ વનસ્પતિ અર્થ કર્યો છે, કેટલાકે માસપરક અર્થ કર્યો છે પણ સૂરીજી મહારાજે માસપરક અર્થ આપવા છતા અપવાદ દશાની વાત કરી આ સમસ્યા ઉકેલવામા બહુ ઉપયોગી વસ્તુ પૂરી પાડી છે તેવી જ રીતે ભદ્રબાહુસ્વામીએ પણ પાછળ જોઈ ગયા પ્રમાણે 'તરુણ હોવા છતા રોગને કારણે કે નિર્બળતાને કારણે જરૂર હોય તો જ અપવાદ દશામા એણે એ વસ્તુઓ (માસ-મદ્યાદિ નવ વિગઈઓ) વાપરવી, બાકી નહી,' આમ કહીને સ્પષ્ટ પ્રમાણ પૂરુ પાડ્યુ છે આ કારણે સિદ્ધ થાય છે કે શાસ્ત્રમા જે કાઈ આવા પાઠો છે એ કેવળ કૂમેનાઓના માટે અપવાદ પાઠો હોઈ 'ઉદ્ધાર પાઠો' છે, નહિ કે ઉત્સર્ગના

ઇતિહાસના અકોડા છૂટી જવાથી જે બે મહાપુરુષોના શબ્દો જ આજ સુધી આપણને મૂઝવતા હતા એ શબ્દો એ જ આ સમસ્યા હલ કરવામા આજે ખૂબ ઉપયોગી ભાગ ભજવ્યો છે. એથી માનવુ પડે છે કે કાળદેવતાના સામ્રાજ્યમા સમય પરિપક્વ થાય છે ત્યારે જ કાર્ય સિદ્ધિ આવીને ઊભી રહે છે.

આ પ્રકરણ પૂરુ કરતા પહેલા આપણે અપવાદોના પ્રકારો પણ જાણી લઈએ અપવા૦ મોટે ભાગે ૬ પ્રકારના છે

(૧) **વૈશ્રામિક અપવાદ :** મુનિને પૂર્વનો ભોગવિલાસનો અભ્યાસ ચારેક ન ડોલાવી મૂકે, એવી જાગૃતિથી પરચખ્ખણ લઈ આયબિલ ઉપવાસાદિ દીર્ઘ તપનો અતૂટપણે એ કર્યા કરે છે પણ મહિનાઓ પછી એને આરામની જરૂર લાગે તો એ થોડો વખત છૂટુ મોટુ રાખે એ વૈશ્રામિક અપવાદ છે એથી વ્રતભગ નથી થતો તેમ જ એ પતનનો માર્ગ પણ નથી પણ ફરી ચડવા માટે થોડો સમય આરામ લઈ એ નવી શક્તિ મેળવવા માગે છે એટલુ જ

(૨) **ઔપધારિક અપવાદ :** પૂર્વના ભોગ અભ્યાસને કારણે

કોઈ મુનિ લપસી પડે. મુનિવેશ તજી ગૃહસ્થાશ્રમ ભોગવે, પણ ફરી બ્રહ્મચર્યાદિ મહાવ્રત પાળવાની ભાવનાથી ધર્મ માર્ગ તરફ વળવા ઇચ્છે તો એને ધીરે ધીરે ચડવા માટે તિથિઓ પૂરતું યા દિવસોની મર્યાદા વધારતું બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવાનું વ્રત આપવામાં આવે; એ બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રતનો અપવાદ છે. તેની જ રીતે માસાહારથી લલચાયેલા અને એમા ફસાયેલાઓને ધીરે ધીરે એમાંથી છૂટી જવા માટે પ્રસગે પ્રસગે અમુક મર્યાદા મૂકવામાં આવે એ બધા 'ઔદારિક અપવાદ'ના સ્વરૂપો છે.

(૩) ઔત્સર્ગિક અપવાદ : અપવાદરૂપે પાચમની સંવત્સરી ચોથની થઈ ચોલપટ્ટા પર કદોરો આવ્યો જે આજે ઉત્સર્ગનું રૂપ પામ્યા હોઈ ઔત્સર્ગિક અપવાદ ગણાય.

(૪) સાંઘિક અપવાદ : કારણવશાત્ શાસન હિતને નજરમાં રાખી સઘ અમુક આદેશ આપે તે સહુ અપનાવી લે એ સાંઘિક અપવાદ છે. જેમ કે એક સમય શત્રુંજયની યાત્રાએ ન જવાની આપેલી આજ્ઞા

(૫) શુભ હેતુ અપવાદ : કારણવશાત્ શાસનના હિત ખાતર સમર્થ પુરુષો અલ્પ સમય માટે અપવાદ સેવે તે વિદ્યાભ્યાસ માટે મુનિવેશનું તજવુ, કાનકાચાર્યનો અનાર્ય દેશનો પ્રવાસ, મલધારી હેમચદ્રે મહારાજા સિદ્ધરાજને ત્યાથી વહોરેલો ચારે પ્રકારનો આહાર વગેરે.

(૬) વિપત્કાલીન અપવાદ : તાત્કાલિક રાહતની જરૂર હોઈ રેલવે કે મોટર દ્વારા મુનિને હોસ્પિટલમા ખસેડવાની આપવી પડતી છૂટ, ભયકર દુષ્કાળમા બધનો હળવા કરવાની પડેલી ફરજ, કોંકણમાં ભારે વરસાદને કારણે છત્રી ઓઢવાની આપેલી પરવાનગી વગેરે. આવા અપવાદોમાથી શાસ્ત્રોમા આવેલા માસાહારને લગતા પાઠો એ બીજા વર્ગના 'ઔદારિક અપવાદ'ના સ્વરૂપો છે. પણ આજે

કોઈને એવો અપવાદ ન મળી શકે, કારણ કે આજે આપણે ભદ્રબાહુસ્વામીની નહી પણ જેમણે ૪ મહાવિગઈઓનો સપૂર્ણપણે નિષેધ ફરમાવ્યો છે, એ પછીના પૂર્વાચાર્યોની આજ્ઞા નીચે છીએ એક વાત એ પણ છે કે આજે એની સાધનામા સ્થિર થયા વિના શ્રમણ સઘમા પ્રવેશ જ થઈ શકતો નથી બાકી ભયકર દુષ્કાળને કારણે એ યુગની પરિસ્થિતિ જ જુદી હતી અને એટલે જ અપવાદને સ્થાન આપવુ પડ્યું હતુ

*

અંતિમ નિવેદન

જીવન ગમે તેટલું પવિત્ર હોય, એને માટે ગૌરવ હોય છતાં કર્મને–કાળને વશ થવું જ પડે છે, ભવિતવ્યતાને માન દેવું જ પડે છે. એથી થયેલા આક્ષેપો માટે વેઠેલી મૂંઝવણનો હરખ–શોક નહીં કરતા વિશુદ્ધિના તેજ–કિરણોનો ફરી પ્રકાશ પાથરતા રહેવું એ જ કર્તવ્ય થઈ પડે છે ને એમા જ સાચું શૌર્ય રહેલું છે પણ આમ છેલ્લાં ૨૫ વર્ષમા ઉપરાઉપરી થયેલા આક્ષેપોના હુમલાઓને કારણે આપણામાં એવું શૌર્ય પ્રગટી શકતું નથી, કારણ કે એક વિચાર આપણને મૂંઝવી રહ્યો છે કે જે ધર્મે અહિંસાને ચરમ સીમા સુધી પહોચાડવાની સાધના કરી છે, એ જ ધર્મમા માંસાહારની વાત ક્યાથી આવી તેમ જ એવા પાઠો ને ટીકાઓ પણ ક્યાથી ઉદ્‌ભવી આવ્યા–એનો ખુલાસો બીજાઓને કેવી રીતે ગળે ઊતરાવવો?

પણ મૂળ વાત એ છે કે જે પડે છે એ જ ચડી શકે છે, પાછો હટે છે એ જ ફાળ ભરી શકે છે. બાકી સ્થિર–એકધારું જીવન જીવનાર નથી કદી ક્રાંતિ કરી શકતો કે નથી ઉત્થાન કરી શકતો. દોષ આવ્યા વિના ગુણ પ્રગટાવવાનું સામર્થ્ય પ્રગટતું જ નથી. જગતમા ધક્કો લાગ્યા વિના કોઈ કદી ઊંચે ચડી શક્યુ છે? આ રીતે છાશ વલોવાયા વિના અંદરનું સત્ત્વ બહાર નથી આવતું–માખણ નથી ઊતરતું તેમ કુદરતે જ કોઈ અગમ્ય યોગ નિર્માણ કર્યો હતો કે જેથી એવા નિમિત્તે અંદરનું સત્ત્વ બહાર ખેંચી કાઢી એ દ્વારા સમગ્ર દેશ પાસે એક મોટી ફાળ ભરાવવી હતી. અને આપણે

જોઈ ગયા કે પ્રથમના વેશધારી એવા સાધક મુનિઓના ભવ્ય બલિદાનથી દેશે એક મોટી ફાળ ભરી પણ ખરી. આપણને એથી ગૌરવ પ્રાપ્ત થયું સાથે કર્તવ્ય બજાવ્યાનો આત્મસંતોષ પણ થયો.

પણ એમ છતાં એટલું ખરું કે નથી એથી સંઘની પ્રતિષ્ઠા વધી કે નથી કોઈએ એની ખાસ નોંધ લીધી. અધૂરામાં પૂરું પંડિતોએ ઊલટા પરંપરા પર જ પ્રહારો કરવા માંડ્યા. આ કારણે આપણે પોતે જ મૂંઝાયેલા હોઈ આપણું કહેવું એમને ગળે ઉતરાવી શક્યા નથી એ સાચું છે. પણ એ આપણો દુર્ભાગ્ય કાળ હતો. શાસ્ત્ર ભાષામાં વાત કરીએ તો ભસ્મગ્રહને કારણે એ આપણો પીડાકાળ હતો, અપયશકાળ હતો.

પણ આમ છતાં અંદરની વિશુદ્ધિનું બળ એટલું તીવ્ર હતું કે એણે પોતાનું ખમીર ન ખોતાં અંદરનું સત્ત્વ પ્રકાશિત જ કર્યે રાખ્યું છે, જે આપણા માટે આશાજનક પ્રેરક બળ છે. ધસમસતા પાણીનો પ્રવાહ મોટા મોટા વૃક્ષોને પણ મૂળમાંથી ઉથલાવી ફેંકી દે છે પણ ઘાસને એ ઉખાડી શકતો નથી, કારણ કે ઝાડ પ્રબળ દેખાવા છતાં એની શક્તિ સ્થૂલ શક્તિ છે; જ્યારે ઘાસ નિર્બળ દેખાવા છતાં સૂક્ષ્મશક્તિ ધરાવે છે, ને એટલે જ એ ટકી શકે છે. આમ જૈન ધર્મની અહિંસા શક્તિ ઘાસની જેમ સૂક્ષ્મ શક્તિ હોઈ એના ઉપરથી ગમે તેવી આંધીઓ પસાર થવા છતાં એની સાધના સંયમની-ઉર્ધ્વમુખી પ્રયાણની હોઈ એની વિશુદ્ધિ ઝળહળતી જ રહી છે.

આથી જો જૈન ધર્મની આંતરિક શક્તિઓ અને એની સાધના પાછળનું રહસ્ય સમજાયું હોત તો પંડિતો આ પ્રશ્ન જુદી જ રીતે વિચારી શક્યા હોત. પણ આપણે હવે એ જૂની ચર્ચાઓ-પ્રતિચર્ચાઓ જગાડવા નથી ઇચ્છતા તેમ જ આપણા અને તેમના દૃષ્ટિબિંદુમાં અંતર સાંધી ન શકાય એવો મોટો ખાસ ભેદ પણ નથી, કારણ કે આપણી દૃષ્ટિએ ફસાયેલા સાધકો સાચા અર્થમાં મુનિઓ નહોતા જ્યારે વેશને કારણે એમની દૃષ્ટિએ એ સાધકો મુનિઓ હતા.

એમની સામે આપણો કોઈ મોટો અને અસહ્ય વાંધો હોય તો તે આ કારણે નથી પણ ભગવાન મહાવીર પ્રત્યે કરેલા માહાસારના આરોપ અંગે છે. મેં 'ભગવાન મહાવીર અને માંસાહાર'માં ૩૪ દલીલો વિચારણા માટે મૂકી છે. એથી પૂર્વાપર સંબંધોને ધ્યાનમાં લઈ કેવળ રૂઢ થયેલા અર્થને ચીપકી ન રહેતાં ફરી તેઓ આ અંગે વિચારણા કરે એવું આપણે ઇચ્છીએ છીએ.

મિસ મેયો જેવી કોઈ વ્યક્તિએ લખી નાખ્યું હોય કે મહાત્મા ગાંધીજી દારૂ પીતા, પણ આપણે જે રીતે ગાંધીજીને ઓળખીએ છીએ–જાણીએ છીએ, એથી સ્વપ્નામા પણ એવી અશ્રદ્ધા કે શંકા બાબત આપણું રૂવાડુય ફરકતુ નથી. તેમ જે પુરુષે મનથી, વચનથી, કાયાથી જ નહીં પણ કરવા–કરાવવા–અનુમોદના, ઉત્તેજના કે પ્રેરણા આપવા સુધીની પણ હિંસાનો ઇન્કાર કરી સૂક્ષ્મ અહિંસા ધર્મનુ પાલન કર્યું છે અને જગતને પણ એવો આચાર શીખવ્યો છે–એ પુરુષ ભગવાન મહાવીર સાથે માસાહારની વાત ઘટી જ કેમ શકે? એક સુધ્ધન આદમી પણ આવી વાત જલદી સમજી શકે છે.

એથી કહેવુ પડે છે કે જો પંડિતોએ ઘડીભર પાંડિત્યને દૂર કરી અને શબ્દના ચૂંથણા મૂકી Common Sense સામાન્ય બુદ્ધિથી પણ આ પ્રશ્ન વિચાર્યો હોત તો ય એ આવી ભૂલ ન કરી બેસત પણ એ વિદ્વાન પંડિતોને આપણે શુ કહી શકીએ? કારણ કે ચર્ચા–વાદ-વિવાદ કે તર્કવાદથી એ જલદી પરાજય સ્વીકારી લે એમ માનવુ વધારે પડતું છે, પણ જ્યારે એ પોતે જ હૈયાની સૂઝથી આ પ્રશ્ન વિચારશે ત્યારે જ તેઓ સત્ય વાત સમજી શકશે. પણ આપણો વિશ્વાસ છે કે કાળદેવનાના સામ્રાજ્યમા સત્યનો ભાનુ વહેલો કે મોડો પ્રગટ્યા વિના રહેવાનો જ નથી પણ એ માટે કાળ પરિપક્વ થાય ત્યાં સુધી આપણે ધીરજ રાખવી પડશે.

પણ કાળ હવે પાકવા આવ્યો છે, એટલે જ આ દિશામા

છેલ્લાં ૨૫–૩૦ વર્ષોથી પ્રયત્નો શરૂ થવા લાગ્યા છે. જોકે દુર્ભાગ્ય યોગને કારણે આપણે હતાશ થયેલા છીએ, ભયભીત પણ છીએ તેમ જ સત્ય વાત પ્રગટ કરવા જેટલા નિર્બળ પણ છીએ. તેમ જ એ બાબતમાં શંકાશીલ પણ છીએ. પણ એથી હતાશ થવાની કશી જ જરૂર નથી. ભગવાને તો એક જ વાત શીખવી છે કે સત્યને વળગી રહેવું એ જ એક માત્ર સારભૂત છે, ભલે પછી એથી ગૌરવ મળે કે નિંદા થાય, વિજય મળે કે પરાજય ભોગવવો પડે, પણ છેવટે વિજય તો આપણો જ છે, કારણ કે એને સત્યનું બળ છે.

આથી જો આપણો ધર્મ વિશુદ્ધ છે, આચાર વિશુદ્ધ છે. મુનિ પરંપરા વિશુદ્ધ છે. નિષ્કામભાવે કરેલી જનતાની સેવા વિશુદ્ધ છે તો પછી માંસવાચક અર્થ નીકળતા શબ્દોને કારણે ડર શાનો ? ભય કેવો ? એથી જેઓ આ કારણે ન છપાવશો—ન છપાવશો કહી વિરોધ પોકારે છે ત્યારે મારું લોહી ગરમ થઈ જાય છે અને હૈયામાંથી વેદનાની આગ ઝરવા માંડે છે કે,

है क्या ? हमारे पूर्वजोंने ऐसा कौनसा पाप किया है—कौनसा बुरा काम किया है कि आज २२०० साल के बाद भी 'मत छपवाओ —मत छपवाओ' पुकारकर वे चिल्ला उठते हैं !

क्या हमने कहीं पर लोहीकी नदियाँ बहाई है ?। क्या किसी समाज या वर्गकी कत्लेआम चलाई हैं ?। क्या कोई बडे दंगे फिसाद खडे किये हैं ?।

'ऐसा तो नहीं है ?' 'तो है क्या !'

हमारी मुनिपरंपरा विशुद्ध होने पर भी — जो लोग पेट भरनेके लिये संघमें आ घूसे, और इन्होंने मांस खा लिया तो उसमें हमारा ऐसा कौनसा गुना हो गया कि आज भी हम उनके लिये मुँह छिपाना चाहते हैं और बाद में जिन्होंने विशुद्ध होकर सारे भारतको उठाया, उनकी गौरवभरी गाथाएँ भी हम दबा देते हैं ?

હું તો માનું છું કે વિરોધ કે અણગમો બતાવનારા પરાજિત મનોદશાને કારણે લઘુતાગ્રંથિ (Inferiority Complex)થી બિચારા પીડાઈ રહ્યા છે.

પરાજયોની પરંપરા :

પરંતુ એમાં એમનો દોષ નથી. એનું પણ કારણ હતું. કારણ કે આજ સુધી દયા, કરુણાથી પ્રેરિત બની જેમ જેમ આપણે કામ કરતા ગયા તેમ તેમ આપણો જ વિરોધ થતો ગયો. જનતાની સેવા કરી, જનતાના નૈતિક ધોરણને ઊંચું ચડાવ્યું તો આપણને જ સાફ કરવાનો વ ટોળ ચઢ્યો. (શંકર, રામાનુજ તથા લિંગાયત યુગમાં) યજ્ઞહિંસાનો વિરોધ કર્યો. ઘર ઘર ચાલતું કસાઈખાનું બંધ કરાવ્યું તો નાસ્તિક–પાખંડી કહીને આપણી સામે જ તિરસ્કારનું એક વાતાવરણ ઊભું કરી દીધું, તેમ જ કોઈ કોઈ જગ્યાએ તો આપણને અસ્પૃશ્ય જ માની લીધા. અને જનતાને માંસાહારના રોગમાથી મુક્ત કરવા લગભગ સફળતા મેળવી તો ઉપરથી આજે આપણા જ માથે માંસાહારના દોષનો ટોપલો ઓઢાડવા હલચલ મચાવી દીધી.

આથી અકળાઈને જેમ જેમ આપણે પ્રતિકાર કરતા ગયા તેમ તેમ એ સમસ્યા ઊલટી જટિલ બનતી ગઈ. અને આપણા પ્રયત્નો પણ નિષ્ફળ બનતા રહ્યા. મહાન પૂર્વાચાર્યોય અસફળ નીવડ્યા અને પ્રભાવશાળી વ્યક્તિઓને પણ હાર ખાવી પડી. આથી સારાં કામો કરવા છતાં પણ અપયશ જ મળ્યા કરતો. કારણ એ હતું કે ભાગ્ય આપણું પ્રતિકૂળ હતુ. 'કાળદેવતા'નો આપણા પર અનુગ્રહ નહોતો. આપણો એ પૂરો દુર્ભાગ્ય યોગ હતો. શાસ્ત્ર ભાષામા કહીએ તો ભસ્મગ્રહની આપણા પર વક્ર દૃષ્ટિ હતી આ બધા કારણોને અંગે બંધાયેલી પરાજિત મનોદશાએ આપણામાં લઘુતાગ્રંથિ (Inferiority Complex) પેદા કરી છે, અને એને કારણે આવો પ્રશ્ન ઊઠતાં જ આપણે ગભરાઈ ઊઠીએ છીએ. કારણ કે શૌર્ય આપણું હણાઈ ગયું છે, હિંમત આપણી તૂટી ગઈ છે.

પણ તે હિ નો દિવસા ગતાઃ હવે આપણા માઠા દિવસો ચાલ્યા ગયા છે. દુર્ભાગ્ય યોગ હવે પૂરો થાય છે. જે 'કાળદેવતા' ગઈ કાલ સુધી પ્રતિકૂળ હતો તે હવે આજે આપણને અનુકૂળ બની સાથ આપવા તત્પર બન્યો છે. જો એમ ન હોત તો ૨૦૦૦ વર્ષથી ગહન સમસ્યારૂપ બનેલો આ પ્રશ્ન આટલી સરળતાથી અને તે પણ ખાસ પ્રબળ પ્રયત્ન વિના સફળતાના દ્વાર સુધી ન પહોંચી શક્યો હોત.

છેલ્લાં ૩૦ વર્ષ સુધી આ પ્રશ્ને આપણને ખૂબ જ તંગ કર્યા હતા. એ અંગે કુસ્તીજંગો પણ ખૂબ ખેલાતા રહ્યા હતા. અને આપણી મૂંઝવણોનો પણ કોઈ પાર નહોતો, કારણ કે આપણે ત્યારે મંથન કાલમાં હતા, પ્રસવની પીડામાં હતા. પણ એથી હવે એને પરિણામે જ આજે આપણે માખણ ઊતારી શક્યા છીએ.

આથી હું નિરાશ થયેલા—નિસ્તેજ—નિર્વીર્ય બનેલા સાધર્મી બંધુઓને ભારપૂર્વક કહું છું કે 'ઊઠો, જાગો અને હિંમતપૂર્વક— દૃઢ સંકલ્પ સાથે એક નવો નાદ સમગ્ર વાતાવરણમાં ગૂંજતો કરી દો, અને વિશ્વાસ રાખો કે પડતી પછી ચડતી, નિરાશા પછી આશા અને પરાજય પછી વિજય નિ:શંક આવ્યા જ કરે છે.

જો જોવાની દૃષ્ટિ સાંપડે તો સ્પષ્ટપણે જોઈ શકાય છે કે નવ-યુગની ઉષા આપણને હવે તાજગી આપી જગાડી રહી છે. અને આપણો અંધકાર યુગ હવે પૂરો થાય છે આજ સુધી આપણે ખૂબ સહ્યુ, આપત્તિઓ વેઠી, નિરાશાઓ ભોગવી અને ઝંઝાવાતો-માંથી પસાર થયા. પણ હવે આપણા ભાગ્યનો ભાનુ ઊગી રહ્યો છે. એથી ખૂણે ખૂણેથી નિરાશાઓ—કાયરતાઓને ખંખેરી નાખી ઊઠો જાગો અને ભવ્ય ભૂતકાળથી પણ ગૌરવવંતુ ભવિષ્ય ઘડવાનો સંકલ્પ કરી બેઠા થાઓ

ગઈ કાલ સુધી આપણને નાસ્તિક–પાખંડી માની આપણાં ધર્મ-શાસ્ત્રોને અડવામાં પાપ મનાતું. આજે દેશ કે પરદેશોમાં જૈન

સાહિત્યની માગણી થઈ રહી છે આજ સુધી અહિંસાને કારણે દેશને નિર્વીર્ય—ગુલામ બનાવવાનો આપણા પર આરોપ હતો ઘૃણા પણ હતી પણ અહિંસાની શક્તિથી દેશ આઝાદ થયો હોઈ આજે દુનિયા 'અહિંસા'નો અભ્યાસ કરવા લાગી છે તપ–ત્યાગ અંગે પણ આપણી હાસી ઉડાડવામા આવી રહી હતી આજે એનુ મહત્ત્વ જગતના ઘણા માણસો સમજવા લાગ્યા છે અનેકાંતવાદ અંગે પણ કંઈ ઓછા વૈનાદિક આક્રમણ નથી થયા પણ આજે બીજાઓના દૃષ્ટિબિંદુને સમજવાની ઉદારતા જગવ્યાપી બનવા લાગી છે આમ અહિંસા–ત્યાગ–તપ અને વૈચારિક ઉદારતાના જ મહાવીરી સિદ્ધાંતો જગમાન્ય થવા લાગ્યા છે

આથી યુગ હવે આપણી તરફદારી કરી રહ્યો છે ત્યારે હુ મારા ધર્મબાધવોને પ્રાર્થના કરુ છુ કે આપણા પૂર્વજોએ કોઈ બૂરુ કામ નથી કર્યું પણ બીજાઓને બુરાઈઓમાથી છોડાવવાનુ જ કામ કર્યું છે એથી એ વિચારને આગળ કરીને એવુ વાતાવરણ જમાવો કે ખોટા આરોપો મૂકવાની કોઈની હિંમત જ ન ચાલે તેમ જ જેઓ આરોપ લગાડી ચૂક્યા છે એમનો અવાજ પણ બોદો બની જાય પ્રતિકાર કરવાનો આ જ એક માત્ર સાચો રસ્તો છે પણ એ ત્યારે જ બને કે જ્યારે આપણે ગુરુભાવ (Superiority Complex)થી પ્રેરિત બની જાગી ઉઠીએ, અને ફરી વીર્ય પ્રગટાવી તેજસ્વી અને પ્રભાવશાળી બની રહીએ પણ એ માટે આપણે દૃઢ સંકલ્પ પેદા કરવો પડશે, અને શાસનગૌરવની અસ્મિતાને પણ પૂરી માત્રામા પ્રગટાવવી પડશે

એક बात और भी कहनी पड़ती है कि मंदिर—मूर्तिपूजा–उत्सव—महोत्सवादि कार्यक्रमों का हेतु जीवन को विशुद्ध बनानेके लिये है, चेतना को जगानेके लिये है—ज्ञान और शक्ति को प्राप्त करनेके लिये है परंतु जब धर्म इसीमें ही समाप्त हो जाता है तब हमारी गति रुक जाती है—विकास स्थगित हो जाता है।

हमे तो धर्म का सारे विश्व मे प्रचार करना है और इसके लिये साहित्यका प्रचार भी नय ढगसे करना है और टूटते हुओ समाजका भी रक्षण करना है—सशक्त बनाना है और तब ही धर्ममे एक नया तेज–नया जोश प्रगटेगा। बाकी सिर्फ पूजा—महोत्सवो से न कोइ धर्म टिकता है—न उसका प्रभाव फैलता है।

अंतिम विजय की आशा :

इसलिये जो धर्म की प्रभावना करना हो भगवान महावीर के अमर सन्देश को जग प्रचारित करना हो तो हम ज्ञान बनाना होगा, शक्ति बनाना होगी चारित्र बनाना होगा और सकल्पका भी बनाना होगा। और तब ही भय, शाम कायरता और लघुभाव जैसा–समाजमे फैली हुइ कलुषितयाँ नष्ट होगी और तब ही हमारा प्रभाव बढता रहेगा।

आज तो सिर्फ दिल की यही भावना है परन्तु जब यही भावना एक दिन साकार बनेगी तब छाये हुए अंधार बादल हटकर नयी रोशनी हम उज्ज्वल बनायेगा और तब ही हमारा विजय प्रस्थान फिरसे शुरु होगा और महावीरके शासनका धर्मपताका एक दिन समग्र विश्व मे लहरान लग जायगी।

ગઈ હોઈ આજની દૃષ્ટિએ માંસવાચક જ રહી ગઈ. આ ગૂંચવાડો મટાડવા સ્પષ્ટતા માટે ટીકાગ્રંથો રચાયા. પણ દુષ્કાળને કારણે એ નષ્ટ થયા. અધૂરામા પૂરું પતિત સાધકોએ ભળતા અર્થો કરી ખેલ બગાડ્યો અને તેમાં પણ વળી શાસનહિતને નજરમા રાખી એવાઓને સમાવી લેવા—સુધારવા એમને નવા મનગમતા પાઠો આપ્યા. જેથી વળી શંકાને ફરી નવુ બળ મળવા લાગ્યું ને આનો રગ વળી આચાર્યોની ટીકાઓમા પણ ઊતરી આવ્યો. પછી શું બાકી રહે? જોકે એથી એક બાજુ સૂક્ષ્મ અહિંસા ધર્મ અને બીજી બાજુ માસાહાર એ બેનો કદી મેળ જ મળતો નહોતો, આથી આ કોયડો દિનભર દિન ગૂંચાયે જ જતો હતો. જેથી પરંપરાએ સૂક્ષ્મ અહિંસા પાલનના ધર્મ પર જ ભાર મૂકયો અને પંડિતોએ શબ્દોને પકડી રાખ્યા. પણ **ન કોઈએ આ પ્રશ્નનું વિશ્લેષણ કર્યું, ન કોઈએ સંશોધન કર્યું, ન કોઈએ ઇતિહાસ શોધ્યો કે ન કોઈએ ભાષાશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ખોજ કરી. આથી આ પ્રશ્ન મૂળમાં જ ગૂંચાયેલો હોઈ જીવનની પરમ વિશુદ્ધતા હોવા છતાં પ્રગટેલા ગૂંચવાડાથી આપણે પોતે જ સાશંક હતા–મૂંઝાયેલા હતા**

પણ હવે આ પાઠોનું રહસ્ય પ્રગટ થવાથી તથા અસલી રહસ્ય હાથ લાગવાથી આપણી મૂઝવણ મટી જશે દીનતા અને લઘુતાની ગ્રંથિ છૂટી જશે સાશંકતા નિર્મૂળ થશે ભ્રમણાઓ ભાગી જશે. ડર–શરમ પણ ચાલ્યા જશે એટલુ જ નહો, કરોડોની સખ્યાને માસાહારના દોષમાથી ઉગારી લીધી હોઈ એના ગૌરવભર્યા ઇતિહાસને કારણે આપણામા એક પ્રકારનુ ગૌરવ તેજ પ્રગટી ઊઠશે, સાથે વિજય પ્રાપ્ત કર્યાનો આત્મસતોષભર્યો ગર્વ પણ પેદા થશે. એથી ઉન્નત મસ્તકે અને ગૌરવભરી તેજસ્વી ભાષામાં જગતને પડકાર કરીને જૈન ધર્મના ઉદાત્ત દૃષ્ટિકોણને સમજવાનુ આહ્વાન આપો, ભલે પછી પંડિતોને આપણી વાત ગળે ઊતરે કે ન ઊતરે અને એની

ચિંતા કે પરવા રાખવાની પણ હવે કશી જ જરૂર નથી બાકી આપણે પોતે જ આ બધી મૂંઝવણોમાંથી મુક્ત બની હવે જે નિર્ભયતા, નીડરતા અને નિઃશંકતા પ્રાપ્ત કરી હળવા બની રહ્યા છીએ એ જ આપણો એક મહાન વિજય છે

એથી છેવટે આશા રાખું છું કે મે પ્રગટ કરેલો આ ગૂઢ સમસ્યાનો ભેદ યથાતથ્ય હોય અને તે માન્ય થવા યોગ્ય હોય તો એ ખાસ જરૂરનું લાગે છે કે આ સમસ્યાનો ભેદ સર્વત્ર ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓમા પ્રચારિત થવો જોઈએ, અને તો જ કરવામા આવેલા આક્ષેપો કેવા ખોટા હતા–વિમાર્ગે દોરનાર હતા, સાથે જૈન ધર્મની કલ્યાણ ભાવના કેવી ઉદ્દાત અને ભવ્ય હતી–એ પણ જગત જાણી શકશે

તા ૧–૧–૬૬
રાજેન્દ્રગૃહ ભંડાર,
માંડલ (જિ અમદાવાદ)

શાહ રતિલાલ મફાભાઈ

લેખકનાં અન્ય પુસ્તકો

નામ **પ્રકાશક**

(૧) **ત્રિશલાનંદન મહાવીર :** સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય—અમદાવાદ (પાના ૧૨૫) જૈનેતર વિદ્યાર્થીઓને નજર સમક્ષ રાખી લખાયેલુ પુસ્તક

(૨) **અષ્ટ મંગલ :** "જૈન" કાર્યાલય ભાવનગર (સૌરાષ્ટ્ર) (પાના ૧૨૦) જૈન ધર્મની આઠ મૌલિક કથાઓ.

(૩) **ભગવાન મહાવીર અને માંસાહાર :** સિદ્ધહૈમ સભા—પાટણ (ઉ. ગુજરાત) (પાના–૧૦૮) ભગવાન મહાવીર પ્રત્યે થયેલા માસાહારના આરોપ અંગે ૩૪ દલીલો દ્વારા પ્રમાણો સાથે અપાયેલો જવાબ

(૪) **મારા જીવનનાં સંસ્મરણો :** જૈન યુવક સંઘ—મુંબઈ (પાના ૬૫)

(૫) **ચમત્કાર અને વહેમો** અરવિંદ લીલચંદ શાહ, (ધૂની) માંડલ (જિ. અમદાવાદ) (પાના ૧૦૦) જેની ૧૦૦૦ પ્રતો ૪ માસમા જ ખપી ગઈ

ઉપરના પાચે પુસ્તકોની એક પણ કોપી સિલકમા રહી નથી

લેખકનાં અન્ય અપ્રકટ પુસ્તકો

(૬) **મખવાણનો ઇતિહાસ :** જના ઝાલાવાડનો અર્થાત્ માંડલ–પાટડી–વિરમગામ તથા ધ્રાગધ્રા પ્રદેશનો ૧૩૦૦ વર્ષનો કડીબધ ઇતિહાસ પાના આશરે ૨૫૦ (૧૫–૨૦ ચિત્રો સાથે છપાઈ રહ્યો છે)

(૭) **માંડલના ઇતિહાસની શૌર્ય–રસભરી કુરબાનીની કથાઓ:** શિલાલેખો ઉપરથી સંશોધિત કરેલી તેમ જ ઇતિહાસ પ્રાપ્ત કથાઓ—આશરે પાના ૧૦૦–૧૨૫

પ્રસિદ્ધ કરવા જાણીતા સાહિત્યકાર શ્રી જયભિખ્ખુએ રાખી લીધુ છે.

(૧૭) બાલ મહાવીર કાંડ : ૪૫૬ હિંદી કાવ્યો સાથે ગુજરાતીમાં—ભગવાનના બાળજીવનની ૪૪ કથાઓ ભગવાનના ઉત્તરોત્તર જીવન વિકાસને અનુરૂપ ઘટનાઓથી ગૂંથી લેવામાં આવી છે. આ કોઈ શાસ્ત્રીય ચારિત્ર નથી પણ એક ભક્તની દૃષ્ટિએ લખાયેલું ભગવાનના ૨૦ વર્ષ સુધીનું જ ચરિત્ર છે. પાના ૨૨૫ થી ૨૫૦

(૧૮) 'જૈનધર્મ અને માંસાહાર પરિહાર' : નો હિંદી અનુવાદ.

(૧૯) જૈનધર્મ અને સંઘ : ૩૫૦ થી ૩૭૫ પાનાનો આ ગ્રથ મારા અધ્યનના નિચોડરૂપ છે. ભગવાનનુ જીવન, જૈન તત્ત્વજ્ઞાન—જૈન ધર્મના મૌલિક સિદ્ધાંતો પર લખાયેલા ૪૪ પ્રકરણો, જૈન ધર્મનો ઇતિહાસ, આચારવિચાર, માન્યતાઓ, મન્દિર, ઉપાશ્રયો, ગચ્છો, ફિરકાઓ, સામાજિક વર્તમાન પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ ઉપરાંત જગતમા ચાલતા ૪૦ જેટલા ધર્મો તથા મહાન ચિંતકોના વિચારોની રૂપ-રેખા સાથે અનેક વિષયો તથા માહિતીઓથી ભરપુર આ એક જ ગ્રથ એક સામાન્ય જૈનેતર વાચી જૈન ધર્મ–સમાજ તથા આચારવિચારો વિષે પૂર્ણ ખ્યાલ મેળવી શકશે. ઉપરાંત એ તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી લખાયેલો કોઈ પાઠ્યપુસ્તક તરીકે પણ એ ચાલી શકે તેમ છે.

તા. ક. જેમ જેમ આર્થિક અનુકૂળતાઓ સાંપડતી જશે યા કોઈ સાહિત્ય સસ્થા સહાય કરશે તેમ તેમ એ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાની આશા રાખુ છુ. સાથે 'ભગવાન મહાવીરની જાતક કથાઓ' તથા સત્યનારાયણની કથાની જેમ 'મગન કથા' પણ લખવા ઇચ્છુ છુ પણ એ સયોગો–સહાય અને શારીરિક સ્વાસ્થ્ય પર આધારિત છે.